

בית האוצר

אשר פתח לבל דורשי לשון הקדש

שמואל דוד לוצאטו

איש מדיאסטי

מלמד בבית מדרש הרבנים אשר בפאדובה.

יכלול כל דבריו אשר כתב בפירוש המקראות ובגלוי תעלומות הלשון
ישיריו אשר שר וחקירותיו בקדמוניות ישראל ובספרים עתיקים יקרים
ולקוטיו אשר לקט מהם. אח"ח 1234567

לשכה ראשונה.

ל ב ו ב

לפ"ק

תרמ"א

בשנת

SAM. DAV. LUZZATTO

tergestini,

in Coll. rabb. patavino Prof.

BIBLIOTHECA

in qua

hebraica ejus scripta
exegetica, philologica, moraliâ, poetica

atque

rariorum Codicum hebraicorum
notitiae et excerpta

continentur.

Fasciculus I.

Leopoli.

Typis Annae Wajdowicz (ante Poremba).
1881.

הקדמה

1234567

הלשונות הם כגון ציד החולב צו וככלים ציד האומן יעשה זהם
 עוב ורע כרונגו, בן הלשונות הם כלים לדגור, ישעשו לדגור והפכו, לכל
 אשר יצטא האדם להרע לו להיעיז, אך בכל זאת כל לשון תקנה במקרה
 חכונות פרטיות, באופן שחכשד יותר בקנה הדגורים ולא לזולתם; וזה נמשך
 מחכונות העם המדגדג כלשון ההיא, ואם מחכונות המחדרים אשר בתנו זה
 הספרים היותר חשובים, יש עם שהוא נענעו נוטה יותר אל העיון ואל
 הספיקולאציון, ויש עם שהוא נוטה יותר אל המורכב, יש עם שהוא חושב
 סמלחמה והגלות והכבוד, ויש עם שהוא חושב השלום וההשקט, ויש שהוא
 דבק במלאכות, ויש במספר, ויש עם שהוא נכנע מחמת מצב המושל בו, ויש
 שהוא ספשי ומתנבא בעלת זקניו או בעלת הקהל כלו, וכן יש לשון סגדולי
 חכמיה כתבו בענייני החשב והתעטבים, ויש לשון סגדולי חכמיה כתבו בחכמות
 הטבעיות, ויש סגדולי חכמיה כתבו נסבמות המדיניות; וכל זה מקנה בהכרח
 כלשון כל עם ועם חכונות מיוחדות ובשרון פרטי לדגור בעניינים מיוחדים
 יותר מנזולתם, והחכונות האלה אינן קיימות ונלתי משתנות, אבל כל זמן
 שהלשון חיה ומדוברת, חכונותיה משתנות, כפי אשר ישתנו במשך הדורות
 חכונות העם, המדגדג זה.

אוצר החכמה

והנה חכונותינו נשפסם על אדמותם אולי כתבו בלשונם ספרים מתיינים
 סונים, בענייני החכונות והמלאכות, אבל הנלות והדלות היו סבה לאזדון
 הספדים ההם ולא נשאלו צדיק רק ארבעה ועשרים ספרי הקודש, ומתוך
 כך קנחה לשוננו חכונות פרטיות, ונהיתה גלמה לשון קדושה, כלומר לשון
 המוכשרת יותר מפל שאר הלשונות בענייני יראת ה' וחוכמות מוסר ולמודי
 לדקה ומסד, וגם כי מפני קדשנו כנר מוקדשנו בכל לשונות הגוים, בכל זאת
 לא קנחה שום לשון חכונות הקדושה, יען בכל אחת מהן נכתבו גם ספרים
 אחרים בענייני חול, ורק לשוננו אשר אין זה בלל ספרי חול, כי כל הספרים
 החכונים זה צימי היותה חיה ומדוברת, כלם ספרי קדש, היא לצדה ההרגל
 שלא לדגור רק בענייני קדש נעשה זה טבע שני, ונהיתה לשון קדושה.

הן אחת כי בלב גם בלח"ק נכתבו הדורות האחרונים מכתבי חכמות
 ומלאכות ומלילות וסירים על גל ענין, מעטלים, אבל מלך אחד כל קורא
 משכיל רואה וזוהן, כי רק בעל כרחו נרבעה לשון הקדש לשואליה ונמלחה
 למצקסיה, אשר ראו לכסוף זה דגרים שאינם מטבעה, ומלך אחר גם העניינים
 הדחוקים מטבעה הם מקבלים קלח הקדושה, ומשעה שנכתבו זה הם קונים
 אם מעט ואם הרבה חלק מחכונותיה, עד שאזדון לומר עליה: כל הטוב
 במזנה יקדש...

עמקי שפה.

המאמרים המפחרים צנכורי העתים, הכוללים הצדלת הלשונות הנרדפים וחקירות אחרות צמעמקי לה"ק, היתה תחלת כונתי סילאו לאור צנכורי העתים צלורת ספר צפני עלמו, כאשר היה הענין צסירי אשר נרדסר צצה"ע לשנת תקפ"ו כספר צפני עלמו, הלא הוא ספר כנור נעים. וזה היה סער הספר אשר הכינותי לאגודת המאמרים ההמה: עמקי שפה, ספר כולל אגרות תושיה להורות לעמקי שפה וכצדי לשון את יקר תפארת לשון הקדש, יתצארו צו חלוקי הוראות לשונות נרדפים ושאר חקירות כאלה צמעמקי שפת אבותינו. הספר הזה עשיתי לו הקדמה, ואחרי כן נחמתי ועשיתי, אחרת תחתיה, ולא ראו אור לא זאת ולא זאת; גם עשיתי לו חתימה, והיא הש"י אשר תחלתו: אֶל-עַם עִמְקֵי שָׁפָה אַתָּה שְׁלֹחַ וְסוֹפוֹ: וְבָעַם עִמְקֵי שָׁפָה אוֹדָה יִסְיָצוּ.

והסיר הזה נרדס צנכורי העתים לשנת תקפ"ח, ואחרי אשר הושמע סער הספר, ולא נודע כי הספר כך היה שמו עמקי שפה, נשארו המלות האלה הסכולות בתחלת הסיר ונכספו, כדצרי הספר החתום, או כדצרי גאה וגאון חלזול צכצור כל ישראל, תחת אשר צחמת לא באמרו רק לעשות לשון הטופל על לשון שם הספר, אשר אמנם קראתי שמו עמקי שפה, להיות (כמו שאמרתי צסיר הנזכר) דוֹלָה בְּמַעֲמָקִים שָׁפָה נִשְׁכַּחַת. והסיר הוא נרדס צנית צראש ספר תפארת ישראל, oder Hebräische Chrestomathie אשר הצר החכם סנולרי הפרופיסור הנכבד Dr. Adam Martinet והולילו צעיר Bamberg צשנת 1837. ואלה הן סמי הקדמות:

הקדמה ראשונה.

דצרים רבים ועלומים רחש לצי להקדים אל הספר הזה אשר אנכי כותן לפניך היום: כי אמרתי אלוזר מתכי להעיר ולעורר לצי חכמי צני עמי לתת כבוד לחכמת לה"ק, אשר היא היום גלמודה, ולחדש כמקדס כבודה, והודעתי להם כי האדם אמנם הוא אדם ונצול משאר נפש חיה מכל שהוא מוצר; שהקדמונים קראו הכח השכלי צשם הכח הדצרי, והנפש המשכלת צשם הנפש המוצרת; שהדצור הוא סיוע עלום להשתלמות השכל, צהיות שהדצור מפריד הרעיונים, אשר הם נאחזים בצנך צצתי הנפש; שצלזול הלשון גורם לצלזול השכל; שסחרש שאינו מוצר ואינו שומע, נסחרש החכמים צחצרת

IV.

(אשר האמת אחת). איננו מרצה באוכלוסין, ואנשים אינם רק יחידים סגולת
 סעפודים זעיר שם זעיר שם, אבל הסמוך הרב הם אחת נמשכים, או נחמיכים
 בני מאמינים, המושגים שאין לזוז מדברי הקדמונים, או מתחכמים הקוראים
 עלמם קריטיקים, אשר פרקו מעל מארס האמונה בלדיקים, וקצלו עליהם
 דברי המסייתים והמדימים; ואני מחר לכלם, לא אירא מקללת הראשונים
 ולא אחת מלעג האחרונים, אבל ארדוף אחר האמת בחקירה אחר חקירה
 ובדיקה אחר בדיקה, עד ילא כנגס לדקה.

והנני מוכן לקבל האמת ממני שיאמרה, ולחזור בו ומה שאכתוב,
 כמו שמרתי כי בבר מבנה דברים שכתנתי; אבל לחסונות הקנתרנים
 תלמידי סומכוס (ב) סיבתנו נדי כלל דברים של טעם אעשה כאשר עשיתי
 עד כה, ולא אהד זמני להסיי עליהם Et cedo invidiae, dummodo
 absolvere cinis.

והי אלהי ישראל יעלה עזרו מקדש ואשר עיני בחורמו ויילכני
 משגיאות ויללימני להפיץ בקרב עמי דברי אמת ולדק. ומספט. ומיסרים, ומסד
 ודממים ושלום, יראת ה' ולהצת האדם, יראו ישרים וישמחו, ורונגים ילמדו
 לדק, יכירו היסודים מעלת הידאיוס וידבקו בו, וישיצו דרכיהם ומעלליהם,
 לא להסנת הכבוד ולא לבקשת החועלת מצנא אדם, אלא מלג טוב ולתקנת
 צמול מיד האלהים; זה ילדקו ובו יתהללו כל זרע ישראל.

פאדונה כ"ז מרחשוון, לדק ומספט ומישרים לפ"ק.

(ב) בקדושין (נ"ב ב) אמר להם ר' יהודה לתלמידיו אל יכנסו תלמידי ר' מאיר לבאן,
 קבני שקטרינים הם, ולא ללמוד תורה הם באים, אלא לקפחני בהלכות הם באים, דחק סומכוס ונכנס
 עמו, ואני חלילה לי להזכיר תלמידי ר' מאיר לגנאי כי הלא כל ישראל תלמידי ר' מאיר הם, כי
 הוא פתם משנה, וחלילה לי להאמין שכל תלמידיו צו רובם היו כסומכוס, ומאחר שמכל אותם
 תלמידים שהיו קטרינים לא נזכר רק סומכוס לבדו, אני קורא תלמידי סומכוס לכל ההולכים בדרכיו,
 אע"פ שלא ידענו אם סומכוס העמיד תלמידים, על דרך שאומרים הוי מתלמידיו של אהרן, שהבונה
 היו מהולכים בדרכיו, ההערה הזאת היה מקומה בברייתא חזק ו' עמוד דב"ג, אבל בעלז הכרם השמימו
 אותה, ובמקום תלמידי סומכוס הדמיסו תלמידי גניבא פלמא, וזה שלא מדעת, ואולי לא רצו
 להזכיר לגנאי שם סומכוס שהיה מן התנאים (והלא גם אלישע בן אבויה היה מן התנאים), וכח"ד
 להזכיר תלמידי גניבא שהיה מן האמוראים, ואנחנו לא מצאנו דומי בגניבא אלא שהיה חולק על מי
 עוקבא והיה מצער אותו, ואח"כ מלך סרס גור מיתה על גניבא, אבל שחיה קנתרן כלומר מלמד
 לאהבת הנצח ולא לאהבת האמת, זה לא מורש בתלמוד כמו שהוא מסתק על סומכוס, ואם יאמר
 אדם, ומה כל התירדה הזאת אם החליטו באגרתך שם סומכוס בשם גניבא לזאת איש. כי גניבא
 נדרג, ולדברי התלמוד פת בעוני שצער את מי עוקבא, ואני מעולם לא עלתה על לבי להטיל
 פאולקים עלי לגניבא, ולגור עליהם גורא שוה, אלא המקום ירחם עליהם וידריכם בדרך טובה.

עמקי שפה

ב

השומע והקטן; שהנביא אומר: נלעג לשון אין צינה; שהחכמים אמרו: צני יהודה שהקפידו על לשונם **נחקיינום תורתן צידם**, צני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נחקיינום תורתן צידם; שלא עלתה שום אומה צמעלות החכמות אם לא התחילה להשתלם תחלה בחכמת הלשון והמכתב; שחבמת לשון הקודש דבקה וצלתי מחפרדת מחכמת התורה; שאזדן חכמת הלשון גורם לאזדן הבנת פשט הכתובים; שאזדן הבנת הפשט מחשיך אור התורה ומצזה אותה. צעני הצריות; שהתורה שצעל פה מיוסדת על התורה שבכתב, באמרם ליכא מירי דלא רמיזא צאורייתא; שזה אי אפשר שיהיה אלא על פי ענומק הלשון ועל פי הסברה הישרה; שהאמוראים ז"ל תפעסקו להוליא דלני תורה שצעל פה מחוך דברי התורה שבכתב; שהגמאעסקים נלמדו דבריהם ולא ישתדלו להוסיף עליהם, אינם באמת תלמידיהם; שאין החכמות מושלמות ע"י יחידים נפרדים העומלים דר צד, אחד צעיר ושנים צמטפתה, כג אם על ידי חסיפות וישיבות של חבמים, העוזרים איש את רעהו; שכל העמים הקימו להם חזרות ואסופות אנשים חכמי לב, להיות ידם אמונה בחכמה ונחמיה, וצכללן גם כן חזרות בעלי הלשון, אין תלמדהו כי אם לצד וללצן עניני שפתם; שכללשון הקדש לורך לחזרה כזאת יותר מכל שאר הלשוניות אשר הנה חיים עליה; שאנו מצינים מלות לשון הקדש צקירוצ, אצל לא צלאלוס; שאנו כותבים צלעגי שפה וצלשון מעורצ ומצולצל; שגלוי תעלומות הלשון וגם הרמזה בצולה ומלוי הסרוע, דבר אפשרי על ידי כנסת גדולה; שהקנות חזרה של חמשים זקנים לא תהיה משא כבד על שכם חמשים רצוא מישדאל, אשר תחת מושלם ארוננו הקיסר יר"ם, וכבר שמח ילד צראותי צפנות דברים יקרים ונכבדים אובל להעשיר ולהגדיל ולהאריך בהקדמה הזאת אשר שמתי פני אליה. אפס כי ראיתי כי לא יסיו הדברים והמלות האלה באים ונאותים צפי לעיר לימים, אשר לא הגעתי רק למחלית ימי העלה; על כן אמרתי אשמרה לפי מחסום רק זאת אומר, כי אמנם לא נכחד מונני שפל ערפי וקולר מדע, וגם אני ידעתי כי לא באים בעוני לעלגת מרוס הרים, לשבת על כסא סמחצנים, ללמד דעת את העם; ואולם חשתי ולא התמהמהתי להוליא פרי גיעה החולה, למען יתעוררו הגדולים מונני לחקור בחקירות האלה סמוכות צקדן זוים, ולפתוח בהתעוררהם לצקר את החדשות אשר ינאלו צספר הזה ולגלות ערותן, ישועטו רבים ומרצה הדעת, ומני ומנייהו יתקלם עלאה.

מאמר החכמה

הקדמה שניה

המודיע והממנה, אגד בכל כלי חמדה, ארובת מארץ, מרה, ורחצה מני

בלמוד חילדים, עסק הכולל שלם המעלות, הטוב והעדין והמועיל, אבל סוף סוף הוא גורל נצחי רוב זמננו, ולא תמכר השם דומי חלי החקירה, אס לא צלזל גם אני משהו ומבנותי הסעות הראויות לתת לסך למנוחה ולמהנוח. על כן אמרתי אני בלבי: מה אוחז עוד להשלים המלאכה, אשר לא פאס כמוני לזא עד קלה? ומדוע אני מתעזה מהנעיל לזני עמי צמעט אשר חנני אלהים, וחכימי עד אורך ימים, ואולי חמות, ומלאכי עון? הלא טוב כי אמהר להוליך פרי יגיעי החולק, להביא לפני גמכילי בני פמי מנחה אשר אולי תיעט צעיניהם. ואולי גם כן ממנה ידלו וכן יוספנו עוד להגדיל תורה ולהאדיר, ואני אס יהיה אלהים עמדי ויחליץ את גבולי ואת זמני, עוד אוסיף פעם אחרת להוליך מתחת ידי באלה ובאלה. ומן הטעם הזה ג"כ היה שנהרתי לכתוב דברי צתמונת אגרות, כי ראיתי שאין מלאכתי מלאכה שלמה, כי אס חלק קל מומלאכה גדולה, ולא היה אפשר לי לסדר דברי צטום סדר הגון, על כן הנחתים על אורחם אשר קבלו ציום הולדס, כי כן צאמת זה היה דרכי בתחלת צואי בחקירות האלה, לכתוב מסעצתי לאחר או לשנים ידידים יודעי דעת ומציני מדע, אשר לא ידעו שפת חלקות, ולחכמת המסכן לא צו.

ולרפתי אל הצדלות הנרדפים עליהם אחרים אשר נגלו אלי צמעמקי לשון הקדש, ובחלוקי הוראות הזמנים והצנינים, וגם צענינים האלה לא היתה מלאכתי מלאכה שלמה, כי נער אנכי, ועם כל זה אחר לא כסוגותי מהוליך עצודתי מתחת ידי, ולא הוחלתי עד זקנה ושינה, אולי אבא עד אחריה: כי אמנם אס אמת נכון הדבר! כי גדול המעשה שחל מן העישה, הלא טוב לי אס תתגבל זכות על ידי, שיתדבנו אחרים אחרי לתקן דברי ולהוסיף עליהם, ומה שאעמוד אני לצד כל ימי חיי להשלים מה שלא אוכל להשלים. וגם אוננה אין הדברים הכתובים בספר הזה תכלית מה שיש אחי מן ההצדלות ומשאר הענינים אשר טוב צעיני האלהים לבלות לפני עד היום צחכמת לשון הקדש, כי עוד כהנה כמוסות באורותי אפס כי הספר הזה בבורי העתים אשר כה משפטו להיות מאסף למחזרות מחזרים מומחזרים שונים, לא לרלון יהיה אס איש יחדי ידבר. וגם אני חלילה לי מהסיג גבול החכמים והמלילים הגדולים וטובים ממני, ומי יתן ויתעוררו איש ממקומו להרצות נושלות מליכות ומחזרות חושים אל הגביר המחוקק (ה' ישמרהו ויחיהו) עד אשר ילמדך לתת לנו לא כרך אחד אך דרכים רבים לשנה, יסוטנו רבים וחרכה סדעת!

ואני לה' אלפה, אוחילה לאלהי יעקב, תהיה כונתי הנקיה לפניו

אשר לא נשאר זה לאחדונים מקום הרבה להחגדר בו הסמוך סביבה האנשים אשר נסן ה' חכמה וחכמה בהם, להבנם לפני ולפנים נסנייות חכמה לה"ק, לרדת לעומק הוראת המלות, להבדיל בין המלות הנראים, פתורים על דבר אחד נציגה, והם נקראים: לשונות נרדפים (Synonima).

גלויה ויכרת היא לעין כל תוצלת הצולת: הלשונות האלה הנרדפים, מלד הם שאליו ענינו בהנחת העקרונות בדיוק, וגם האדם יראה לעינים תוצלת החקירה הזאת מלד הם, שתועיל לכל האיש אשר ימלא את ידו לכתוב דבר בלשון הקדש, כי היא תשמרהו מהגליה ונחתה, ודבר שאינו מתחוק, או מלה חוץ לעקומה, אשר תשפוט מונח המלד, כאשר נקל להבטל לכל מי שלא ידע הוראות המלות הנלמדות, בדבר אשר קרה לו, שכתבתי בכבוד נעים: תחור כה וכה למצא מום ודופי, ואמרתי תחור, והיה לי לומר תרגל, לפי ההבדלה אשר הצלתי, אני בעלמי, וכאלה רבות עמי, ועם יתר המעוררים והמחכמים.

אבל תוצלת אחת, לא באיתי זכרונה בדברי מי שקדמוני, המסך לנו, מחקירת הנרדפים. הנה לשוננו בשון הקדש עניינה, וחסרה מלד צידינו היום כדוד, אבל ענינה וחסרה מחרצה עוד יותר, ויותר מלד מה שאמר לוקחים הלשונות הנרדפים לאמונה אחת, ולא נבדיל בין זה לזה, כי הנה אין בסקן מאס תהייה חרצו, ותחש מלות מורס אללנו על ענין אחד נענינו, תהיה לשוננו עניינה וחמדה הרבה יותר עמה שהיתה, אם תהיה כל אחת מתחתיה מורה אללנו על ענין פרטי.

ואני נציג, אחרי אשר ירדני לגבי תסתלת נעורי להשתדל בצקפת אחת בעלמתי, עם הבונה מיתיה עמקי בתורה ונחקקה מוסה פיתות, ואלה יהיה להנחתי ולתועלתי בלד, כי גם לתועלת הסכמה עליה ולתועלת דורשיה, לא מלחתי מקלוע בתורה מלא פליאות חכמה הסמויות מן העין, יותר מחקירת הנרדפים, כי אמנם גם כי רבים הקרי לב בארלות חסכנו אשר סמו לבם בדור הזה אל מחקירות האלה, אין ספק, כי לא הגידו לנו החלי, ואף לא העשירות מכל סלוקי הלבנות המלחים נכתבי הקדש, בן אמה עשרה שנה אנכי בבבניסי ראשי מחקירות האלה, וכבר סייתי מתדרך בלדני בימים הסם (אשר היה גם ר' נפתלי מתדרך בלדנו זה ה' סנה) כי עוד בקרב מבים אעשה ואוכל, אהל ואכלה מרחמיית המלחכה עד סופה, ואחבר בסר מרשים חדש, יחגדר בו כל אשר ואשר מן הלשונות הנרדפים על מקומו, אך עתה מקץ שנה שנים, אנכי מרואה, כי לא עלי המלחכה לעמוד, כי המלחכה מרובה, והיום לי קלר, בעבור העסק, הנעים אשר אני עוסק, בדון עתותי

עמקי שפה

אגרת כוללת הנדלית. שני הלשונות הנדרשים, תר, מרגל, וארבע המליכות משרש אחד, ירא את, ירא עין, ירא מפני, ירא מלפני. שמואל דוד לידיו... שלום (א). רצת סצנה לס נפסי גילה וחדות צלם אגרותיך הנעימות אשר כתבת אלי ידידי אשר אהבתי, ויהי דרך לי לססון ולסמחה כפולה ינוכחל. הלל ראשונה נפסך יודעת מזה; צחירי רלחה נפסי, זה מזה אני מתעלב ננועם חזרתך היקרה; והנה אחרי אשר האלהים אמר להרחיקך ממקום מושני, מה זה בכל מחמדי חבל יעמוד לי תחתיך להסציעני טובה, אם לא מכתבי ידיך הנחמדים מזה? וזאת טכית, צטונתך ידידי אסמח, וצטמחתך חתערב, וכל עלמותי תגלנה, כראותי מחוך כתביך, כי הלליח ה' דרכיך, וכי תלחת מנוחה צמקום אשר הלכת, כלות נפסך

אח"כ 1234567

(א) חקירותי בהבדלת הלשונות הנדרשים כתבתי אותן מתחלתן באגרות לידידי החכם המפורסם ישועה ג' ולכן דודי שחברד"ל וצ"ל, והנה התחלת הקירותי אלה בחדש כסלו שנת תקע"ט, ואחרי כן כאשר העירני ידידי מורי ורבי מהר"ר מאיר ראנדענגער ג' לשלוח ממעשה ידי לבכורי העתים, זו בשנת תקס"ה כתבתי האגרת הזאת הנדפסת בבה"ע לשנת תקש"ו, ובשנת תקש"ו כתבתי שאר האגרות הנדפסות בבה"ע תקס"ו ותקס"ח. והנה האגרת הזאת כאשר היא לא נכתבה בשביל שום יחיד, ולא נשלחה לשום יחיד, רק נכתבה בשביל הצבור להראות על פני חוץ, ואע"פ כן הידיר המצווה בה לא משל היה, אבל בעת כתיב היה לנגד עיני ידידי ובן דודי שחברד"ל הנ"ל, אשר הזכרתי בבה"ע תקס"ט עמוד ע"ו, הלא הוא מהח"ר שמואל חיים בן מהח"ר דוד לזלי או לא-לי ומהח"ר דוד וצ"ל היה אחי אמי שחברד"ל זה נולד בעיר גוריציאה (גערין) בשנת פ' בא שנת תקס"ח, ובסיון תקע"ו בא לעיר מולדתי טריאסט, ונתעבב שם (מלמד בבית אחד מנקבדי העיר) שלש שנים תמימות, ובימים ההמה השתעשענו יחדו בדברי תורה וחכמה בכל הכתוב באגרת הזאת, ואהבתו וחכמתו היו לי לעזר גדול במהלך למודי, כי היה גדול ממני בחכמה ובמנין, והיה לי בו רב וחבר ורע נאמן. בסיון תקע"ט שב אל ארץ מולדתו, והיה שם מרביץ תורה, והעמיד תלמידים הרבה, ופתאום ביום ל"ג לעמר שנת תר"ג איננו כי לקח אותו אלהים, והניח אותנו ברכה. בנים ובנות משכילים בכל חכמה, האחד דוד, לומד מה חכמת הרפואה, והשני אהרן, לומד מה במדרש הרבנים. ואלה שני המורים כתב בני דוד, ונחקקו על מצבת קבורתו:

לקח מעט, הרבה נתן לו קבר
מאל גמול ישרו, קבור מן גבר

בלומר כי המות לקח ממנו מעט, כי בחייו לא נהנה מן העולם הזה ולא השיג לא עושר ולא שם גדול, אך הרבה נתן לו המות, כי הוא הביאו לקבל שכרו מיד האל בעה"ב עקב צדקתו וישרו, וגם גרם לו כבוד מאת בני אדם, כי כבוד עשו לו במותו יותר מבחייו, כי אז הבידו בני עירו את יקר תפארת האבדה אשר אבדה מהם. ידידי זה היה תמיד עוסק בלמוד הנערים והבחורים, וכל עתותיו נתונות להרביץ תורה ויראת ה', ולא יצא בלהקת המחברים, וכמה צעירים ממנו נזכרים ומפורסמים בעולם. אגרותיו אשר כתב אלי ואל החכם יש"ר ג'י, וספר הדקדוק אשר כתב לתלמידיו, ל' גודעו על פני חוצות, היו עשרת תפארת לשמו הטוב, רק בבה"ע תקש"ט עמוד קס"ו נדפס מזמור אשר כתב בשנת תקס"ה בחלותי ואחיה מחליי, ובבה"ע תקצ"א עמוד קס"ה יש שיר אשר כתב בשנת תקס"ח ליום חתונתי. אך חכמתו וצדקתו חקוקות בלב כל יודעיו, וזכרו לא יסוף משער מקומו, ועם מצדיקי הרבים יזהיר ככוכבים לעולם ועד.

עמקי שמה

9

רלויה, וכאשר זכני להיות צדור הזה מעיר לעזור ללשונו וללסון חסידיו, כן יצני להיות עיני רואות צדקות בתוכי. עץ החיים הזה אשר שחלתי, ולחזות צסטמלומת הנלחכה אשר התחלתי, על ידי סמטכילים המחזרים: צעם אשר קדמם עצה מוחתני. על כן חקום ואזכך את ה', וכמודם על העצה ומסננת על העתיד, אשר נסלי ואומר לכבוד, לשון הקודש:

לשון יפה-סיה בצוף מליף;
קדרת כבוד תודך אלה שדדה!
גלה ביום עברה כבוד פניך;
בא קץ לתפארתך, אני אבדה;
לא תצפני לעד צבי מראיך;
שמחי בגלמודה אשר נפקדה
עוד תעלה יפעת מליצותיך;
במעלות ההן אשר ירדה;
צעקת עד היום: ומה חטאתי?
הבט אלהים חי בצרתי,
מי יתגני נא פירחי-קדם!
חיום שאי רנה: אני שרתי;
ולשון אדום ולשון ארם וקדם
תשתחוינה לאלמתי (א).

(א) השיר הזה לא חפר בומן חבור ההקדמות אשר לסניו, כי אותן כתבתי בשנת תקס"ו, ואותו כתבתי בשנת תקע"ט, כשהשלמתי קונטרס קמן אשר קראתי שמו מבדיל נרדמים, אבל שיר החתימה (אל עם עמקי שמה אתה שלוח) אותו כתבתי בשנת תקס"ו.

יסופו, וכחלום יעופו, וקץ ימים או שנתים; כי הלא נעשת במצר יבנתון,
 ואריכו ימים ולא ירקצון, עוד נשיבה יבנתון, ולגפר מות לא יבנתון. הנה
 בא חנוך אליך, מערכה לפניך דברים אחרים אשר צאו לידי גתה וקדוץ,
 צהירותי וחפץ כפעם: בפעם נוכחתי לשוננו, ויורד לתחתית צהרותיה, לשאוב
 נחם מים חיים. הלשון הזאת היפיעה, האמה הענניה, מקץ שנים שמונה
 מאות אשר סמו גדולי החכמים עיניהם ולבם עליה, ויתורו אותה ויתאו
 בצוליה, יעלו תרים, ירדו בקעותיה, פסגו ארמונותיה, גם ללבו צנתק מיעיה,
 לסקל מעלותיה, להאיר מחשכיה, לגלות סתריה, ולחשוף מעלומותיה; הנה
 זאת המוכסה מנוה ומופלא, רב מאד עוד היום מהפודע והנגלה.
 ובאמת הנגלות בעלות בחצילות הצילות סגולות גדולות, מור ואהלות, נשמות
 ונפעלים ונמלות, הנעולות וכבולות צומחשכים צוללות, צוערות נודים
 וצומחות, מיום גלות. וראשונה, הנה חקירת הצולת הלשונות הנרדפים,
 הכרמים כמורים על דבר אחר בעינה, למנחם החלוקים הדקים המנדילים צין
 ענין תיבה אחת לענין רפוחה, הוא יס גדול למצ ידים, ראשו הרשונים
 זיכרון מנחת אליו; וזה חמשים שנה כלבד אשר מלא לב צבי האדם, ללול
 צמיגיו האדירים ולהעלות פנינים צידם. הנה זה חמש מאות שנה ועוד,
 בצר כחצ רצונו צהיי (סמסת עקב) יש הפרט גדול: צין המלות, ויש בחלוקי
 הלשונות ידעה מופלאה, חכמה מפורת, וגם מלא ונקדם חכמי המצאה
 וסחלמוד גם הנה לא חלבו לפעמים להצדיל צין הלשונות הנרדפים, ולבאר
 איך המלות הסוכות על ענינים סוכים מוריה, וכבר מלאנו להם אשר הצדילו
 צין נטך למרצית (פרק חיזהו נטך), צין נדר לנדבה (מגלה נקראת), צין
 נדר לביצור (קדושין דף ב"א), צין חליסם למעורר (פרק המורה היתה בזה),
 צין אחר לאחר (צומחמים), צין רקיע, שחקים, ערבות וקדריהם (מגינה
 צ"ב), צין מור לסקר (שבועות פרק ב"ב), וצין רמק צים לילה צים
 (מכילתא). גם חכמינו גדולי חכמי ישראל, ואף מאמר לא היתה חכמה הלשון
 מלאכה עבודתם, רובם הם מעט ואם תדע, שמו לבם להליל את הנדרף,
 ולכלתי הזכיר המאורות הגדולים, אשר מקהל עדת חכמי הלשון, כרש"י,
 ראב"ע, רד"ק ואחרת מרעיהם, הנה לנו חכמי ספרדים (הציחו רצונו צהיי)
 אשר הצדיל צין מ"ל מ"י; וחכמי המוסט (שנת ל"ו) הצדילו צין קם למנן;
 ארמז"ן צפירושן על החורה חלק צין ריב ותלונה, מקניהם ובהמחם, מפר
 ומחן, מוח ואסון; בעל העקרים (מאמר צ' פרק כ"ז) הצדיל צין שוקר לכזה;
 רצו גמ"ס בעל הדקאום, צין נגלה ללמען (הרש"ט) וצין לו ואלי (צסוף
 יססה); הרב החקוני הצדיל צין צמחים ופנים, וצין עם ויעם; דון יצחק

וכחות נשטי, וכי הלך לפניך לדקק, לתחלה לשם ולתפארת, ככל העם אשר
 באו בקרבנו: יוסף ה' לך כאלה וכאלה ועיני רואות. ועוד גם שלישים,
 שמה לצי ויגל בצודי, צראותי מחוך דצריך, כי עוד דמות ידיך חרות על
 לוח לבך; לא הפרידה הפרידה בפשך מנפשי, לא הרחיק המרחק לבצך
 מלצצי, ולא ערדוך העדרות מהסב סרעפך לאהסבך הנאמן. אמנם, אם הקשר
 אמין צין בפשך ונפשי, ומים רבים לא יוכלו לכבות אהבתנו, לצי ולבצך
 יודעים על מה ארביה הטבעו, כי לא למען כלוע כלע כרתנו צרית עד מות;
 ולא לחדוש מחשבות חן על אלהים ועל אנשים המתקנו סוד חדר במדר;
 ולא לבלע את היקר במלאות, כועדנו יחדו צקר ולהרים; אף לא ללכת
 בדרכי חשך; יורדות אל חדרי מות, סבצנו צרחות קרת, צאישון. לילה
 ואפלה: אך זה פרי כל אהבתנו וזאת מנחת כל חבתנו, להאיר אים אל
 אחיו במהלך שצילי הדעת, התורה והחכמה, לחשוב מחשבות ולהעמיק עלה,
 לצרר וללצן אמת בעדרת, לחשוף יערות דבס דצרי ציאי ה', להעמיד
 עצמם גם כעסם לשד השמן, ולגלות ממוני מסתרים צועמקי לשון חבותינו,
 אשר כסחה השכחה את פניהם, צהפסור צני יהודה מעל אדמתם. אים אפוא
 ימי צרכה, צהתעלבם יחדו נפשי ונפשך? צשוטטנו צשוקים וצרחות, חוסצי
 מחשבות רמות ונשגבות, צצרי לשומע, וצהקשיצי ליודע, צהיותי רצ ליצי,
 עם אים כלצצי, לא חקף ולא מחקף, וכל רעיוני צכור צינה מלרף; צהיותי
 מולא נחת, צקצלי חוכמת, וצהיותי מאשר, צקחתי מוסר, וצהיותי אשבע
 נעימות, כצמעי תעלומות. ועתה לשוני לחכי מדצק, אחריש אחאפק, צדד
 אשצ מחוך למחנה, אץ קול ואין עונה; דמיתי לקחת מדצק, כי מי אשר
 יחוצר? וצמי אשתעשע וצמי אועץ? העם האצן אז עם העץ? על זאת
 אספדה ואיליל, כי מלאה ארלי חכמי אליל, לא נתן ה' להם לב לדעת, ועין
 רואה ואין שומעת, ולשונם מדצרת גדולות, וקולם יחולל חילות, הצליהם
 אשמע ואותך אזכור, וחכרון אצדסך לצי יעכור, והמר עליך כהמר על הצכור.
 אנה פנה דודי? אנה הלך? אכי סלך וחלומותי סלך. ועתה מדוע אנהנו
 מחשים? ועדוע לא נחלץ חושים, ונשלוח ספרים ציד הרלים, להעיר ולעורר
 את האצצה? נקומה נא ונסוצצה צחלות ה', לטנים ולפני; במחור
 צמחחרת, אחרי אמת בעדרת, וכל דצרינו צספר נבצצים, ורחוקים נעצו
 קרובים, ונתעלסה צאהבים, ותעלזנה כליותי צכתצי ידך, ותעלינה לפניך לרצון
 אגרות ידיך.
 וצרון ה' אשר יעץ עליך הגסיעה (מפי עליון לא תלא רפה), ויאמר
 להפצוד צינינו, למען החיות רעיונינו, כל יהיו עוד אך דצי ספתים, מהר

עמקי שפה

יא

אחי, ואשים גזול לשמים או שלם מאות לשונות, ולא אוכל לכתוב תחת לשוני,
כמה ימלא בחקירות האלה מן הנועם והתענוג, בהגלות לכבוד עינינו כמעט
בכל מקרה מן המקראות דבר חדש לא שערותו הראשונים, וכראותנו עולם
מעלת הלשון הזאת הדומה על ידי מלה אחת ופעמים על ידי אות אחת,
על כמה ענינים מענינים שונים.

והנה לפיכך אחי שתי מלות תר, תרגל, הנראות כשתי אחיות תאומות,
ואף גם זאת, הנה עניניהן זה הפך זה ממש, כאשר ראיתי צעירי צעצוע
החולף, וכאשר תראה צעיריך גם אתה ידידי. ועתה אתה אחי, ראה גם ראה,
כי האיש אשר יתור וצקט הטוב, כאשר תראה: לתור להם מנוחה, לתור
לכם מקום לחנותכם, אל ארץ אשר תרתי להם, וכן ולא תתורו אחרי לצבכם
ואחרי עיניכם, שענינו לרדוף אחרי התענוגים; והלשון הזה תר כגזר מן אחת
ראה (צא לראות ולבחור הטוב), וכן מלאנו דרך האחרים באלף. וזהפך המרגל
יצקט את הרע, כמו מרגלים אחס לראות את ערות הארץ באתם, וכן הלא
בעצור לחקור ולהפוך ולרגל הארץ באו עצדי אליך, וכן וירגל צעזדך אל
אדוני המלך, לא רגל על לשונו, כלם ענינם גלוי הגנות והרע, והלשון כגזר
מן רע גלה. והנה משה רבנו, בשלחו שנים עשר אנשים לראות את ארץ כנען,
ידוע הדבר כי לא לצורך שלח אותם, כי היותם ארץ זאת חלב ודבש, פי
ה' דבר, והיות העם היושב עליה חזק או דפה, מה מעלה ומה מוריד? וה'
ילחם להם. אך שלחם לתור את הארץ, למען יראו את טובה, ויגידו כבוד
אל עם הארץ, ויחזקו ידיהם ללכת אחרי ה', והמה השמיתו התעיצו עלילה
והעכו מחשבת שולחם, על כן אמתו קוראים להם. צבם מרגלים, גם כי
צפרשת שליחותם לא נקראו כי אם צבם תרים. ואולם צמטת תורה כתוב
לאמר: ויצאו עד נחל אשכול וירגלו אותה, כי צמטת כן היה הדבר, כי מעשה
מרגלים. עשו, ולא מעשה תרים, גם כי לתור בשלחו ולא לרגל, על כן כתוב
בס' אחר הדברים האלה, ויקחו צידם מפרי הארץ ויורידו אלינו וישיצו אותנו
דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו ולא אציתם לעלות. והנה
למראה עינים העקר חסר, כי זה שלא אצו לעלות לא היה על אודות טובה
הארץ אשר אמרו המרגלים, כי אם צעזדך אמרם אפס כי עז העם. והנה
על פי דרכנו אין המקרא חסר דבר, כי צאמרו וירגלו אותה כזר הודיע
כי הולילו עליה שם רוב, והנה לא נשאר לו להגיד רק את הסוד שאמרו,
על כן הוסיף ואמר ויאמרו טובה הארץ, להזכירם כי גם כי הולילו עליה
דעה, הנה לא יכלו להכחיד תחת לשונם את יקר תפארתה. אמנם לא סוף
דבר, כי כל שרש ושרש חלוק ונבדל צמטו מכל שרש אחר, כי גם פעל אחד

עמקי שפה

9

אנצנאל צפירוש: התורה הנדיל בין גוע, מה ונאסף, אל עמיו, האמין לר
 והאמין בו, רבי עובדיה ספורנו, בין גוי ולאו, אפוא ואיפה, ובעל מעשיה
 בין נוסח לחוסה. ועוד כאלה תמלאנה בגנזי. המפרשים והחכמים כולם,
 דרישות ומקורות. בהדלת הנדפים, רק לא הרבה צמסר, ולא אחד מהם
 אור מחני, לנקט את נדף. בכל מקום שהוא, ולא אחד מהם ייחד על
 הדברים האלה ספר מיוחד, מלבד כי רבים מן הקדמונים קיימו וקבלו בדעתם
 ענין כפל לשון במלות שונות, ונעלם מהם דבר אשר כל האחרונים מודים
 בו, בעקבות חזיר המליים Blair, כי לא תמלאנה כלשון מן הלשונות (ואף
 כי כלשון הקדש) שמים מלות, תהיינה שוות. בטעמן אשה אל אחותה שווי
 שלם. והראשון בין חכמי ישראל, אשר מלאו לבו לגזור המשפט הזה, הנה
 הוא אחד ממדקדקי אשכנז, רבי ראובן בן אהרן הלוי שמו, אשר כלחם במדקדק
 היקר רבי שלמה זלמן העגא, בספר אשר קרא לו בשם עצמות. אשה
 (החם צפירוש שנת התק"ד), ושם נדף מ"א בדברים האלה כתב: לא
 האמין לעולם שיהיו שני שרשים או שני משקלים יורו על דבר אחד צעינו.
 ואולם האיש אשר שם נפשו על החקירות האלה ואשר החל לכתוב
 עליהן ספרים מיוחדים, גלוי וידוע היותו החכם הכודע בשערים רבי נפחלי
 הירץ וויזל ז"ל, איש אשר רוחו, רוח דעת ויראת ה' ותבונה עמוקה ודעת
 רחבה וחריפות אשר אין עמה מרפה, והשתדלות אשר לא תסוב מפני כל.
 הוא פתח לנו הפתח הגדול הזה; ואם אמנם לפעמים (במשפט כל חקרי לב
 הכובשים דרך חדשה) נטו אשגוריו מקו האמת, הלך בדרך מרחוק, תהלתו
 עומדת לעד, על אשר זָבַח ונאלץ ספריו פה אל פה חכמה ומוסר, יראת ה'
 ואהבת האדם, ועל אשר זָבַח את אחרים, אשר הלכו בעקבותיו ויזריחו אור
 גדול גם לספרי הקדש גם ללשון הקדש. ומי לא ידע את יקר ספירת המלאכות
 הנכבדות אשר ילאו לאור אחרי קום הליך ההוא, כת יצוה ה' לו, מכ תת
 חרטה, ה' אסף, אור ה' שרשים וחולתם, מה יקרו ומה נעמו בבאור
 הכתובים ובגלוי תעלומות הלשון לא יסרו צבתם אופיה, צהם יקר וספיר.
 וגם אחרי כל אלה, אם צעיניך יפלא, ידידי אשר אהבתי, הלא גם צעיני
 יפלא, איך אפוא כי נקח צידינו ספר אהל מועד, או ספר דברים אחדים,
 אמלא הלשונות הנדפים רבים ועלומים כחול ימים, ועל כרחנו נאמר, כי
 החכמים האלה כולם, בהדלות אטנ מדעו צממחם, לא חסרו מהן עד היום
 כי אם ככל המלקק מן הים.

גם אנכי כחתי את לבי על החקירות האלה, ותמלא המלאכה חן צעיני
 אשגור זה כלל שלש וצפת חפלה, עם היותה מלאכת עזרת פרך, ויהי ה'

אשתי. ויש אשר יירא אדם לא בְּרִמּוֹתוֹ בְּלִצְנוֹ רַע קְרוֹב לְנִפּוֹל עָלָיו, כֹּל
אִם בְּלִיזָר רַע קְרוֹב לְנִפּוֹל עָלָיו. אִישׁ זֹלָתוֹ, אֲשֶׁר גִּפְסוֹ קְטוּרָה בְּנִפְסוֹ, כִּמוֹ
לֹא תִירָא לְבִיתָהּ מִשְׁלָג כִּי כָל בֵּיתָהּ לְבוֹשׁ שָׁנִים, בֵּיתָהּ גִּלְגִּיל עַל נֶפֶשׁ בְּנִי
בֵּיתָהּ צַעֲלָה וּבְנִיָּהּ, וְכֵן וְנִירָא מֵאֵל לְנִפְסוֹתֶיהָ, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַעֲבָרִים לְדַבֵּר
בְּנֶפֶשׁ כִּאֲשֶׁר יְדוּבָר צַעֲלָם כִּפְרָד מִן הַחַי אֲשֶׁר הֵיךְ בּוֹ, כִּוּוֹ שָׂכַם בְּנִי חֲשָׁקָה
נִפְסוֹ, וְהִנֵּה הִירָאֵם הַזֹּאת הַגְּקִשְׁרָת בְּלִמָּד הֵיךְ יִרְאֵת הָאֵלֶּה, וְנַעַל סִפְר
הַבְּרִית (חֶלֶק שְׁנֵי מֵאֲמֵר רַב־עֵינִי) תִּשָּׁב עֲחָשְׁנָה חֲדָשָׁה, לֵאמֹר כִּי הֵיךְ יִרְאֵת
הָאֱלֹהִים, אֲשֶׁר לוֹוִינוּ צֶה, וְהֵיךְ לִירוֹת חֲמִידָה עֲשִׂוֹת דָּבָר אֲשֶׁר יִהְיֶה רַע צַעֲיָנִי
הֵיךְ, וְאִלּוּם מִלְּבָד כִּי אֲשֶׁר הוּא רַע צַעֲיָנִי הֵיךְ אֵינֵנו חֲלִילָה רַע הַנּוֹפֵל עָלָיו
וּמִכְאִיבּוֹ, כִּי אִם חֲטֵאֵנוּ מִה נִפְעַל בּוֹ? הַגֵּךְ רוּאֵה יְדִידִי, כִּי אֲנִי תִירָאוֹ
אֲמִרָה חוֹרָה, וְלֹא לוֹ תִירָאוֹ, וְהִנֵּה כָּל הִירָאוֹת הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר לֹא תִקְשְׁרָנָה לֹא
עִם הַפְּעוּל וְלֹא צַמ־ס, דָּבָר אֵין לָהֶם עִם הַתְּבַדְּלָה אֲשֶׁר שְׁנֵנִי פָנִי אֱלֹהִים,
עַל כֵּן אֵלֶךְ אֲשׁוּבָה אֶל מְקוֹמִי. שְׁנִים הַנּוֹת הַלְיוּרִים אֲשֶׁר יִלְטִיירוּ צְדָמִיוֹנֵנוּ,
לְמַעַן הוֹלִיד הַתְּגַעֲשׁוֹת הִירָאֵם: הַאֲחֵד לִיזֹר הַעֲלָם הַנּוֹרָא, כִּי בְּרִמּוֹתוֹ בְּלִצְנוֹ
עֲלֹם וְרַב מִמֵּנוּ, אֲשֶׁר לֹא יִצְלָה מִמֵּנוּ לְהִרַע לְגוֹ אִם יִקְרָה שִׁיפָגַע בּוֹ;
וְהַלְיוֹר הַשְּׁנִי לִיזֹר הַנּוֹקְרָה, כִּי נִשְׁתִּית לְגִבָּר עֵינֵינוּ כִּי צִלְמֵת נִכּוֹן הַעֲלָם הַנּוֹרָא
וְקְרוֹב לְנִפּוֹל עָלֵינוּ וּלְפָגוּעַ בּוֹ. גַּם כִּי מִן הַלְיוּרִים הָאֵלֶּה גַּם שְׁנֵיהֶם תִּיִּבֵּד
הִירָאֵה, הִנֵּה צָכַל יִרְאֵה אֲשֶׁר בִּירָא, יִהְיֶה אֶחָד מִשְׁנֵי הַלְיוּרִים הוּא הַנּוֹבָר
צְדָמִיוֹנֵנוּ: פַּעַם נִתְּצוֹן צְדָדוֹלָת הַעֲלָם תִּנּוֹרָא וְנִרְוֹב כִּחַ וְעִזּוֹז, וְעַל כֵּן
כִּירָא, צִלִּי שׁוֹם לְצִנּוֹ בְּרִמּוֹתוֹ הוּא הַעֲלָם הַנּוֹרָא וְקְרוֹב לְפָגוּעַ בּוֹ, אִם אֵין,
אֵךְ גְּדוֹלָתוֹ חֲצַעֲתוֹ, וְעִלְמֵתוֹ חֲחִרִידוֹ; וּפַעַם בְּלִיזָר בְּלִצְנוֹ כִּי יֵשׁ דָּבָר הַנּוֹכּוֹן
וְקְרוֹב לְפָגוּעַ בּוֹ, וְנִירָא לְנִפְסוֹ, וְלֹא נִבְיָא צִמְאֻזִּי מִשְׁפָּט כִּמוֹ וּיְכַלְתּוּ כָּלֵל.
וְהִנֵּה נָא לָנוּ שְׁנֵי מִיָּכִי יִרְאֵה, אֶקְרָא לֵאחֲת יִרְאֵת הַכַּח, וּלְשֵׁנִית יִרְאֵת הַפָּגַע.
הֵלֵךְ מַעֲמָה הִנֵּה צִלְשׁוֹנֵנוּ הוֹלֵב לְשׁוֹן יִרְאֵה עִם הַפְּעוּל לְהוֹרֹת עַל יִרְאֵת הַכַּח,
וְהוֹנֵחַ לְשׁוֹן יִרְאֵה עִם מִ"ס עַל יִרְאֵת הַפָּגַע. הַעֲבָד יִרָא אֶת אֲדוֹנָיו, מַדְעֵתוֹ
כִּי כָּל אֲשֶׁר יִחְפּוֹן יַעֲשֶׂה בּוֹ, וְאִם אֲדוֹנָיו קָשָׁה וְאִכְזָרִי, הוּא יִרָא מִמֵּנוּ,
מַדְעֵתוֹ כִּי קְרוֹבָה חֲמִידוֹ לְבוֹא וּשְׂבָע עֲבָרָתוֹ לְהַחֲנוּפָף. הֵלֵךְ תִּרְאֵה, יְדִידִי,
דְּבָרִי יִשְׁעִיהוּ לֵאחֲזִי וְלֵאִישׁ יְהוּדָה: לֹא חֲמִידוֹ קָשָׁר לְכָל אֲשֶׁר יֵאֲמֹר הַעֵם
הַזֶּה קָשָׁר וְאֵת מוֹרָאוֹ לֹא תִירָאוֹ וְלֹא תַעֲרִילוֹ, לֹא תִירָאוֹ אֶת מוֹרָאוֹ מִתְּבַאֵר
מִן הָאֲמֹר אַחֲרָיו וְלֹא תַעֲרִילוֹ, לֹא תַחֲנוּ לוֹ חוֹזֵק וּיְכוּלָּת לְגַבֹּר עֲלֵיכֶם. וְהִנֵּה
הִירָאֵה הַזֹּאת יִרְאֵת הַיְכוּלָּת, וְהִנֵּה אֵין צֶה מְקוֹם לִירְאֵת הַפָּגַע, כִּי הִנֵּה כָּבֵד
עָלָה רִלִּין וּפִקַּח יְרוּשָׁלַיִם לְמַלְאָמָה עָלֶיהָ, וְאֵיךְ יֵאֲמֹר הַנְּבִיא לֵאִישׁ יְהוּדָה:

עמקי שפה

צעינו יורה לפעמים הוראות טובות, כפי השתנות מלת הטעם או אחריות השמות אשר הוא נקשר בהן עם השמות. וגם לדבר הזה לך וארחך אות ומופת בהצללה אשר החלותי מאלו ומקדם, ואחרי אשר התרפיתי ומנה ימים רבים שנתתי אליה עתה מקרוב והשלמותה.

בארצעה דרכים מלאנו פעל ירא נקשר עם השם: ירא את, ירא מן, ירא מפני, ירא מלפני. וכבר כתב רבי נפתלי ואחרים אחריו, כי כל יראה אשר ענינה פחד רעה תהיה נקשרת במ"ס, וכל אשר אין אחריה מ"ס לא תהיה רק יראה הכבוד והרוממות, כל יתעורב בה פחד רעה. והנה מלאנו כי ירא אנכי אותו בעשו, אל תירא אותו צעוג, אל תיראו את עם הארץ בשבעה עומים, וכן לא אירא רע, חרצ יראתם וחרצ אציל עליכם, כל אלה בלא מ"ס, ואין בכל אלה יראת הרוממות, רק יראת הנזק לצדה. וגם כי הוא רבי נפתלי מלא לו עזר בדברי האגדה לעוות עלינו פסע הדברים בעשו וצעוג, לאמר כי מלא בהם דבר טוב, אשר בעצורו ילך לירוא אותם יראת הכבוד, הנה מה יענה בלא אירא רע, ובחרצ יראתם? מלצר כי גם לו תהיה הצלחתו ישרה ורכושה, הנה איננה שלימה ומדאקדקת, באשר לקח לעצמו אחד כל יראה שאחריה מ"ס, בלי להצדיל כלל צין המקומות אשר באה בהם המ"ס עומדת לצדה לפני השם, וצין המקומות אשר תצא עמה מלת פני וצין מקומות אחרים, אשר תחלו אליה מלת לפני. ואשר אני אחזה לי, אחוך שמע לי. שרש ירא נגזר משרש ראה, והנה היראה דרך כלל היא פעולת כל הדמיון, הרואה את הכולל ומלייד לנגד עינינו רע קרוב (ובדבר הזה תבדל היראה מן הפחד, כי הוא יורה התגעשות הנפש אשר תחרד על דבר אשר לא תוכל ללייד בדמיונה מה הוא). המדבר הנושא על שפתיו זכרון היראה, יש אשר יבאר מה היתה המחשבה אשר חשב הירא, ומה הליור אשר נרשם בדמיונו, אשר מננו באה בלבו יראה, ואז תהיה היראה נקשרת עם הפעולה, או עם המ"ס, בלחמת הדרכים אשר הזכרתי, ועליה תטוף מלתי. ויש אשר לא יבאר המדבר לבאר מה היה הליור אשר יראה מננו היראה, ואז תצא היראה צודדת ולא קשורה בדבר אחר, כמו לא גמקתי כי יראה, ויראו את לרבות כספיהם הנה ואציהם וייראו. ויש אשר יבאר המדבר סגת היראה, בלי יבאר תדק היעצ מה היה הליור אשר לייד בלבו האיש הירא, ותבא יראה כזאת קשורה במלת כי, כמו ואירא כי ערום אנכי, וייראו האנשים כי הוצאו בית יוסף. ויש אשר יבאר המדבר את התשובה מן היראה, ואז אם יהיה התשובה ממנה המנע מעשות דבר מה, תהיה היראה נקשרת אל המעשה אשר לא יעשה באות המ"ס, כמו כי יחל לסבת צלוער, כי ירא לאמר

שרעה זו ; הוא ירא פן יבואהו הדבר הרע, פן ישיגהו, פן יגיע עדיו :
 תירא מאדם יודע כי בלבו להרע לו וירא פן יפגע בו. נשם לרות יליך
 ונשנע לא יגע כך רע, נשנע לשון תחנא ולא תירא מסוד כי יצא, לסוד
 ולכפן תחמק ומחית הארץ אל תירא, כי עם חכמי הסדה צריתך, וחית הסדה
 הסלמה לך. הלא תראה ידידי הדברים צדורים. לא תירא כאשר יצא סוד
 בארץ, פן גם עליך ג'פול, כי לא יגע כך רע, וכן מחית הארץ לא תירא,
 כי גם היא הסלמה לך ואליך לא תגש. ולא חונר : ולא תירא סוד כי יצא,
 ואח חית הארץ אל תירא, היה העש, כי יונלט וכן הסוד גם נפגעו בו,
 וכן לא יירא יכולת החיה, וגם נפלה עליו יעמוד עליה צדוב כמו וינלל,
 והנה כל זה רחוק ונעשם הסדה ההיא, אשר צדחה נשם לרות יליך ונשנע
 לא יגע כך רע. וכן לא תירא מספר לילה, מחץ יעוף. יומם, לא תירא
 צלילה, פן יבואך סחר, ולא תירא ציום, פן יפגע כך חץ מעופף. וכן
 תמנונעה רעה לא יירא, לא יירא שתבואהו. וכן חני סכנתי ואיסנה הקילותי
 כי ה' יסוכני, לא תירא מרצות עם אשר סניצ סחו עלי, לא כי לא
 יירא יכלחם, ויתצרך בלצבו לאמר חני אגבר עליהם, לא כן, כי באמרו חני
 סכנתי ואיסנה הלא סגיד לנו, כי לא עלו על לנו מחסנות עלחמה, כי אם
 מחסנות צמחון והסקט : ואולם חונר, כי לא יירא פן יפלו עליו, וגם אם
 יחנו סניצותיו, כי ה' יסוכהו ולא ישיגהו, וכן היה הדבר, כי צדחו מפני
 חנאלום בנו, לא תחפס, ולא צא צידו. וכן ה' אורי וישעי, מתי תירא ? ה'
 מעוז חיי, יוניי אסחד ? לא תירא פן ישיגני תבקם רעתי, כי נקדוב עלי
 מרעים לאכול את צמרי, לרי ואויבי לי הויה כשלו ונפלו, ואיככה ישיגוני ?
 זכן אל תירא נוסחד סתאום ונוסואת רסעים כי תנא, כי עליהם תנא ולא
 עליך. לא תירא לציתם מנלג, הסלג מנל על הקור, וסקור לא יצא לבית
 אסת חיל, כי כל ביתם לבום סנים. וכן לא תיראון וחס, ה' אלהיכם הסולך
 לסניכם הוא ילחם לכם, ככל אשר עשה אחכם צולרים לעיניכם, ותגה לא
 יצאו עליכם ולא ילחמו נכם (*). לא מאם ילחמו נכם לא יהיה נהם כח

(*) וזה גם כן עומק ענין מלת לעיניכם, לאמר : אתם לא מעלתם דבר, רק ה' נלחם לכם,
 יאתם עומדים ויראים, באדם הרואה מריבת זרים ועומד ומביט ולא יתעבר על ריב לא לו. וכן
 בשובי את ישובתכם לעיניכם, הנה למראה עינים מלת לעיניכם אך לסותר, כי איך יקבצו ואנחנו לא
 גראם בקבוצנו, יבא ולא נראדו, אך המעם באסת, כי ישיב שכותנו ויקבצנו, ולא תישע לו
 זרוענו, ולא ירים איש ממנו את ידו ואת רגלו, רק נעמוד ונראה ונרא יעשה, וכן בחרטם החללת
 מאשר לי תינמתי מלת לעיניכם (restande voi semplici spettatori). וזה יסוד גדול, ראוי

עמקי שפה

אין ארץ ישראל בין יצאי בליבם ? וכבר באו. ואולם אחר להם : אל תיראו אותם, אלא תגדלו. ויכלתם, כי לא יוכלו לכם. וכן יעקב אחר בנפשו : הלא לא חיד אחי חיד עשו. כי ירא אנכי אותו פן ינא והכני, ואלה הם המלכי ימלכנו מלית איש אשר עמו, ולא היה ירא פן ינא, כי ינא לא ינא, רק ירא הן ינא והכני. יבואו וכלנו אמרו אל העם : ואחם אל ינא לא הם האין כי לחמנו הם, אל יהיו צעיניכם גדולים ועלומים חכם, אל האמרי כי חק הוא ממנו, כי הלא לחמנו הם. הנה ארוניהו ירא לא האין בלתי, היה ירא מיכלתו, כי אחרי שנחו על כסא המלוכה כל אשר יספן יבשה, וזם צדקם יהיה שלמה משיח לתלך, היה לו לירוא ממונו, פן יהיה לדה את נפשו, אחרי היותו חורש עליו דעה לבזול העמלכה מידו; אך לא היה ירא ממנו לא היה ירא אותו. גם כי אלך צניח ללמות לא יירא דע, לא יהיה דבר דע גדול צעיני, ויכול להזיק אותי. כי אחי עמדי, ולא אחר לא אירא מרע, לא אירא פן תמלכני דעה, כי בלכתי צניח ללמות לא ימלכני הפגוע צו דבר דע, אך לא היה ירא דע, כי גם אם ימנעו דע לא יוכל לו. ואחרי אשר הניצי לפון ירא ארץ להורות על יראת היכולת, לקדשו על לבונו כמו כן צדק לפון מושאל להורות על יראת הגדולה והרוממות, כי אמנם היכולת והגבורה והגדולה והרוממות, דברים קרובים דעה, יצמינו הקדמינים היו באמת דברים אחרים כאשר יועת ידיו, כי בנפשו האחר היה נכנה, והעדים האמנים באחרית חינו. והנה טעם איש ארץ יאמי יירא, יהיו גדולים ומשונים צעיניכם, ויהיו כל מעשיכם לאות יידי ארץ ארץ יראים צהם ירחון יעלה עליכם, והנה היראה הזאת קרובה אל הכני, יאכלם חלוק ים המפרץ צניכם. המכנר רעיו, רעיו חסון צניכם, היה חסון כדנה אשר לא נכין להקל צו, חסון כי אין לירך לו ירא יראת ירא יראי גדול ממנו, כי גם יוכל למאנו את רעיו ויכנר הו, יראת צו היה נפשו יראת מרעיו, ועל פי הדבר הזה גם הנבוא יכנר את צניכם, ירא בלך וכאשר לצומתו: איר כי מכנר מכנר; ואולם הירא את ירא צהם היה ירא צו ירחון יעלה ורוממות מאשר יראת נפשו. והנה בן הארץ ירא היה נפשו עד צייני גדולתו ועונו יכלתו, ויהיה גדול צניכם יראת ירא הנפשו, ויחד ייתר כל הנפשים, ויהיו כל מעשיכם נפשו יראתו כל אשר בלבו.

יירא אשר המלכה לפון, יירא, היראה הראשונה, היא יראת היראה האחרית עם המלך, הגוי אלך לרע כל היראה האניה, היא יראת צהם האחרית עם ירא, הירא בן, הירא הנבוא צייניו הוא ליר פניעת

ויסגנו צ"י וייראו מפני פלסחים, יראו מעמוד שם קהל גדול יחדו, כי הנה
לא עלו עליהם פלסחים רק סמנו כי נקבלו, ואם יחפרו יסורו מעליהם.
וכן ויוסף סאול לירא מפני דוד עוד, באמת לא היה ירא ממונו, כי ידע חיה
לצדו ועולה לא כמלא צו; אסם כי אחרי דאיתו כי לא עלתה צידו להחילו
ציד פלסחים נככלו אשר ככל לו צדצר הערלות, ונהפוך הוא, כי בעלם הדצר
הסוא הוסיף לו על תפארתו תפארת, לא ידע עוד מה יעשה צו, ומעיד כל
היום דאגה נלצו, פן צדצר אשר יזיד עליו להאנידו, ירבה לו כבוד וסם;
ותנה היה כבוד ככל עלותיו, והיה נסוג אחור מכל מרס: חיו, כמספס הירא
מפני. — הירא מלפני אדם, הוא ירא צעוד האים לגדו, ולא ידע גם הוא על
מה יירא, ועל כדמו יירא צדאותו איתו, ואם היראה הזאת מתחזקת מענין
היראה בכלל, אשר אמרתי היתה פעולת הדמיון הרואה את הכולד, וציראה
האחרונה הזאת אין הדמיון רואה דצר צדירור, הנה אמנם גם היא צמם
יראה תקרא, צעודה היות שרם ירא נגזר משרם ראה, והיראה הזאת נמשכת
יותר מכל יראה ממראה העינים. הנה לפניך ויירא סאול מלפני דוד ויסירה
סאול מעמו ויסימנהו לו סר חלף, ואם יירא ממנו פן ידע לו, איך יסימנהו
סר חלף, לתת חרב צידו להרגו? אך היה ירא מלפניו, כאשר אמרתי, ולא
יכול לעמוד לפניו, כי עדה פגיו יפחידהו, על כן הרחיקו מעליו. וכן יראי
האלהים אשר ייראו מלפניו, הנה האנשים אשר תאחזם רעה נבל עת אשר
יעלה שם ה' על צמם. והנה נפלאה ההנדלה, ואולם דקות העיניים אשר
לקחתי לי לצדד וללצן, לא יתכוני לסתכרך נלצני לאמר: קלמתי אל יראה
ולא מטמתי; לכן אליך נשאתי את עיני, ידי נפסי, ואליך יראתי, ידדי
מתניך נחננתך, ללדוף את כל דברי צמלך צינתך. עבה זאת הנה יראתי,
וערכת לפני משפט כמספסך צעודך עמדי, והודעתני הסמאה יראתי נלצני
הוא שם, אז אוסיף גם אני להרין אליך אגרותי, לערוך לפני צדי הקדושים;
ויצו אל את צדקתו, לידידי ולחכמתו, כמסוקס איה קדיה, הוא הנה כל
החחוס.

חוספת בשנת תר"ו

נצחורי העתים תקפ"ו עמוד 27 כמנסי כי דברי סגמל (הציא דצר
צמיו) הנדיל צין צי צמיה וזה טעות, כי נצחוני הסכמי, דענו סכדיס בלך
נחמלך לי צדצנו חממל (עיין דצנו צמ"י פרשם וסרל ורלצ"ס צממתי ז'
י"ט), ועכשו תקנתי וכחנתי דצנו סכדיס. אך הנני רואה כי אין ראוי להזכיר

עצמי שמד

לכרע לכס, וכן לא חירא מהס, זכור תזכור את אשר עשה ה' אליהם
לפרעם, וכן ירמיה היה אומר אל הפלטה הנשארת מן הגלות : אל חירא
מעצדי הנשדים, אל חיראו פן יצאו עליכם, כי לא יצאו ; לא אל חירא
אותם, אל חיראו יכלתם, כי באמת הם יצאו עליכם לא תעמדו לפניכם, והנה
כל ויראת מאלהים, הוא הזהרם לחומא : דע כי הדבר הזה דע צעני ה',
ואם תבטחו ידו תגע צד, על כן חירא ונמנו, פן תפול עליך ידו. וזאת
יראת הפגע, אשר לא תכון כי הם בחומא ; לא יראת היכולת והגדולה,
במשפחה והמכוללת.

ויליגם תלצר שני מיני יראה אלה, יראת היכולת ויראת הפגע, הכס
בד שתי יראות אחרות ראו העצרים להצדיל בלשונם, וזה בשתי הלשונו
אשר נשאו לי לצאר לפניך : ירא מפני, וירא מלפני. הירא מפני, איננו
ירא באמת : הוא נמנע מעשות דבר, בעצור דבר דע, אשר הוא רואה נמשך
מהבטחה, וראה וגשור : כי יראתם מפני האש ולא עליהם צהר, יראתם מהתקרב
אל הכר בבזר האש אשר ראיתם ; והנה בעומד במקומם לא היתה להם
יראה. וזה : בעדך ידעתי כי כרם חיראון מפני אלהים, ידעתי כי עד כה
לא לקחתם מוסר להשמד מהמדות כבודו, כי עוד צפור המכה תוסיפו לחטוא,
לא שגבל זאת לא באה בלגם יראת האלהים אשר נמנה תולד העצודה הסלמה,
רק כי עד כה לא נסארו לשמוע בקולו גם בדבר אחד, גם כאשר העד יעיד
בהם לאמר, אם תעשון כזאת כה אעשה לכם. וכן דבר ה' אל יהושע : אל
חירא מפניהם, אל תמנע מהלחם בהם מיראה. וכן וירא ונאמר מפני אביש,
נמנע מעמוד שם, ובחר ללכת אל ארץ אחרת, מיראתו. וכן ויראון מפני המלך
כי ראו כי באמת אלהים בקרצו לעשות תשפט. ולמה ייראו ונמנו להיחר
יחם ? הלא ישמחו ויעללו ; רק הטעם יראו ונמנעו מעשות אשר לא טוב,
גם צהר משיחתם, כי באמתו יגלה נסתרות, וכן רד' אותו אל חירא מפניו,
אל תפגע תדעת אותו, מיראה. אל חירא מפני הדברים אשר שומעת, גם שם
אם היה חזקיהו מפה שכונו לסבול להיות למס עובד, לא היה ירא, והנה
הנביא אומר לו : אל תחדל (מיראה) להתחזק בגדו. אל חירא מפניהם, אל
תחדל מהתנאות אליהם, ואם היה כונס כזאתו לא היה ירא. וכן וישמעור
סלמתיים כי התקבלו בני ישראל המלפחה ויעלו סרני פלמתיים אל ישראל.

לדודי ולחיה, כי הקבוצ אשר אנחנו מקיים, לא בודל ולא בבה יהיה, כי אם ברוח ה', ביום
הואתן בשרן מצרים יראנו בשלמות.

מסורתי ספרד אשר קראו את ספרו, אך חכמי לרפת אשכנז ואיטליה לא
 גזרו מאורו, כי נכתב בלשון ערבית:
 ולפעמים התיר לעצמו דברים שלא הייתה דעת דונס נומה מהם,
 כגון אמר: צרקה וזהב ויהלם, וראמות וכדור ואחלם, חבורת לרק הקדושה;
 ודונס ממאן לקבל שנוי אחלמה באחלם. וכן בתשובותיו אשר הסיב על בן
 אשר כתב רס"ג: תלף תלף האמות, ודונס תופשו, מפני שעשה התי"ו
 מדשית, והשרם אינו אלא אלף. ואני אומר כי יתכן שיהיה תלף עתיד משרם
 אלף, בהשמטת האל"ף על דרך מלפנו מזהמות ארץ, ותלף האמות הוא שם
 והתי"ו מהאמנת"י, והכוונה ראוי שתלמד למוד האותיות קודם שתכתוב מה
 שכתבת. ובאמת מחברת בן אשר (הנדפסת בתנ"ך גדול סנת רע"ח, והוא אללי
 גם צכ"י, והכ"י משונה מאד מהדפוס) היא כתובה בלשון סתום ובלתי מובן.
 ורק אם מהמשך המאמר י"ד"ע צירור כי רס"ג אמר תלף לנווי ולא לעתיד,
 אז תלך טענת דונס עליו.

ספר לחות לשון ערבית היה נתקן לכמה מצרים, ודונס בהשגותיו
 מזכיר שלשה מהם, והם שער החילופים (חילופי אות באות), שער הליחוף
 (קויוגאליה), ושער ידיעת דגש ורפה. והנה ידידי החכם החוקר
 קדמוניות ומוליא לאור תעלומות, רי"ל דוקצס כ"י, נספרו הלכנד

Literaturhistorische Mittheilungen, Stuttgart 1844.

הביא בין ספרי דקדוק לרס"ג: ח' ספר הלשון (כתבא אלגה), ב' כתבא
 אלדגש ואלרפי, ד' ס' אותיות אהה"ע, ה' ספר לחית, ולפי הנראה כל אלה
 אינם רק שמות הס' בלבד, או שמות קלח משערי. ידידי החכם הנ"ל אומר
 ג"כ כי ס' האגרון שזכר הראב"ע אולי הוא הספר הקטן (דף אחד) הנמלא
 לרס"ג, פירש בו צקלור גדול תשעים מלות חמורות, והדפיסו ידידי הנ"ל
 בנספרו. אך זה אינו יען דונס מזכיר מה שכתב רס"ג צם' האגרון על מלות
 האמרה ואמיר, והמלות האלה אינן בכלל התשעים מלות המפורשות בנספר
 הנזכר.

רס"ג כתב רוב ספריו בלשון ערבית, אך מלבד ס' האגרון עוד
 ספרים אחרים כתב בלש"ק, כגון תשובותיו לחי' הנלכי (מעיד בלף בארץ
 פרק *) לא הכלני, ככתוב בראב"ע שמות י"ד כ"ז, י"ז י"ג, ול"ד כ"ט) *

עמקי שפה

כאן רס"ג, כי כאן הדבור על אותם החכמים שלא היתה חכמת הלשון מלאכת עבודתם, והוא דהפך היה אחד מן הראשונים שעסקו בחכמת הדקדוק, וראנ"ע הציאו בראש ונתחלה ברשימת שמות זקני לה"ק, והוא כתב בלשון הקדש ספר האגרון וצל' ערבי ס' לחות לשון עברית (לא ס' לשון עברית וס' לחות, ככתוב ברשימת הראנ"ע) ולא נודע היום סימלל עוד בעולם, אבל נמלאו קלת דברים וממנו מוצאים בהשגות דונס בן לזרט אשר הסיג על רס"ג (אשר עליהן הראנ"ע כונן חליו על יתר בס' שפת יתר). וההשגות שהן נמלאות בידי בקובץ כ"י על קלף נכתב בשנת תתנ"א (1091 למנינם), קנייתו מיד ידידי החכם הדופא ר' שמואל חי דא לא וולטא כ"י בעד ארבעה ועשרים שקל כסף, והוא כולל מחצרת מנחם בן סרוק (מן גף ואילך, כי הספר ספר בראשו) והשגות דונס על מנחם, ואחריהן השגות דונס על רס"ג, ואח"כ שירה אחת למנחם, שלא אותה לרב חסדאי בן יצחק (עיין למטה); וההשגות האלה אינן נמלאות בשום ציביליזאטיקה אחרת ידועה בעולם. והנה צחוף ההשגות האלה דונס מציא דברים מס' לחות לשון עברית המוכיחים בצירור, כי הרבה עסק רס"ג בחכמת הלשון, כי הנה הוא מנה כל המלות שאפשר להוליא משרש אחד, ואמר שהן חשע עשרה אלפים וקס"ט. ומלאכת החפוש הזה, אשר היא מלאכה ארוכה וקשה, ולעינינו עתה היא אבוד זמן ואבוד גייר, ב"ל כי צימיו היתה לתועלת גדולה, כי הפיזיקים אשר היו לפניו, ובראשם ר' אלעזר בירגי קליד (הזכירו רס"ג בפירושו לס' ילית, כ"י בפארמה וצמיכען), וכן יבן אשר שהיה צימי רס"ג החירו להם הדרכות מלות זרות אשר אינן לפי דרכי הלשון, ורס"ג ז"ל בחכמתו ונתנונתו נתן לבן לעמוד צפרץ ולגדור גדר ולשים גבולות להדרכות המלות, לבלתי תהיה עוד הלשון כעיר פרוכה אין חומה, ואמר לבאים אחריו עד פה תצאו ולא תוסיפו. והנה כל מה שנמלא לו דומה במקרא אפילו פעם אחת, הוא מתיר לומר כיוצא בו בכל שרשי הלשון, כגון אחר שמלאך כל תבמלוהי עלי נופל לתת בכל אחד מן השמות הכנוי הארמי וזה, ואחר שמלאנו יהוסי יהודוק, יש להכניס ה"א ההפעיל בכל העתידים מנחי פ"י, ויחכן לומר דרך משל אהובית, והוא ז"ל אמר:

וְכָל-חֶבֶם אֲהוּבִית בְּמַלִּי וְלֹא לְצִים מִשְׁנָאֵי הָאֱלֹהִים

ואחר שמלאנו מי כהחכם, נוכל לומר גם כן: וְלֹא יִשְׁתַּה בְּמִזְרֶק דִּם גִּבְעִים לְהַחֲבֶם אֲשֶׁר יִשְׁתַּה דְּבָרָיו וְלֹא יִשְׁתַּה בְּמִזְרֶק דִּם גִּבְעִים (ואולי מלת דבריו משונעת, ונ"ל דברי אן דבר אל) ונדרנו הלכו כל

בחאר זה על סם זקיותם זח"ך ועל סקידתם על פירוש המקראות. והנה ידידי הנ"ל הזיא לו ראיה ען התלמוד ר' חנינא קרא (תענית כ"ז ב') ופירש רס"י שהיה בעל מקרא ויודעה בגירסא, והיה לו להזיא ג"כ מה שהזאתי בספרי Prolegomeni (עמוד 20) והני תילי דאמר לם קריינא אנא , אנל אמר לם קרא אנא, עד דקרי אורייתא זביאי וכתבי זדיוקא (קדושין ת"ט), ועוד יש להוסיף (פסחים קי"ז סע"א) קראי מוסיפין אף את אלו , ופירשו רס"י ורס"ס בעלי מקרא , ועוד (בבבא קכ"ג סע"א) בעל מניה אנא חליפא קרויא נר' חייא בר אבא זכללן אתה עולא שנעים, זפרטון אתה עולא שנעים חסר אחר, ומלת קר"א היא בארמית כמו קרא זלה"ק , כי קרא הוא על משקל גבב גבב. ה"ן, וקרויא הוא זפלס פרויא, קטולא, ומה (ויקרא רבה פרשה ל') קרוי ותנוי . עוד תלחנו זמורס (ילקוט הושע תקל"ג) קמו עונכם דברים, קראים עוזים דרשנים עוזים כגון לוי זר סיסי וחזריו. גם רס"י (יחזקאל ת"ז י"ט) כתב : ואם לא שהטעם למשה וכו' הייתי אומר שזו הוא, ולא תרגם יונתן כן, כי אם קראים עושים (כלומר העוסקים בהזנה המקראות שזכו התרגום והגיהו מדעתם זטעות). והנה מלת קרא היתה תחלת הוראתם אנשים הנקראים בקריאת המקרא זנקוד וטעמים, בזמן שלא היו הספרים מוקדלים, ואחר שננקדו הספרים ויריעת הקריאה לא היתה עוד מעלה ותשיבות, לשאר התואר הזה למי שמוקד על הזנה המקרא וזקי זפתרון הפסוקים , וכשקמו תלמידי ענן המסליכים אחרי גוס קבלת דז"ל ולא החזיקו כי אם זמה שכתוב מפורס במקרא, על כן קראו עלמם זני מקרא או קראים. התאר הזה (קרא וקראים) שהיה מתחלה תאר כבוד, זנאם זעיני אנשי המזרח (שהיו הקראים המדנים טובנים זיניהם) על כן הגאונים לא שמשו בו, ורק אנשי לרפת ור"י זן זרזלי שהיה מנדלזונה סקרוזה ללרפת, אלה שהיו רחוקים מאנשי הכת המדנה, שמשו בו זמן מה , זעמשך הזמן עבר, ובעל התאר הזה מתוך קהל אחינו התלמודיים, ולא זשאר דק לפורות על תלמידי ענן אשר גרדו זחכמי המשנה והתלמוד .

והנה היות תאר קרא וקרוי וקראים תאר כבוד זימני תכמי הסלמוד הוא (מלבד כמה עמים אחרים) עד זרוב גנאמן, המוכים זבייתם לא היו עדיין הקראים המורדים, שאם היו זבייתם אנשים המורדים זמשנה וזתלמוד והיה שום קראים, לא יתכן שייתם שם זה נוהג זין התלמודיים לזבד ולתפארת. והנה ידוע כי זימני בית שני כבד היקם בת אשת הממלכת ג"כ זקבלת החכמים, והיו אנשים נקראים לזגקים, אנל עקר מחלוקתם לא היה

אשר כחז מאחים טענות למה עזז הקצ"ה המלאכים הטבורים, ולא לשון כבודו ציניהם, ונחר לשון כבודו צין צני אדם העמאים, ורס"ג צכלל דצרון השינו צלשון הזה: עוד איך עתה (אולי ל"ל אחת) מדע מה עשה למלאכי מרחמים; אפשר כי הסכין צינימו אור כזה חלף פעמים, כי יזרח לפי כחם לעצרו צחמים, ואיך תאמר מאקס ולא תגור מן החכמים.

הענין הזה מלאכיו צפירות ס' ילירה לר"י צן צרלוגי צרלוגי צעל ס' העמים והפירות ההוא צלחי נמלא צבוס ציצליאוטיקה ידועה, והוא נמלא סה פאדוזה ציד הנצירים היקרים, האחים טריאסטי הי"ו, צני המנוח כמ"ר משה אריה ע"ה, אשר אחד מהם, כמ"ר יעקב לצי, פקיד נגיד על בית מדרש תרענים אשר חני תלמד צו זה מאה שנה היה הכ"י היקר הזה צעיר קדוזה לבאן היא Rovigo ואיס מאנסי פאדוזה, שמו ר' אלישע מהחזנים (Angelo Cantarini) הו"ע מליאוחו להכס אשכנזי שמו Ugarus וימנו נודע הדבר לוולפיאוח והזכיר הם' הזה צחלק השלישי מהציצליאוטיקה שלו.

הם' הזה הוא קצ"צ הפיס גדולים, והנמנר תציא כה וכה ענינים הרבה ממחנרים שהיו לפניו, כגון רס"ג ורצנו חנגאל, ר' סרירא ורצ הא, והוא מעתיק שלשה דפים ומס' ר' דוד הצנלי המכונה אלומקמס, "אשר חצר איתו להורות ייחוד הקצ"ה ולנלח כל הקמים והחולקים על תורתו הקדושה" והיה נחלק לעשרים מאמרים, וכבר העתקתי הדפים ההם ושלחתיים לאמסטערדם לידידי המסכיל והנצון כמ"ר גבריאל פאלק הי"ו, למען יוליאם לאור, למען החיות שם הלדיק הזה ר' דוד הצנלי אלומקמס, אשר כבר נשבת זכרו ואבר מכל וכל, לוכי סכ"י הזה אשר הציא אלוה לידי. ועל זמנו של ר' דוד זה, אלה דצרו של ר"י צרלוגי: לא ידענו אם היה מן הגאונים, אך שמענו שראהו רצנו סעדיה ז"ל והיה צימיו ולמד ממנו, ולא הוצרך לנו הדבר.

צספר זה של ר"י צרלוגי מלאחי כה וכה מלת הקראים להורות על החכמים העוסקים צפירות המקראות על דרך הפשט, כגון צדק כ"ט סע"צ: חלנה עמודיה שנעה, מפרשים הקראים כי שנעה הוא לשון רצוי כמו שפירשנו למעלה. וזה סיוע להשערת ידידי הרב הגדול החכם המופלא רס"י ראפאפורט ג"י (כרס חמד ז' עמוד 11) כי ר' שמעון קרא וצנו ר' יוסף קרא נקראו

שסתורה נדרשת בהן, והתחילו ללמוד לתלמידיהם מדרש הפסוקים (מכילתא, ספרא וספרי), אבל לגדולי תלמידיהם היו מודיעים נחשאי (זכלל סחרי תורה) שאינם אלא אסמכתא בעלמא, ושאין מקרא יולא מידי פשוטו. ומן אז והלאה החלו המדרשות צומצמה וצברייתות וכתרנו אח"כ הפלפולים בתלמוד, וזפרט צין הצנליים שהיו חריפים יותר. וכל זה לא היה מוזיק. אחר שחרצ הצית, והורדוס וציתו תמו נכרתו וצטלו בעלי אחרונא, וחזרה הנהגת הגולים ציד החכמים, וחזרה ידם להיות תקיפה לכוף את העם לדון צדיני ישראל, וזו צרציון קיסרי: [רומי וצרציון מלכי פרס, כאשר היה הענין מימי קדם צרציון ארתחשסתא (Longimanus) שנתן לעזרא הבהן הסופר הנשחוק הידוע המסיים וכל די לא להוא עצד דחא די אלהך ודחא די מלכא אספרנא דינא להוא מתעצד מניה הן למות הן לצרצי הן לענט נכסין ולאסורין (עזרא ז' כ"ו) וכן נמשך הענין עד שערד יזגירד (Jezdegird) מלך פרסיים (והוא צנו של Bahram Gur ואציו של Hormuz ושל Firuz) והרס צחי מדרשות, וגזר על היהודים לדון צדיני פרסיים (ככתוב צקדר תנאים ואמוראים. אשר הולאתי ממשככים צכרס חמד ד' עמוד 187), ואז היה צדינא סוף הוראה, כי לא הותר עוד לחכמי ישראל לדון ולהורות, ומן אז והלאה נקראו החכמים סצוראי, כלומר תלמידים, כי לא היה צידם כח ההוראה, ואז נחתם התלמוד ונכתב צספר, אבל סחרי התורה לא נכתבו, אולי פצר נשכחו מפני שלא נמסרו רק ליחידי סגלה, ואולי צכוונה לא כתבום מפני שאין ראוי לנמסרם לכל אדם. ואז האסמכתות שהיו דצר טפל נעשה עקר; ואע"פ שגזרת יזגירד צטלה אחר זמן וחזרו ראשי גליות וראשי ישיבות למקומם, לא חזרו הדברים לקדמותם, כי תורה שצצל פה לא היתה עוד צצל פה, כי פצר נכתבה. אז מלאו ענין ותלמידיו מקום לחלוק על רצותיהם ולעשות להם תורה חדשה, וצברלותם להתרחק מן המדרשות, ויסודי התורה וסחריה גא היו צידם צקבלת, לא נשאר להם רק פשע המלות, וזה הציאם לעשות להם חקים לא מוצים ומשפטים לא יחיו צהם, וכצר העידו הם עלמם, כי צימי קדם היו צהם אגשים נקראו צעלי הרכוב שפירצו פסוק איש איש אל כל שאר צצרו לא תקצרו כמשומו, והיו אוקרים כל הגופים שנמלא צהם ריח משפחה, וילאו מהקם להקם עד לאין חכלית, עד שצדוחק גדול היה נמלא צדורותם סנים גופים שהיו מותרים לינשא אחד לצורה, עד שצמסנה זו נחמעטו צלי פריה ורציה, ככתוב צספר הוד מנבגי (פרק ד') מללכת אחד מחכמיהם.

והנה כל ימי חכמי המסנה והתלמוד לא היתה צח הקראים צפולס

עמקי שפה

בהננת המקראות, אך נראה כי הלדוקים היו נוטים לדרכי היונים והרומיים, ומחלוקת הלדוקים והפחשנים היחה המחלוקת אשר בין מדות אנטי ציטיגי ובין מדותיו של אזרחם אציונו, כלומר בין האטיניזמוס והיודאיזמוס. ואנטי בת הלדוקים תמו נכדחו במרצן הצית, כי שארית הפלטה הנשארת מן המחממה הקשה שהיא דנקו צדחם דנקות חזקה, אחרי ראותם את אשר הגיע אליהם למן היום אשר החלו קלח מישראל לטור מאחרי ה' ולזנות אחרי היונים והרומיים, ולעשות כמעשיהם ולצטוח בעזרתם. והנה הלדוקים נזכרו צומסנה, אצל הם מאמרים שנאמרו בזמן הצית, בגוף צומס' ידים היו מדצרים עם רצן יוחנן בן זכאי, שסיה צפני הצית. אצל כל מקום שתמלא בתלמוד צומדרשים שום לדוקי נזכר בדורות שאחר המרצן, דע נאמנה שאינו אלא שנוי שהחליפו המדפיסים מפני היראה.

אצל הקראים רחוקים כרחוק מזרח ממערב מן הלדוקים ומן היונים, והם דנקים צאמח צחורת משה וצמודותיו של אזרחם אציונו, אלא שטעו אחרי ענק ותלמידיו, שהיו שועלים קטנים שלא ירדו לעומק תורה שבעל פה, ולא הצינו כי הסופרים (מימות עזרא ואילך) עשו תקנות לחועלת האומה לפי לורך הדורות, וכל מה שהיה צלתי מצואר וצלתי מוגצל צחורת משה ציאלרוהו והגבילוהו לפי חכמתם, נכה הכיתח להם מסיני, ועל פי יסודי התורה וסתרית המקובלים צידם מסיני, וכן עשו החכמים והסופרים בכל דור ודור, לא הייתה התורה צידם כספרי ממים וכדצר שאין צו רוח חיים, אצל היחה צידם כדצרי אלהים חיים, וכדצר שהוא ממיד חי וקיים, וטוב ומועיל בכל הזמנים, לפי לורך כל דור ודור. לפיכך לא ראו להעלות דצריהם על ספר, כדי שלא לעוול דלח לצאים אחריהם, אצל יוכלו גם הם לתקן תקנות לפי לורך הזמנים. והנה הסופרים, והם החכמים הראשונים שקמו אחר עזרא ואין שמוחם ידועים לנו, אצל תקנותם ידועות צמס דצרי סופרים, לא חשו לדחוק דצר י התורה צאופן סיכמיו עם חקטחם, כי לא היה צקרב העם חים פולה פה ומלפלף נגדם, אצל היו כלם נשמעים אל הסופט אשר יהיה צימיהם, ככתוב צחורת משה ; ורק ללורך המעה כשהיו הלדוקים טוענים עליהם טענות היו החכמים מציאים רחיה מן התורה כנראה צמגלת מענית, אצל כשהיו מלמדים לתלמידיהם נראה שלא היה דרכם להציא רחיה מן התורה. אצל צסוף ימי הצית, כשפסקה מלכות צית חשמונאי, ומלך הורדוס וכתקלקלו המדות, וגצרו בעלי אחרוע, וניטל כצוד ושלטון מן החכמים, ולא היו עוד כצראשונה שופטי העם וסוטרי, אלא חכמיו ומלמדיו, אז החמילו לסמוך החקים והמשפטים שהיו מקובלים צידם, על פסוקי התורה, והמליאו להם קלח דרכים ומדות

הסתמכו על הסוכנים צאירות או צווקים וצחצוחות לקנות ולזכור, ונקראו סוחרים, חרים ורוכלים, ועיין רש"י ויקרא י"ט י"א. ואונס ההנדל צין תר לורגל כ"ל שהוא, כי עיקר פעולת הורגל היא לדעת ולהודיע מה שאחרים נסתירים וצלתי חפלים שיודע לשום אדם או לאיש פרטי; אבל התר הוא דורש וחוקר צדצרים שאין אחרים נסתירים אותם. וני שונקס לקנות חפץ הוא הולך ונחנות לחנות והוא תר עד שיוכל מנוקסו והמנקס ליטא אשה יתור ויראה צננות הארץ עד שיוכל הוגנת לו: אבל אם יסלח את חנרו לחקור ולדעת, היט לצחולה פלוגית מומים נסתירים, או לדעת כמה הוא צאונת ונחיר החפץ שהוא רולה לקנות, וצממה קנה אותו בעל החנות, השליח ההוא יקרא וורגל. לפיכך אונרים לדרוש ולתור צחממה (קהלת א' י"ג), לדעת ולתור ונקס חממה (סס ז' כ"ה) ולא יתכן לומר כאן ל'רגל', וכן לתור לכם ונקס לחנותכם (דצרים א' ל"ג), לנקס צנצורות מוקס ראוי לחנות צו, לא לרגל ארץ נושנת לדעת מהיכן היא נומה ליכנס. וזהפך ויסלח דוד מרגלים וידע כי צא שאול אל נכון (שמואל א' כ"ו ד') שאול היה ונקס לנפול עליו פתאום והיה חפץ להעלים מודד היותו קרוב אליו, לפיכך שלוחי דוד נקראים מרגלים, כי שליחותם הייתה למען דעת ולהודיע לדוד מה שהיה שאול מנקס שלא ל'רגל' לו, וזכר לדבר: הולך רכיל מרגל סוד (משלי י"א י"ג), ורכיל וורגל אחים המה.

והנה האנשים אשר שלח משה, נשלחו לראות את הארץ ולהגיד לאחיהם את תכונתה למען תחזקנה ידיהם צממעם ונעלותיה, אבל לא נשלחו לרגל את הארץ, כי לא היה משה לריך לדעת מהיכן היא נומה ליכנס, ומחיה דרך ראוי לצא עליה, כי ה' ילחם להם והם יחרישון. והם לא עשו כן, אבל עשו עצמם מרגלים, וירגלו אותה (דצרים א' כ"ד) וחפשו ונקשו אולי יוכלו את ערות הארץ, ומחיה לך יוכלו האויצים להכנס צה, ולא מלואו, אלא ראו כי עז העם והערים גדולות וצורות מואד וגם ילדי הענק ראו שם, ואם ירלו לצא אליה ונלד דרום הנה שם ראו עונלק שכצר נכוו צגחלתו, ואם יצאו מלד ההרים הנה שם החתי והיזוקי והאמורי, ואם יצאו מלד הים או מלד היקדן הנה שם הכנעני, וכל העמים ההמה נדמו להם עזים וגבורים, וחזקים הרבה יותר מישראל, א"כ לא היה שם שום לך ודרך לצא לרשת את הארץ. ואם הייתה שליחותם לרגל את הארץ, אז הייתה תשובתם נכונה, אבל הם לא נשלחו אלא לתור ולראות תכונת הארץ, לא לרגל ולמלוא ערות הארץ ומהיכן יתכן להכנס צה. והנה אני צסירתה על זד יהיר לץ שמו (כנור נעים עמוד 132) אמרתי

עמקי שפה

כז

צטרי (קהלת ז' ג') ענינו גמרת צלצלי אחרי החפוש והסתבוכות. וצענין שרש
 רגל יקשה לנה סמלתי וזה שאלתנו: וישלח משה לרגל את יעזר (צמדצר
 כ"א ל"ז). וצאמת איננה קושיא, כי שליחות המרגלים איננה צלצר לדעת
 מהיכן הארץ נוחה ליכבש, אבל גם לדעת כמה אנשי מלחמה ראוי לשלוח שם,
 כמו שאלתנו ציהושע (ז' ז' ג') וירגלו את העי ויסוּצוּ אל יהושע ויאמרו
 אליו אל יעל כל העם כאלפים איש או כשלשת אלפים איש יעלו ויכו את
 העי אל תיגע שמה את כל העם כי מעט המה; וכן משה שלח לרגל את
 יעזר לדעת זכמה אנשים ראוי לעלות עליה. ואחרי ראותנו כי גם מי שהוא
 צטוח צנלחנו של נקום יתכן שישלח מרגלים, לא יקשה עלינו מה שאלתנו
 כלצ אומר אל יהושע (י"ד ז') צן ארבעים שנה אנכי צשלוח משה עזר ה'
 אותי מקדש צרנע לרגל את הארץ, כי אע"פ שצאמת לחור שלח אותם משה
 ולא לרגל, לא רלה כלצ להזכיר עון חצרי, שנסלחו לחור ונעשו מרגלים,
 ואחז הלשון המורגל יומר, וצפרט צימי הסופטים (י"ה ז') כל זמן שלא נשלם
 כצום הארץ, הים לשון מרגלים צגור הרצה צפי העם, כי היו לריכים וחמץ
 לצמן לשלוח אנשים לרגל תכונת הכנענים היוצאים צקרצם, והשלוחים הסם
 לא היו חרים, אלא מרגלים ממש, הצודקים מסיכן הארץ נוחה ליכבש, או
 צכמה אנשים ראוי לעלות עליה. ורק צמקום אחד מלחנו ציהושע וסופטים
 שרש חור, והוא (סופטים א' כ"ג) ויתירו צית יוסף צצית אל, ואם הכוונה
 צתרגומו ששלחו אנשים לחור, לכך צחרו לשון חור שהוא צצנין הקל ויתכן
 להוליאן לשלישי צהפעיל, מה שלא יתכן לעשות צלשון ^{אוצר החכמה} צל שאלנו נהג צקל,
 ואין צהפעיל מוליאן לשלישי; ואולי ויתירו הוא להוראה אחרת צלתי ידועם
 לנו. והנה כל מרגל הוא משוטט ומחפש ומגלה הנסתרות, וקשה מאד מה
 שאמר מפיצשת על ליצא עזרו (שמואל ז' י"ט כ"ח) וירגל צעצדך אל אחי
 המלך, כי הנה ליצא לא הולך לשוטט ולחפש למען דעת מחשבות אחיו שהיה
 צציתו, ועוד כי ליצא לא גלה שום סוד, אבל צדה מלצו סקר וכצו על אחיו.
 והנה ידוע כי צלשון ארמי רגל צדל"ת ענינו סקר וכצו (עיין ערוך ומחורגמן).
 וצצר עלה צלצלי לומר שמה גם צעל ס' שמואל כתצ צל"ת, והסופרים
 שלא הכירו השרש הזה הצלתי כמלל צתכ"ך רק להוראת צל"ל, טעו והמירו
 דל"ת צרי"ס. אבל אחר העיון ראיתי כמה הוא רחוק סיבחר צעל ס' שמואל
 צהגדה פשוטה מלה ארמית הצלתי נוהגת צלה"ק, צמקום סקר וכצו וסחר
 מלות הנוהגות ארצה צכל המקרא. על כן נראה לי כי מפיצשת לא ידע מה
 אמר ליצא לדור, רק ידע שלא ראה להמחין לו והלך אליו לצדו, על כן אמר
 עזרי רמני, כי לא המחין לי, ומהר לצא אליו לצדו לצד צלל יריעתו.

1234567 n"חN

עמקי שפה

ח"כ מה שכתוב בתלמוד (מגלה כ"ד ז') נחנה על מלחו או על פס ידו הרי זו דרך הקראים, אין ספק שאינו אלא שנוש, והנכון כנוו שהוא הגירסא צמנה הרי זה דרך ונינות, או כגירסת הרמב"ם הרי זה דרך הטועים. מלמד כי ידוע הוא שלפי דעת הקראים מלות תפלין אינה אלא דרך משל, על דרך כתוב על לוח לבך, ח"כ אם נתכן על מלחו או על פס ידו אין זה דרך הקראים; גם כי אינו מן הנמנע שקלת מן הקראים בזמן מן הזמנים הסלימו לתת התפלין על מלחם ועל פס ידם. וצמגלת תענית (פרק ז') מלינו צעשרין ותלחא ביה נפקו בני חקרא מירושלים, והוא דכתיב וילכו דוד את מלודת ליון היא עיר דוד, זה הוא מקום הקראים עכשו, שהיו מלירים לבני ירושלים ולא היו ישראל יכולים ללכת ולצא מפניהם ציוס אלא צלילה, וכשגזר בית חשמונאי הגלו אותם משם, ואותו היום שעקרום עשאוהו יום טוב. והחכם Trigland ראה להוכיח מזה קדמות כת הקראים, והוא לא הצין כי בני חקרא הם אנשי נלחמה שהניחו מלכי יון במלודת ליון, והמלודה שהיו עומדים זה היו קוראין לה חקרא, שהיא מלה יונית (Ακρα) שענינה מצור ומלודה, ומזה צמגום מלודת ליון (שמואל ז' ה' ז') חקרא דליון, ובתלמוד מלינו חקרא ומלינו ג"כ חקרא (עיין ערוך), ועל פי זה יש להצין (מכות י') חקרא דסליקום. ומלות "זה היא מקום הקראים עכשו" אינן אלא תוספת שהוסיף בגליון אחד מן הצוערים שלא ידע מי היו אותם בני חקרא. ואסונה לענין אגרותי ואומר, כי אחרי דאיתנו זה אחד עסק רצנו סעדיה גאון ז"ל צמכות הלשון, ילא לנו כי ונה שאמרתי "הלשון הזאת היפסייה, האנה העברית, מקץ שנים שמה מלות אשר שמו גדולי החכמים עיניהם ולצם עליה" אינו מדויק, ול"ל מקץ שנים חשע מלות, כי זה רס"ג באסף אל עמיו צמנת ד' אלפים חס"צ (942 למנינם).

ולענין שאר דברי האגרת אומר, כי מה שגזרתי שרש חור מן אחת ראה, ורגל מן רע פלה, אינו נכון בעיני עתה, ונ"ל כי רגל נגזר מן רגל, ועקר הוראתו לשוטט הנה והנה. וכן שרש חור ענינו סבוב, ודומה לו וחרר הגבול (יהושע ט"ו ט') חרגומו ויסחר, ענין סבוב, וכן וצמחונה יתאחרו (כאשר העירו כצר רס"י ורד"ק), ומזה כל לשון תאר, הם הקוים הסובבים הלורה ומגבילים אותה. וכן תאר צלשון ערבי ענינו סבב, וגזה ולא תחורו אחרי לנצכם ואחרי עיניכם (צמדנר ט"ו ל"ע) ענינו לא תשוטטו, לא תלכו בה וכה (רחוק מעצודת ה') אחרי הנחנת לנכם ועיניכם, וכן היא בוננת המתרגם שחרגם ולא תטעון. והנה כל הלשונות הללו, חור סחר ורגל,

עמקי שפה

בְּעֵר בִּיקוֹד קִנְיָה בִּקְדָּה וְעֵרָב
תָּתוּר כֹּה וְכֹה לְמַצּוֹת מוֹס וּדְפִי :
אֶךְ לֹא מוֹמִים תִּבְחֶן, אֶךְ לֹא הִיפִי,
רַק הִרְחַב־פֶּה תִּחְפֹּץ וּשְׁלוֹף הִחָרֵב.

והיתה כוונתי על הקריטיקיס המזוייפים, מזקרי הספרים, הזלתי
בוחנים המעלות הטובות הנמלכות בהם, ואין חפלים וישעם רק להוליא
דבם, לזלע ולהשחית; כאשר נקט לעשות עמי הזר היהיר ע"ה הרשום
בשירתי, כאשר נדפס בשנת 1821 החלק הראשון מתרגום החפלה
עלי, ולא עלתה צידו, יען וציען (כאשר אמרתי בשירה ההיא)

חַי אֵל, אֲמַנָּם חַי אֵל רוֹבֵב שָׁמַיִם.
לֹא יִתֵּן לַיָּדָיו מְשִׁחִית לְגִשֶׁת :
אֲתָה חָרַב תִּשְׁלַח, תִּדְרֹךְ הַקֶּשֶׁת ;
וּשְׂאֵת וְעֵז תוֹסִיף לָהֶם בְּפָלִים.

ויהי כללית ס' כנור נעים לאור הַפֶּד הַפֶּד לי כי הזר היהיר ההוא
מלא דברי סותרין זה את זה, כי אמרתי כי החר מזקם הטוב, וכאן אמרתי
תתור כה וכה למלוא מוס ודופי; ולא מלאתי מענה. על כן מהרתי והודיתי
טעותי בהקדמתי הראשונה לס' עמקי שפה, הכתובה למעלה. אך עתה הנני
רואה, כי הדורס וחוקר צערים או צנחנים לדעת או להודיע עניינים שאחרים
מסתירים, הוא יקרא מרגל ולא חר, אבל הדורס וחוקר צעפרים נדפסים סיד
כל אדם שולטת בהם, אף אם לא תהיה כוונתו רק לנקם המומין, יתכן
לקרוא לו חר, מאחר שאינו מגלה סוד, כי הספרים הם ציד כל אדם, ויתכן
ג"כ לקרוא לו מרגל מלך שלא כל אדם מזחין מעלמו כל גנות הנמלאת
בספרים, והמחזר מתאווה שתשחרנה מכוסות ונעלמות, והמגלה סוד הוא
הולך רכיל ומרגל. ודע כי סרס חור המורה על הסנוצ והצדיקה והחפוט,
שמסו צו לפעמים על דרך מקרא קלר וכללו צו הוראת הנחירה הנמשכת מן
החפוט, כגון לחור להם מנוחה (צמדצר י' ל"ג), לחור לכם מקום לחנוכתכם
(דצרים א' ל"ג), עניינם לחפס ולנחור, וכן אל ארץ אשר תרתי להם (יחזקאל
כ' ו') עניינו חפסתי וצדקתי ואח"כ צדקתי, וכן תרתי כלני למסוך ציין את

התנוון בגבורתי ובחולסתי, האם זרוע כאל לך, וזקול כמהו תרעם? לא אדני, אין זה תאר אלהי ישראל, לא באלה חלק יעקב, לא קודם גלות צבל ולא אחר גלות צבל. הן אמת כי אתה אדני התחכמות צרוח צינתך (צחקדמתך) להפז פני הדברים לא לגבורת האל, כי אם להסגתו על צדויו; אפס מי לא יראה, כי רק מיעוט דברי ה' לאיוז יוכלו להתפרש על ההסגה, ורובם מתפרשים בהכרח על עלמות ידו, ומה טעם לליור הסום, בהמות ולויתן? זאת באמת הכוונה לדבר על ההסגה, למה לא דבר על עמם השאלה, שהוא על ההסגה הפרטית על אישי האדם לפי מעשיהם? והנה לא אמר לאיוז במעשהו לא שהוא (איוז) לדיק, ולא שהוא רשע; ואיך תאמר: וזה דאף בי יאזן סומעת ועין רואה מעשי ידי בני אדם, אז כפף ראשו לפניו. לא כן אבי, איוז לא ראה דבר מכל זה, רק ראה, כי הוא איש חלש ואין אונים, והאל הוא חזק מאד, על כן צדד לסבול עניו ולהקריש. וכל זה לפי דעתי מעיד בצירור, כי כותב ספר איוז לא ראה מימינו מאורות תורת האמת.

והנני רואה בדברי אלה טעות גדולה, וצורך המקום שהייני והגיעני לתקן מעוותי, כי אמנם דברי היו לודקים אם היה הספר עסיים צפסוק על כן אמרם ונחמתי על עפר ואפר, אבל ספר איוז איננו כולל תלויות איוז ותסודות חזרי ודברי האל בלבד, אך הוא כולל ספור אחרית איוז שהיתה טובה יותר מראשיתו, הרי מבורר, כי מי שכתב ספר איוז לא הספיק לו שיצא האל ויכניע. באזן איוז בהזכרת עולם יכלתו וידו החזקה וזרועו הנוראה, אבל ראה להראות שאין עול וחמת בעולם, ושאלף אם הלדיק מדוכא בכל מיני יסורים, ¹²³⁴⁵⁶⁷ אין לה מעורר להוסיפו מכל צדויות, ולהטיב אחריתו מראשיתו, ולשמוחו בגמות עזרו; א"כ תהיה אמונת איוז וחזרי מה שתהיה (כי הם לא היו מצני ישראל) אין ספק כי הכותב ספר איוז עמנו עמו ואלהינו אלהיו, אל אמונה ואין עול לדיק וישר הוא. ואמנם היה מחכמת המסורר המופלא הזה שלא להספיל גדולת האל להתוכח עם איוז ולהצטיחו כי עוד ישוב את שנותו וייעב אחריתו, רק הזכירו גדולתו ועולם יכלתו, והציחו להודות כי באין הוא צערך אל הצורא (הן קלותי מה אשיצך ידי שמת לימו פי), ושדריו הקודמים היו צלי דעת, כי דבר צענינים הנפלאים ממנו (מי זה מעלים עליו וכו' נפלאות ממני ולא אדע). אבל מדת לדיק ויושרו לא ראה התסורר שיגידה האל צפיו, אבל הכיח לה שתתגלה מאליה מתוך המאורע המקופר צסוק הספר. והנה מחכמתי הקודמת שכותב ס' איוז לא ראה מאורות התורה, היא בעלה ומצוללת, ובמה ג"כ דעת הראב"ע שכתב (איוז צ' י"א)

עמקי שפה

כח

והנה נהג צי כמרגל המגלה סתרי אחרים ומי יודע מה אמר לך עלי, חולי
 בזמן מן הזמנים ילא מפי דבר מה נגד כבודך, והוא כמרגל הגיד לך.
 לשון מרגל זה תמיד צננין ^{פעל} ורק במקום אחד (תהלים ט"ו ג')
 מלאנו לא רגל על לשונה בקל, וגם כאן עלה בדעתי לומר, שמה ל"ל דגל
 בדל"ת, כי תחלה אמר ודובר אמת בלצנו, כלומר שמתכוונתיו ועשמוטותיו
 אשר הוא דובר בלצנו, הכל אמת ולדק, ואח"כ אומר כי גם על לשונו לא
 יכון דבר שקר, ויהיה דגל שם הכוז, ותהיה מליצת על לשונו נכונה מאוד
 (אין שקר על לשונו), שאם היה רגל פעל היה לו לומר בלשונו, ואחר העיון
 ראיתי, כי עדיין רחוק הוא שנים כמה מלות הוזהרות בזה"ק על השקר,
 יצא כאן לשון דגל שאין דוגמתו בכל המקרא וגם בלשון חכמים במשנת
 ובצרייתות; וגם מלת לא תהיה חוץ למקומה, שאם היה רגל שם דבר,
 היל"ל אין דגל (עיי' רד"ק שרש אין). ואני לא אדע מה היתה כוונת בעלי
 הנקוד שנקדו רגל בקל, וצ"ל בעל כנפים ראיתי רגל כמו רכל. ולי נראה
 שאין המלה זזה מלשון רגל, והנה המרגל הוא הולך על רגליו ומשוטט בה
 ובה, וכאן הכוונה לומר כי האיש התמים ופועל לדק ודובר אמת בלצנו איננו
 מפת בעלי לה"ר, שמרגלים לא על רגליהם אלא על לשונם, כלומר שמשוטטים
 בלשונם מצית לציית ומאיש לאיש, ומעצירים אותם תחת שנים להוליך דעת
 עליהם, אם בדברי אמת ואם בדברי שקר.
 שאר דברי האגרת הכוללים הצללת שמושי שרש ירא, ישראלים ונבונים
 צעירי, ואין לי עתה דבר להוסיף עליהם. רק מה שאמרתי, כי אמנם היכלת
 והגבורה והגדולה והרוממות, דברים קרובים שמה, ובעיני הקדמונים הן
 באמת דברים אחדים, כאשר ידעת ידידי כי הגבור נאחזי היה נכבד, והעדים
 הנאמנים באחרית חיו, הוא לרין פירוש, ופירוש כי הקדמונים שהיו קורין
 תורת משה, או שהיו אחריה ולא נהנו מאורה, היו מכבדים היכלת והגבורה,
 בלי להבחין אם הגבור משתמש בזכו בלדק ובמשפט, או לעול וחמס, וראית
 לזה בסוף ספר חיו, כי חיו היה מתלונן ולועק חמס על האל, וכשבא
 האל וערך לפתיו קלח מגבורותיו, אז נח מתלונותיו, וצוה מדבריו הקדומים
 ואמר מה זה מעלים על צלי דעת לכן הגדתי ולא חזין וכו'. וכיוצא בזה
 כתבת אח"כ (ד' חיו תקל"א) באגרת סנדפסת בברם חמד צ' עמוד ק"פ.
 וזה לשוני שם: אלהיני של חיו איננו אלהי-אשראל ב-אלהי ישראל אל חנוך
 ודמוס, משיב בצדושי כגמול ידיהם, אל אומנים יאץ. עול לדיק וישר: הוא.
 ומתנהג עם צדושי כחצ מרחם, אצל אלהי-אשראל הנא מלך עריך אשר נשמעה
 מלונת הדיק המדוכה מה השינו? החרם, שים ידך על פוך, הכלם מפני.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק לא

ג"כ קלח מעניני פכמות הדקדוק ומדרכי הלשון והסינטקס. הן חנות כי הוא מזכיר ספר פתרוני רב סעדיה, ונראה נודצרו של מנחם שהיה הספר ההוא כולל מלות לה"ק על סדר א"ב, וזה לשון מנחם בסדר הג': ונלחתי בספר פתרוני רב סעדיה במחצרת ה"א להדף את כל אויציק, גמול ידו הדה, והדוך רשעים תחתם, שלח העז את מקנך, לשר הלז על משה ועל אהרן, כהתם הפושעים, הוצרי שונים, גנת הציתן, מהותמו על איש, וכאלה הרבה בלוחיות אשר אינם יסוד צמלים. והספר הזה (פתרוני רב סעדיה) נראה שהיה ציד דונס זכתנו הסגותיו על רס"ג, כי כן המלות אשר עליהן הוא תופס את רס"ג מסודרות הן על סדר א"ב: אמתה אהלים מאירות (משרש ארה לדעת רס"ג), אב (גדלני כאב) אל, בעה (ננעו מלפוניו), בצרה, בקרה, בריחיה גאיונים, ננובתה, גר (בגד), לדעת רס"ג צא (הגדר), דדה (אחדים), דברה, הרות, הרה, זבדני, זמתי, זרים, זמירה, חחה (מחתותיה), חסין, חרה, חלכאים, וכו'. ולג. חנה על קלח מחכמי הדור שראו מחברת מנחם, ולא הציאו ספר זה צרשינות ספרי רס"ג. ויהי נה, נראה כי אותו ספר פתרוני רב סעדיה לא היה ספר שרשים ממש, אלא פתרון קלח מלות שחדש צהן רס"ג דבר מה, כעין ספרו על תשעים מלות שהוא מפרש מתוך לשון חכמים; ואולי ג"כ ספר פתרוני רב סעדיה איננו ממש מלאכת רס"ג, אלא אחרים לקטו מהשתקותיו ומפירושו לספרי הקדש פתרון המלות החמורות. שאל היה שנאמת עשה רב סעדיה ספר שרשים, לא היה זכרו נשכח מפי ראש"ע ושאר קדמונים. וכבר מלה נדעתי לומר, כי זה ספר פתרוני רב סעדיה הוא הוא ספר האגרון שהזכיר ראש"ע, ונפרע כי ראיתי כי ספר אגרון ענינו אלל חכמי הדור שהוא ספר שרשים, כי ראיתי כי דונס קורא שם זה לספרו של מנחם, וזה לשונו: צחלח דנרו למנחם:

לדורש החכמות בעצות ומזמות

וגוער בתנומות (א) נשפים ושחרים

מנחם בן סרוק חנתי המרוק

(א) לא נמנעו המשוררים הקדמונים להניח באמצע השירה איזה שוא או חטף מורכב, עורף. על המשקל אשר בחרו להם (עיין בתולת בת יהודה עמוד ל"ט הערה ד'), על כן לא יציתי לדחוק ולנקד בתנומות כחזק.

עמקי שפה

מוצר החכמה

שהקרוז אליו. שהוא ספר מתורגם מלשון אחרת ; אבל האמת הצרורה היא כי אחד מגדולי חכמי ישראל הקדמונים כתב הספר הזה בלשון על המאורע המפורסם זימיו מהללחה חיוז והרעות שבאו עליו והללחו והללחו באחריתו ; והיתה כוונתו ללמד דעת את העם, כי ה' נאסה את הדיוקים ומצא עליהם לפעמים רעות ולדות, ושאלתם לא יעצם ולא יעםם לגלח, אבל ישוץ ירחמם ויהפוך את הקללה לברכה, על כן ראוי לאדם להחזיק בישורו ולא ירפהו, כי כאמון הוא צעל מלאכתו שישלם לו שכר פעלתו ; וזה מלמד כמה למורים אחרים יקרים המפורזים בספר המפורז הזה, אשר לו יתר שאת ויתר עוז וחוקף על כל ספרי שיר ומליצה הידועים בכל לשונות הגוים.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

חסדאי ! חסדאי ! חמה גדולה וקלף גדול אתה קולף עלי צדאותך 1234567 בספר הזה מנחם למעלה וחסדאי למטה ; אבל חסדאי הנשיא הגדול, המשרת את מלך קרעוזה, ואשר כל טוב אדוניו היה צידו, מהלך חשע מאות שנה יס צינך וציני, ואינך לא תצעתני, ואכפך עלי לא יפצה, גם אהבתך גם שנאתך גם קנאתך כזר אצלה, ולולא שהיית עוזר וסומך לחכמים ולמסוררים, אולי כבר אצד גם שונך, וחכך כבר נשכח ונמחה מתחת השמים. פי מה נשאר מכל גדולתך ? רק האגרת אשר כתבת למלך כוזר, ולולא כודע שונך מלך המסוררים אשר סבצוך, היינו אומרים שהיא אגרת מזויפת, וחסדאי בן יצחק לא היה ולא נברא, כמו מלך בוזר היהודי אשר רצים חסדו שלא היה ולא נברא, עד כי צדור הזה נגלה וכודע כי אונת ולא נשל היה. וחולת זה מה בשאר מומך ? רק מה שכתב הראש"ל בספר הקבלה, כי זימין החטילו המסוררים ללפלף (בארץ ספרד)... עוד מה שכתב, כי אחר פטירתך נחלק קהל קרעוזה מחלוקת גדולה, חלים אחרי ה' חנוך זכ' משה וחלים אחרי ה' יוסף בן אביחור, שאלו זימין אין אדם צעולם שהיה יכול לחלוק על הדב ה' חנוך. זאת לצדה היא תהלתך ותפארתך אחרי חשע מאות שנה שתמכת ימינם של חכמים ; לבן אל יחד אפך אם כתבתי שם החכם למעלה משונך, והי רעון ביהיה זה לכפרת עונך, שקבלת לשון הרע על מנחם ובהפכת לו לאויב, אחר כמה סירות ותשננות שכתב לכבודך ולכבוד אביך ואומך. — מנחם בן יעקב הספרדי מנחם סרוק היה הראשון אשר אסף כל מלות הנוקרא (גם הארמיות שבדניאל ועזרא), ועשה מהן ספר שרשים, ובהקדמתו וגם בתוך הספר פירש

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק לג

חסידינו ב"ר, והוסיף שנוס על שנוס. כמשך מכל זה כי רצנו מעדיה גאון
לא עשה ספר שיכלול כל מלות לה"ק, ומנחם בן סרוק הוא הראשון אשר
העמיט על שכתבו המלחמה הגדולה הזאת; לפיכך אין לחמוה אם מלאכתו
רחוקה מאד מן השלמות, כי לא יולד ליקסיקון צפוע אחת ועל ידי אים
אחד, אבל המתחיל במלחמה כבר עשה יותר מכל הצאים אחריו, כי נקל
להוסיף על מה שכבר נתחדש.

בכל שרש המורה על ענינים סונים מנחם מוריע תחלה לכמה מחלקות
הוא מתחלק, כלומר לכמה הוראות הוא משמש, ואח"כ הוא מציא קלת מקראות
לדוגמא לכל אחת מההוראות ההן. על הרוב הוא מקלר הרבה, וכשהענין
ידוע אינו מפרש כלום, אך בהזדמן לפניו פסוק קשה הוא נותן לב לפרשו,
ולפעמים פירושו חדשים וזרים, ומעידים על שכל מוליד, וכבר הצאתי אחד
מפירושו. כברס אחד המיטי עמוד מ"ט כפי מה שמלאכתו מוצא בגליון ראש"ע
כ"י, ועכשו שצא ספר מנחם לידי אשתיקהו בשלמותו. ודע כי הפירוש הזה
איננו כתוב באחד מן הסרשים, אך הוא כעין תוספת שהוסיף המחבר בין
אות לאות בין אות עי"ת לאות יו"ד. וזה לשונו: כתוב לא תזרע כרמך כלאים
וגו', יש במלות אלהינו מלות תלויות במקרה, וכזהרנו עליהם על אודות דבר,
ויש במלות מלות אשר צניקם לרק, ומפיעלם יורה על דקס, וצניקם תקון
עולם, ולולי הם נשתחו הדורות. ויש במלות מלות אשר לא יוכל אים שכל
לאמר מה ולמה ועל מה ומדוע ואיככה, כי כאשר דבר מלך שלטון, ולא
דבר השמעות אומים כי אם להקטיף, כאשר אחד מטיח אלהי יעקב: זבח ומנחה
לא קבלת אומים כרית לי וגו'. מה כתוב אחריו? אז אמרתי הנה צאתי במגלת
ספר כתוב עלי, כל אים שכל נאנשי לבב יודעים, כי אלהינו לא שאל זבח ולא
מנחה ציוס הראותו בחורב, וגם עולה ומנחה לא נקט ציוס הגלותו. צניק
בי כה תחלת דבריו: ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם וגו'; על כן
אמר המקורר, קנאיל ואומים כרית לי לשמוע, עלי לשמוע ולעשות ולקיים מגלת
ספר הכתובה עלי, ויש למנות מראות וענינים הרבה, ולולי מורח עולם ומרצית
המלאכה עלי, הייתי מראה פנים להם וגליתי פחדונם והעמדתי להם חוכן
צלורת חכנית, למען יחזום מצקשיהם צעיני לבצם, ויכירו וידעו לדקות אלהינו,
כראותם מלות מוגבלות וחקים גדורים, גם לגבולם גדר, ולגדרם משמרות,
ולמשמרותם חוק, וגם להם תולדות ותולדי תולדות, עם חוס זוקקי מלרפים,
בלם נכוחים, פקודי ה' אחת לדקו יחדו. אם אמרנו על כלאי הכרם כי גזרת
מלך היא, וכל גזרת מלך לא על שומעיה לאמר מה צאה ללמד ומה שרשי

לב מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

וְחֲצִי הַדְּרוֹק (ב) בְּלִבּוֹת הַיְצוּרִים
אֲשֶׁר הִגִּיב אָסַף וְאֶת-סֹדוֹ חֶשֶׁף
וְשָׁכַל טוֹב יִסֵּף עָלַי כָּל-הַמּוֹדִים
וְיֵשֶׁת סֵפֶר אֲגָרוֹן בְּדַעַת וּבְבִשְׁרוֹן
וְחִפְר הַפִּתְרוֹן בְּמַלִּים נִבְחָרִים

כי בדורות ההם, שהיתה ילידת המלות החרוטות, חניצה להם, אמרו
אגרון מן אונר בקין, אגרה בקליר, להורות חסיפה וקצוץ של מלות, על דרך
סקראו גם כן לספר הערשים בחפרת, או בחפרות, ומנחם קרא לאסיפת
מלות אות אחת מלותיות הא"צ בחפרת, כגון: ותשלם מחצרת סמך, חמל
במחצרת עין. אך עזנתי הסערת צללותי, כי רק צדף אחרון, ולא נשום מקום
אחר מהסגותיו, דונס מזכיר ספר האגרון, כדלל זה כי שאר הסגותיו לא
על ספר האגרון הן. וכדלל זה כי רצנו סעדיה להיותו ערוד נכמה וכמה חזורים
אחרים לא היה לו פנאי לעשות ספר ערשים שלם, אצל עשה שלשה חזורים
כוללים פירוש קלח ממלות לה"ק, האחר הוא פירוש תשעים מלות המתחברות
לפי דעתו מחוץ לשון חז"ל, השני הוא ספר האגרון, היה גם הוא כולל פירוש
קלח מלות, והשלישי (אם כתבו הוא עלמה) ואיננו מעשה אחרים שלקטו
מספריו) הוא ספר פתרוני דב סעדיה, כתבולו צו על סדר א"צ הרצה מלות,
וגם קלח שמות פרטיים, כגון הביתן שלפי דעתו הוא גם אותה גנה, וכן
שבאל שהוא מפרש בלל"ס בן רמליהו.

ודע כי זה סדרם בספר מלזנים לראב"ע: ספר האגרון בחירק ודגם,
אינו חלל שנים, ול"ל האגרון, ושיר דונס יוכיח שאמר וישת ספר אגרון, ואם
בחנו לנקד אגרון נסחת מסקל השיר, שהוא יסד וארצע חנועות. והנה במלזנים
דפוס וינליאה סנת ס"ו גרפס האגרון בחירק, ור"י וואלף היידנהיים הדפיס

(ב) דרך השלגת השיר הוא סמנה אז מנחם כאלו הוא חיבו וקשתי וחתימו וְחֲצִי, כלומר
שהוא חביב לו ומיעיל לו כאלו הוא כלי זיין שלו, ושל זה אמנם על דרך משוהי ישמעאל
וזהו אכיהם הוכח קשת, ודינש נטה מעט מדברי ישראל לרדכי ישמעאל, וכתב להיות כמזה פרא
אדם ירו כהל, אך צו השילי יעשה חנית לשון זכר, ואינה אלא לשון נקבה.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק לה

בכלי מלא, וטמא את הכל, והוא בחזקת טמא. ויש מהפותרים שאומרים פן
 תקדש, פן תטמא, ולא יכלתי לדעת מה ראו על ככה, ומה דקם לטמאות
 הקודש ולחלל הפתרון, אשר לא כדח; ומראה הענין ודבר המלאה והתנואה
 יוכיחו. עד כאן דברי מנחם. וכבר גליתי דעתי בזכר חמד הנ"ל שאינם נכונים
 צעיקי, אך מכל מקום הם ערות על היותו דורש וחוקר ומוליד ספרות חדשות.
 וצאמת יש פירושים כפוצים ומפורסמים בשם חכמים אחרים שהיו אחר מנחם,
 והם כבר כתוצים בספרה כגון רד"ק הציא בשם חצי וכימין דנאך, דנאך
 זקנתך הפוך מן דאזון נפש, כי יוני הזקנה ימי רעה ודאזון, וגימיוס הציא
 הפירוש הזה בשם ר' יונה, ורש"י ז"ל גם הוא פירש כן, והנה מנחם קדם
 לכל אלה, וזאת אשר כתב בספרו דבא: ברזל ונחשת מנעלך וכימין דנאך,
 אין למלה דמיון בתורה, וגראית צענינה וספרתה, כי מדיצת נפש ראוי להחזיר
 אליה, כי הוא קרוב למראהו וקרוב לפתרון, ופתרון מדיצת נפש כמו חלישות
 נפש (ל"ל מדיצות נפש כמו מחלישות נפש), וככה פתרון וכימין דנאך, כימי
 כח הגערות יליו ימי השיצה, כגעת עת כלות כח, יחליף כח (אולי ל"ל
 מחליף כח). והנה רש"י ז"ל מציא פעמים רבות הדברים בשם מנחם, ואם
 כאן וצקלת מקומות אחרים השמיט את שמו, לא היה זה דע צימיו שהיה
 ספר מנחם מלוי צד כל אדם, כי הוא לצדו ס' שרשים צימיו הם, וגם
 אחרי כן צלפת לא היו להם שרשי ר"י חיוג דר' יונה צן גנאח, הכתוצים
 צלסון ערצ' וכן דשג"ס צן צתו של רש"י כתב (צדאשית י"ח ט"ו) כי מלת
 כי שלפניה לא ענינה אצל, וגם זה לקוח ממנחם. וכן מה שכתב דשג"ס על
 והיה כך לאות על ידך (שמות י"ג ט') כבר אמרו מנחם צשרש פה.
 צשרש אדם האריך מנחם לדבר על מי יודע רוח צרי האדם העולה
 היא למעלה ורוח הצהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג' כ"א), להוכיח
 שאין הפסוק משים ספק בהשאלות הנפש, והציא ראיה מניקוד ה"א שהיא
 נקודה כאן כמשפט ה"א סידיעה ולא כה"א השאלה (ואחריו החזיק ראש"ע
 ואת שמו לא הזכיר). ועוד ראיה אחרת הציא, והוא כי דרך הלסון צשתי
 שאלות דלופות, שחצא הראשונה צה"א והשניה צמלת אם (הגיזנה היא אם
 רעה), אצל כאן צאה ה"א צראשונה (העולה היא) וה"א צשניה (היורדת היא).
 ושתי הראיות האלה נראה כי הוא מנחם הרב אותן, כי רצנו סעדים צס'
 האמונות והדעות (מאמר ו' פרק א') פירש גם הוא המקרא הזה באופן שלא
 ילא ממנו ספק בהשאלות הנפש, אך שתי הראיות האלה לא הציא
 וכאן ראוי להזכיר, כי מנחם צהציאו ראיה מן הניקוד לא חשנ שהניקוד

לד מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

עיקרה ומה אודותיה? אבל כאשר ראינו, כי לא השלים ההוראה עד שכתב
צדה פן תקדש, ידענו כי יש לה אודות ומקרה, כי צכל מקום אשר יאמר
פן, רלה להורות ענינה ולבאר סתומה ולגלות חקרי רמזיה, לזעזע תהיה החוקה
צרה ואין זה מכסול. ואלה הם עוללי כלאים ומומי מלאה צהייתה עם תצוה
צמחצרת, כי זכורי שניהם לכהנים ומעשרות שניהם ללויים קדוש לאלהינו,
ולא נכון לחללם ולהמירם ולא להמיינם (ל"ל למדמקם) כי אם צעת הפשלים,
ולא תצא תצוהם יחדיו צומן, כי צעת עלות גדיש פתום קמה אז תפתח
סמדר ותחלחל הגפן ונעיו נלגים ויקשרו גרגרי חשכלותיה, ואם צא יצא
הקולר לקלור קמה ילעמר לבתים צחוך הכרם, נשחמה התצוה ונשחמו זכוריה,
כי לא תקום הנפת חרמש ושלוחת מוגל מצלי הנעת כללים ונוער שכלותיו,
על כי הכללים ישחרגו ויסצו קני הקמה ונמלאו העמרים נסצכים ונחמזים
צכללים ונחנקים צלזלים. ואם צא הקולר לעזוז הקמה עד געת עת קיץ,
לצעצור יקומון שניהם, גם זאת לא יהיה, ציצום קליה תשצרה, ונמלאו
שניהם נשחמים, ולא נכון להשחית עץ מאכל ולחצל עץ פרי, ומצלעדי אלה
נמלא הכרם צלי זכורים ומצלי מעשור מעשור, ונמלא הקמה צלי מלילות כרמל
וצלי חלק לוי וכהן, על כי ראשית התצוה חללה צרוע ענין, כי ישל הכרם
אם יקלרו זרעוניה צעת קליה, וצהיות ככה יצוקם ציכורה ואיננה וקמה לא
חמצא, כי הצכורה הראויה להיות תחלה כצר בשלה צעלותה בלה, והקמה
הראויה להיות כרמל, וכרמל וקלי לכהן, כצר נשצרה ונשצתה, ונחערצו אלה
עם אלה והיה קדש. הלא אם חלוק החליף צעל הכרם תצוה צתצוה והמיר
קמה צקמה, הלא הקמה והתצוה קדש לכהן, ואף כי השחית הצכורים והמעשר,
הלא נקדש הכל, ואלה לא חילופי תמורה המה, כי אלו היו תמורה נמלאו
הם ותמורתם קדש. ואם המעשרות טעונות פדיון צחוספת חומש ויולאים מקדש
לחול, זכורי שדה וזכורי כרם אין טעונים פדיון, וקצר נשחמו אלה ואלה
ונחערצו כמשפט העליון. נרדפה נא לדעת נכוחה, ונראה על עיני לצצנו משפט
ארח יוסר ונחיצ לרק, הלא הנכוחה היא תלמד עליה, ואין על האמונה כסות,
כי הוא נכון ולצ סלה. הלא אין קדש צהחערצו צאיפת חול, או מעט מזער
חול צהחערצו בערמת קדש, נעשה הכל קדש לצרעונים וליין ולכל דצר, הקודש
לקודש והטמא לטמא, כי אחרי החערצו ללא יזר ולא יצדל, על כן נכון
(צנוסח ר' דניאל יע"ל אשר מומנו העתקתי צכרם חמד כתוב על כן אין
ראוי) לחללו, וראוי להיות צחוקם קדש, כאשר צנפול מעט מזער מדצר טמא

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק לז

כי מהאחר יאמר נבול תבול, ומהשני בלה יבלה. וזה חונת, אבל מאחר שדונס
מסכים עמו, ששניהם שרש אחד (בל), לא היה לו נתפוס אותו אם לא
הפרידם לשתי מחלקות, כי הנוחלקות שונתם ונפרדו אינן מלך דקדוק האותיות.
אלא מלך חלוק הסוראות, והנבול והבל קרובים מאד צענין.

ואני כבר הראיתי בזכורי העתים תקפ"ז (עמוד קפ"ג) כי הגבלת
משפטי הנחיס והחסדים והכפולים כל יתערב שרש צרעהו, אם היתה לנו
לתועלת גדולה זכתנו בלה"ק, כי על ידה ג' שומר מהרכבת מלות משונעות,
הרחה ג"כ נזק והפסד לא מעט בחקירת גזרת המלות, והיתה פעמים רבות
מסך מצדיל בין החוקר ובין האמת, כי יחדל לבקש מקור מלה צמלה אחרת
הקרובה אליה אבל איננה משרשה. ומן הלד הזה ספרו של מנחם הזעיל הרבה
לצאים אחריו, כי הוא עורך לפנינו השרשים הנוחלפים אשר יסוד אחד לכלם.
לדוגמא רס"י ז"ל שסורבל בספרו של מנחם פירש פקדת הארץ ומסוקקה,
אחה משקה אותה, וראצ"ע כתב כי אין זה נכון; ואמת הוא כי ומסוקקה
איננו משרש שקה, אבל אמת הוא ג"כ כי שרש שוק (שמנונו ומסוקקה)
מורה השמעת קול כשהקלוח יורד ונופל אל תוך היקב או על הקרקע
(עיין זכורי העתים הכ"ל עמוד קפ"ד וקפ"ה). והנה כוונת המסורר אינה
אלא לומר, ואחה משקה אותה לרויה בגסם גדול המשמיע שוק שוק. וראצ"ע
לצלתי נטות מגבולי הדקדוק הולך לפרש וכבר שוקקת אותה, כלומר פקדת
הארץ אחר שעשית אותה משתוקקת למער. וכמה הוא רחוק שיהיה לשון
שוקק מורה על העתאות (ונפשו שוקקה), וגם על הגורם לאחר שיתאווה.
והיכן מלאנו פעל שירה גרמת המעדה, או גרמת האהבה, או גרמת השכחה?
מדה טובה ויקרה היתה צו- זמנחם, שאינו מתכבד בקלון חצרו, ואם
פעמים רבות הוא חולק על החכמים אשר היו לפניו, אין דרכו להזכיר שמותם,
אבל הוא לומר בסתם: הפותרים, או אנשי פתרון, או צעלי פתרון, ופעם
אחת שהולך לחלוק על רבנו סעדיה גאון (צערך: הג) חתם ואמר כדברים
האלה: אבל רב סעדיה אשר הקביר את המלים האלה במקצרת ה"א, לא
יכלתי לדעת מה ראה על ככה ומה היתה סגרתו; ודקדוקי פתרוניו ומרחבי
מליצתו יורו על חבונתו על בן יש מאמתת מוסר ומדרך אמונה לבלתי שום
משגה בסדרי עניניו.

ספרו של מנחם להיותו צימים ההם יחיד צמינו נתפסט מהרה בארלות
ועשה לו שם גדול, עד שהתעורר דונש בן לביאט ממדינת פיס (Fez)
לכתוב עליו השמות, כי ראש (לפי דבריו) כי ספרו הביא דע והוללות כללות

לו מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

1234567

נתן מסיני, ושהנצי"ח נקרו ספריהם, חזל הוא מיחס הנקוד חל הסופרים, זה לשונו: ועמה הואיל וקמלו הסופרים העולה ולא פתחוה (וכו'), ועמה הואיל ולא התמיהו הסופרים העולה והיורדת, הורדנו ולמדנו כי רוח האדם עולה ורוח הבהמה יורדת. ואחריו ר' יהודה חיוג צמ' אותיות הסתר והמשך, צדננו על שרש אסף כתב: חזל הסופרים מתקני הטעמים שמו וכו', וצדננו יחל כתב: שכן דרך מתקני הטעמים וכו', וצדננו בוא כתב: והתקינו מכווני הטעמים וכו', וצדננו אבה כתב: ויש כשמשימין מתקני הטעמים טעם הנלקחים ממין הנח העי"ן, נפ"ח שלהם שהיא תחלת אותיות (כגון קצ"ו מן רוח), וטעם הנלקחים מן ה"ד צע"ן שלהן שהיא האות השנית (כגון קצ"ו מן רלה) להצדיל ביניהן. העדים האלה ראוי להוסיפם על העדים שהביא ר' אליה צחור (בהקדמת וסורת המסורת) נגד קדמות הנקוד, מנחם מציא כה וכה ראיה מתרגום אונקלוס, וצדננו איתן הוא מתוכח עם יהודה בן קריש להליל את המתרגם מתפיסתו (ג). היות השרש בכל הפעלים וצדננו השמות ומלות הטעם צעל שלש אותיות. הוא דבר שנחגלה על ידי ר"י חיוג, שהיה צדננו שאחרי מנחם; על כן השרשים הנחיים והחסרים והכפולים מנחם כותב אותם צדננו אותיות צלצה, ולפעמים צלות אחת. כלומר שאינו מעמיד ליסוד צדננו דק האות או האותיות שאינן נעדרות ממנה צדננו מקום. לדוגמא ערך גר צדננרת מנחם. כולל שרש גור ושרש גיר ושרש גרה ושרש גרר ושרש גגר, וערך מ עוגוד צמקום שרש נשה, וערך ב צמקום שרש נכה, וערך ס צמקום שרש נסה, וערך ש צמקום נשה, וערך ת צמקום נתן. ודונס גם הוא מקיים המצדננו השניים והאחרים, חזל הוא חופש את מנחם על שהביא צמלק אחד משרש בל לא יבול עלהו, כנגד חזלה, והיה לו לעשותם שתי מחלקות,

(ג) כבר הודעת כי מנחם אשר בידי הוא חסר בראשו, והנה מה שאני מוכיר מתחלת ספרו לקיח הוא מן הדוגמאות שהרשים ידידי ר"ל דוקעם בספרו מימטה ילונגען אשר הזכרתי למעלה, וצ"ל כי הדוגמאות הן מלאות שבויים, כי הביא אשר ממנו לוקחו אולי הוא בלתי מונה, או כחוב הוא במתיבס קשה, אשר על כן ידידי המציא לאור מאשים לפעמים את מנחם על לא חסם, כגון בהקדמתו מנחם קובי האותיות שאינן נמצאות זו אצל זו במלות לה"ק, ובכללן הוא מונה גם, נד, גם גז, נק וכו', קי, קח, קר, רל; והחכם דוקעם כתב בהערה כי מנחם שבה מלות אנר, בנד, נגר, סנה, גדל, גרד וילתם, וכן מלות לקח, רקה, וחיה לו להוסיף כי שבה קדקד, יקד, קדחה, קדם, קדח, קדש, נקד, עקד, סקד, רקד, שקד, אבל היתכן למי שעשה ספר שרשים שישיב בהקדמתו כל השרשים האלה? אבל הדעת נותנת כי מנחם לא כתב נד, אלא נד, וראיה ברורה לזה כי קדם לכן כתב גם, ולמה כתיב מ"ת קדם לדל"ת? וכן במקום קו, קח, קד, שהם בלתי סדר, צ"ל להיות קי, קי, קד.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק לט

כן איז רמיה (ובעניננו ח"ק) את דעהו ואמר הלל מלחק חגי. ואמנם מה שהוא עון גדול ונכסוף הוא, כי סלה הדברים האלה לחסדאי בן יצחק, כי זה היה אפשר שיגרום למנחם לרות רבות ורעות, ואולי היה באמת סנה רחוקה לכל התלחה אשר מלאתהו.

הנה זה חסדאי בן יצחק בן שפרוט מלא חן צעירי מלך קרעוזה עבד אלרחמאן המכונה אמיר אלמומנין, אשר מלך כחמשים שנה, משנת תרע"ב (912) עד שנת תשכ"א (961), והפקידו על כל הכנסותיו, וזה לשון חסדאי במכתבו למלך כוזר: ומדי שנה בשנה הגיע קנינו (של עבד אלרחמאן אל... מאת חלק זהובים, זה חק קנינו בכל שנה ושנה, ואין זה כי אם מרוז הסוהרים הצאים מכל הארלות ומאיהם, וכל דבר סמורותם וכל חודותם לא יתכן כי אם על ידי ולפי דברי, שנה והודאה לאל הגומל עלי צרוז סרדיו, ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יוצילו סי לו ויחלו פניו במנחות ובחמודות (וכו'), ועל ידי תבונה ומנחות, ועל ידי תבונה גמולותם. — ולפי תבונה מסירות מנחם ודונס היה חסדאי ג"כ לעזר למלכו צעה קרב ומלחמה. גם אומרים שהיה גדול בחכמת הרפואה ואולי, היא היתה תחלת גדולתו. וצני צבורי אהב גר הי"ו אומר, כי הוא עלמו Chasdai ben Baschut Israjili ספיר Wenrich (עמוד 217) ראשון לאותם החכמים שעסקו לתרגם מלשון יוני ללשון ערבי שמות הרפואות אשר בספר Dioscorides, כאשר בשנת תשי"א (951) שלח מלך יון את הספר הזה במתנה לעבד אלרחמאן.

הנשיא הזה קרא למנחם והציאו לעזוב ארץ מולדתו ולצוא אליו לשכון אללו להגדיל ולהאדיר ידיעת חכמת לה"ק, והיה שם מנחם יושב בצלם ואוכל לחמם של חסדאי ואציו יצחק בן חסדאי, הספיר בספר תחכמוני (שער י"ח) וזה לשונו: בימים ההם זרח בספרד שמש התהלה, בן קיע הנהל, הוא הנשיא הגדול ר' יצחק הספרדי בן חסדאי, ינוח כלל שדי, כי הריק לכל שואליו צרכה עד בלי די (וכו'), כי הנשיא הסוף החיה בטללי סרדיו מתי הסכלות, ומסך בעצמות נדבותיו לכות צני הגלות, והעציר קול מי לה' אלי, וכל מסמורו יעלי, ויאספו אליו כל גאון וכל רב, מארלות אדום וערב, ממזרח ומערב, וערך מלחן סרדיו לפניהם, וענן הורו עומד עליהם וכו'. וכבר היה צורכו מי סכתה, כי ר' יהודה חריזי בדבריו אלה טעה וכחז יצחק בן חסדאי במקום חסדאי בן יצחק, ולמטה יצ"ע בעירור כי לא טעה, כי באמת סאז היעיד ולעשות יותר מצנו.

לח מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

הפתיים מן התלמידים ורצים מהנקראים חזינים.
 האיש הזה דונס ערב הסגותיו נסירה ארוכה צת מזה ושמה נחיס
 (הפתקתי למעלה ארבעה מהם), כתובה למנחם עלמו, ואחר הסירה אגרת
 צולילה ביאר זה חפישותיו (האמורות נסירה כלסון קלרה) אחת לאחת נציאור
 רחב. ואע"פ שתחלת דבריו אשר הצאתי לנעלה מלאים חסלה וכבוד למנחם,
 הנה שאר דבריו כוללים מרורות ולעג וקלס, וכל דבריו הם צרוח גבוהה
 במדבר עם תלמיד קטן; וכל זה אולי לא צוונה להזיק, אלא שכן הוא דרך
 משוררי הערביים (אשר מהם למדו משוררי ישראל שהיו תחת ממשלת
 הישמעאלים) לדבר בגאווה ונגדל לבד וצוניהלות, ולהפליג בשבח ולהפליג בגנות.
 זה הוא סוף הסירה:

ואם יבעם נבל וכל-לץ יתאבל
 וכל-פתי יובל למבח בשורים
 ירקב בקנאות ויוער בשנאות
 לשואות ומשואות ומספר תמורים
 חבמים ישמחו וספרי יקחו
 ועוד לא ישפחו דברי הישרים

בדוך המקום שפטרנו מדרכי הסיר הישמעאלי!
 ולא הספיק לדונס לספוד צח על מנחם, אבל סלח ספר הסגותיו אל
 הנשיא חסדאי בן יצחק, עם סירה צת מ"א נחיס, היא כמו דיריקאליון
 לכבוד הנשיא ההוא, כזר הצאתי נכרם חמד נציעי (עמוד ע"ט ופ') תחלת
 דבריה, וזאת אשר דבר נסופה על מנחם:

השיבותי ספר עלי פותה, מפר
 לכל-אמרי שפר במלים נחברים

קרא למנחם ספר כל אמרי שפר, כאלו הוא הורם כל הלסון ומצות
 כל הכתובים. וזה צחמת עול ומחם אשר לא יקפיר, אף אם הוא לא אמר
 אלא דרך תפלות הסיר; ועל זה אני קורא כמתלסלה סירה זקים חלים ומות

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק מא

לְאַחֲרָיו מִשְׁפָּלָה וַיִּשְׁבִּיהָ עֲבוּרִים (ח)
וְשָׁמְמוּ אֲבִיוָנָיו בְּהָעֵלָם עֵינָיו
וְלֹא רָאוּ פָנָיו מְאִירוֹת בְּמֵאוֹרִים
וּמִשְׁלוֹ הַזֵּדִים בְּלִבָּתוֹ בְּשָׂרִידִים
וְהָיוּ בְּעֲבָדִים קִנּוּיִם וּמִכּוּרִים (ט)
וְשָׁמְנוּ עֲרִיצִים וְהִנְגָּשִׁים אֲצִים
וְגָבְרוּ הַיָּוָעִים וְרַבּוֹ הַקְּשָׁרִים
לְבָלוֹעַ הַזָּנִם (י) וְחִילָם וְהַמוֹנָם
וְהָאֲרִיכוֹ לְשׁוֹנָם וְנִהְמוּ בְּכַפִּירִים
וְהִשְׁתּוֹמְמוּ כָּלָם לְמַעַן סָר צֶלֶם
וּמִקַּל אֶת־עֵלָם גְּדָלִים וַעֲעִירִים
אֲשֶׁר נִפְשָׁם חָיָה וְגַם חָיָה הָיָה
כְּפֶלֶג בַּצִּיָּה וְגַם מִים קָרִים
וְהִסִּיר אֶת־סִבְלוֹ לְעַמּוֹ גַּם חֲבָלוֹ
וְנִפְשׁוֹ עֲגָמָה לוֹ וְרַחֲמָיו נִכְמָרִים
וְשָׁבַט נִגְשׁ בּוֹ שָׁבְרוּ מִקְרָבוֹ
וְגַם מָנַע מִבּוֹא עֲלֵיהֶם אֲכָזְרִים
אֲשֶׁר אֵין בְּלַעַדָיו בְּרַחֲמָיו וְחֶסְדָיו
שָׁלַחוּ לְשָׂרֵידָיו לְמַחֲיָה וּמְזוּרִים (יא)

זאחריו החזיק גם מנחם, לבלתי התראות כממעט תהלתו. (ח) עיר קרטובה אכלה ושוממה בצאתה
מתוכה בשליחות המלך. (ו) במשך חזמן שהיה חסדאי רחוק מקרטובה, הישמעאלים היו מצירים
לישראל בדבור ובמעשה. (ז) גם זו Licentia poetica להשמיט היתר הנמועה בראש הסוד, וכן
למטה ים סוף לגורים, האוינה עדי. (ח) האל אשר אין זולתו, שלח ברחמיו את חסדאי להיות למחיה

מ מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

והנה דונש נשלחו הסגותיו לחסדאי היה כמלשין ענד אל אדניו, והיה אפשר שזה יצא את חסדאי לנזות את מנחם ולמאוס צו ולכרות חקו ולהניחו עדום ועריה. על כן מנחם לא אחר להשיב על תפישותיו של דונש ותשובותיו במלכות צעיר פירינלי (פלארעניץ), ובראש תשובותיו כתב דידיקאליון לחסדאי בן יצחק, והיא כתובה בסוף ס' מנחם ודונש אשר צירי, והדף האחרון נקרא צרוב הימים ואנד קלת מנחם; ואחרי אשר הציא אלוה לידי הסירה הזאת, אשר אין העתקה אחרת ממנה ידועה בעולם זולתי צעיר פירינלי לצדה, יצר צעירי להוליאם לאור, והוספתי מסככה קלת מן המצות המסרות ושנתי אותן בין שני חללי לצדה, ובקלתן הנחתי המקום חלק. ואלה דברי מנחם נסירתו:

לְגִבּוֹר בְּתַעֲוִיָּה וְתוֹרָה הַחֲמוּדָה
לְאֵלֹהֵי בִיהוּדָה שְׁאוּ שְׁלוֹם הָרִים
וּמִהָרִי בְּשִׁמְחוֹת בְּכָל אַרְבַּע רוּחוֹת
וּפְנֵי הָאֲרָחוֹת וְעִבְרוּ בְּשַׁעְרִים
וַיָּבֹא שָׁה נְאֻמָּן וְנִטְעַה הַנְּעָמָן
בְּיָמָיו לֹא אֶלְמָן יִשְׁרוּן לְהוֹרִים
תִּמְהַרְנָה לְהִיּוֹת מְשַׁחֲקוֹת כָּל־פִּיּוֹת
תִּרְנְנָה צִיּוֹת וּמִדְּבַר וַיַּעֲרִים
וְתִגַּל הָעֶרְבָה וְתִפְרַח בְּתַנּוּבָה
לְרֹאשׁ כְּלָה כִּי בָּא בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁירִים (ד)
אֲשֶׁר מִדֵּי הַלְכִים פָּעַמָּיו בְּדַרְכִים
מֵאֲרוֹת נְחָשִׁים וְהָיוּ נִקְהָרִים
וְעוֹר הַחֲלָלָה בִּימֵי נִגְפָלָה

(ד) ראש כלה הוא כנוי לגאונת. בכל ראשי השיבויות, ודונש בשירתו קרא בן לחסדאי.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק מג

וּשְׁלַף אֶת־חֲרָפוֹ וְכָלָה הַצָּרִים
אֲשֶׁר הוּזִים שָׂכָבִים וְדוֹמִים לְכָל־בָּיִם
וְגִדַע נִתְעָבִים וְאֲכָלִי הַחַיִּזִּירִים
וְצָר מִכָּל פָּנָה בְּחִכְמוֹתָיו עָנָה
וְתַפְשִׁי הַצָּנָה לִפְנֵי נִבְעָרִים
וְהִלְכִים בְּרַמְחִים לִפְנֵי הֵם שָׁחִים
וּמַחֲזִיקֵי שְׁלָחִים כְּלִי קָרֵב נַחֲגָרִים
וְרָכְבִּי הַסּוּסִים הֵלֵא גַם־הֵם נָסִים
נִמּוּגִים וְנִמְסִים נִפּוּצִים וּפְזוּרִים
וְכָל־ם נֶחֱבָאִים מִפְּחָדִים וִירָאִים
(וּמִפְּחָדֵי) בָּאִים בְּנִקְהוּזֵי הַצּוּרִים
אֲשֶׁר עוֹלָה עָלָה לְמַעְלָה מִחֶלְלִי
(וְעַמּוֹ) יִחַלּוּ לוֹ כְּמוֹ טַל וּמַטְרִים
וְפָה לְמַעְלָה שׁוֹפְעֵדִי * * *
וּמִ(לִפְנֵי עֲצָדוֹ) בְּמָלִים כָּל־שָׂרִים
וְכִיחַדּוֹ אֶת־שִׁבְלִים וְגַם פִּיחֵם (נִצָּלִים)
* * * כָּל־ם יִמְשְׁשׁוּ בַעֲזָרִים
וְגַם נִגְהָרוּ אֵלָיו וְאֵל * * *
וְתַחַת כַּף דָּגְלִיו יִלְחַכּוּ הָעֶפְרָיִם
וְהוּא כֵּם * * * בְּמַרְוִצוֹתָיו
וְגַם כָּל עֲצוֹתָיו כְּשׁוֹאֵל בְּ(אוֹרִים)

קב מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

והוא השם חזיון ישועה לפדיון (ט)
 ודליו ועניו בימיו געזרים
 והזכירם צאתם דהור מעבדותם
 וגם נשאו אותם עלי כנפי נשרים (י)
 בעת פנה אליהם בארץ לא להם
 והסיר מעליהם עבודת המצרים
 וממרום הערה ישועה גם-עזרה
 ועלימו נקרא אלהי העבדים
 והעמים בור ועצמותם פנה
 ובימינו גזר ים-סוף לגזרים
 אלוה כל-בשר הקימו להם שר
 להודיע מוסר להבין נמהרים
 והצליח דרכו שלחו בו מלכו (יא)
 וערב היין ערכו כמנחת בפורים (יב)
 ונתן את-חנו בעין מלה מנו (יג)
 לקצין גם קרנו עלו שרים הרים
 ואין דבר דבר בכל מקום עבה
 בעזרת אל גבר מדינות ושערים (יד)
 וגרש מחבו (טו) לאם האל קבו (טז)

לישראל (ט) והאל הוא אשר שם חזיון של חסדאי לישועה לישראל (י) הגאולה שנאלו ישראל
 עזי חסדאי הוא בעין גאולת מצרים, וכל הרואה אותה יזכור יציאת ישראל מעבדות לחרות,
 ויבור. הזמן שהאל נשא את עמו על כנפי נשרים, ופנה אליהם בארץ לא להם וכו', וגזר ים סוף
 לגזרים: כל זה הזכיר האל לעמו במה שהושיעם על ידי חסדאי, (יא) חז הצליח דרכו של חסדאי
 שהלך בשליחות מלך קרמובקה, (יב) בכ"ו כפורים, (יג) אשר מנה אותו לקצין, (יד) בכ"ו נסערים
 (טו) שם חב הנמצא באיוב ל"א ענינו חיק, כמו בתרגום ירושלמי (שמות ד' ו'), אבל

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק מה

(הַאֲזִינָה עָדִי) אֶדְנִי רַב חֲסִדָּאִי
וַיִּסְכִּית אֶל שְׂדֵי דְבִרֵּי הַיִּשְׁרָיִם (כא)
... רִיבִיָּה וְשִׁמְחָה אֲהֻבִּיָּה
... פֶּל-אִיבִיָּה ...
וַיִּמְיָה אֲרָכִים שְׁמוּרִים (וְעֲרוּכִים
מִבְּרִיָּה) בְּרוּכִים וְאַרְרִיָּה (אֲרֻרִים)

העלוב הזה, מנחם, היה לריך שתסוצותיו תעליכה לרלון לפני חסדאי
ואחרי אשר דונס סס קטורה זאפיו זשירה זת מ"א זתים, רלה מנחם שלל
חסייה שירתו נופלת ממנה, ועשה לוחה זת מ"ט זתים. ודע כי כזר שעה
חסדאי אל דונס ואל מנחמו, ונתן לו מתנות, כי זסוף שירתו דונס לומר לחסדאי
וכראותי חמדי בדת אל ובפחדו
אני מזדה חסדו צעיר כל המורים
השיבותי ספר וכו'

ובגליון ספרי כתוב : ס"א אני דונס עצדו. כראה מזה כי דונס כתב
מתחלה אני דונס עצדו לעיר כל הנורים, ונתפסטו העתקות מספרו זנכחא
זו ; ואחר זונן שלח חסדאי מתנות לדונס, אז תקן דונס לשונו וכתב זספרו
אני מזדה חסדו, ואח"כ נתפסטו העתקות מספרו זנכחא זו ; ומי שכתב כ"י
זצירי העתיק כפי הנסח האחרון, ואח"כ אחד מן המגיהים כתב זגליון גס
הנסח האחר אשר מלא זספרים אחרים. — ואנחנו לא נדע איך נתקבלו תסוצות

(כא) הדף הזה מלבד שנקרע לאיכו, הוא נ"ב עשוי ככברה, כי עש ושס אכלו כה
וכה גוף האותיות, ומלת ויסכית רישומה זיבר בדוחק גדול, וימים רבים עמדתי קודם שאוכל להביר
האותיות התיכונות, וכבר הייתי מדמה שיהיה תחלת הבית האזינה עדי, ואחר שקראתי מלת ויסכית
לא נשאר לי ספק על תחלת הבית ועל סופו, ובפרט כי גם דונס אמר בסוף שירתו דְּבִרֵּי הַיִּשְׁרָיִם.
ודע כי מה שכתבתי למעלה כי תשובות מנחם נמצאות בשידנצי, כתבתי כן לפי
עדות דְּהִי רֶאָסִי בדיציאונאריו שלו, אך אח"כ בדקתי בביבליאוטיקה פלורנטינה של Biscioni
(עמוד 440) ולא מצאתי שום זכר לשירה זאת, ואחרים כתבו כי תשובות מנחם נמצאות
ברומי, ולא יכלתי לברר, כי ספר Assemani הנלל רשימת ספרי לשון הקודש הנמצאים בוואטיקאנה
איננו נמצא בעיר הזאת.

מד מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

(וְצִוָּה דְּבִשׁ) לְנִשְׁמוֹת שְׁפָתַי בְּנִעִימוֹת

וּמִן פִּיהוּ עַ(צְמוֹת יִגְהֶה מְמוֹזְרִים) (י')

לְנִכְחוֹ וּלְמוֹלוֹ מְשַׁכְּנִי גְמוֹלוֹ (י'')

לְמַעַן רַב

וַיִּדְעַתִּי כִּי לֹא יְהִי עוֹל אֶצְלוֹ

וְהָאֵמֶת ג

וְהֵן שֶׁקֶר פּוֹצֵה לְפָנָיו לֹא נִרְצָה (י'')

וְהַצֶּדֶק

וּלְבִי יִתְעוֹרֵר לְהִשִּׁיב וּלְבָרֵר

דְּבַר

וְזֶה הוּא בֶן-לְבָרָאשׁ אֲשֶׁר לִשְׂוֹא חֶרֶם

(וְהַדָּרֵךְ יָדַט לְנִגְדִי) בְּאִמְרִים

לְשׁוֹן קֹדֶשׁ הַבְּרִית אֲשֶׁר . . .

. . . הַעֲבָרִית בְּמִשְׁקָלִים זָרִים

אֲשֶׁר ב

וַיְהִיו נִפְרָצִים גְּדֵרוֹת וּגְדָרִים

וּבִשׁוֹ זֹאת

וְהוּא לֹא לַחֲזוֹת חֶכֶם כָּל-הַיְּצוּרִים

. לְפָנוֹת אֵלַי

וְהֵט חֶסֶד עָלַי (י') וְהוֹכַח בְּדִבְרִים

[אח"כ 1234567]

יהודי לקלל שום אומה בעולם. (י') מה שהוספתי הוא על שם הכתוב צוף דבש אמרי נעם מתוק
לגוש ומרעא לעצם. (יח) ככ"י למשכני גמולו. (יט) ככ"י והן שקר סצה לפניו לא נמצא
(כ) ככ"י אלי.

מנחם בן ערוך וחמדאי בן יצחק מז

ה' חלפי ישראל, וזיכת כל חסדי קדמוניות ישראל תסוצנו לגלג. והנה האגרת הזאת זכ"י פארמא כך כתוב צרעם: "אגרת כתב אותה ונחם בן ערוך מן הספר אל הסגן חמדאי בן אסחק ונראה לו מה שקרהו, ומגקס ממנו סיראם בעינו ויתיר ונאסרו; וזכ"י פארוצה כתוב כך: כתב ונחם בן ערוך מן הספר אל הסגן (וכו' כמו למעלה): וכל זה לדעתי אינו חלל טעות, כי בכל האגרת לא נזכר כלל שהיה מנחם צנית הספר, חלל שהיה עני ורע, וזלתי יודע איך יתפרנס; גם מראה לו מה שקרהו לא ידק, כי מנחם מוכיח על פניו העול והחמם טעסה לו חמדאי, ואין דבריו כאלה המגיד לחצרו ענינים שאירעו לו. מנחם צהתימת אגרתו מנחון כתב כך: אָמְרִי אָמְרִי (אל שדי) יתן לכם רחמים לפני האיש. זה כמלא זכ"י א' (אותו סנפארוצה), ואינו זכ"י ב' (אותו סנפארמא), ועלות אל שדי חסרות, והוספתי אותן מסצרה. ונראה האגרת כתב: "אשביעך ב"י אלהי השמים ואלהי הארץ ובעצמות כל נביא וחזזה" אשר תקרא כל הגליון הזה עד תמו—כלומר שהיה דואג שיסליך חמדאי את האגרת מעל פניו, בלי שיגשור קריאתה. וזה סוף האגרת:

אדוני בן אדוני, מני אדם הקדמוני תכלית כל אחרון (כב). ואמנם לא לי לבד, כי אם לכל נהיב ונכבד. ולכל אנשי פתרון. עת מליצות מבאר, ומושב נגידים מפאר, כמו ענקים לגרון (כג). גם בקרב אזרחים, כאשר בתוך חותים, חבצלת השרון. סמדר לעולם פתח, הנראה כציץ המפתח (כד). אשר על מצח אחרן. גדיב ואזרח, העת אשר זרח, פגות עולם פצתי דן. ליושבי ארץ ושולני אי, הוקם למו לראי (כה). ויהי לזכרון.

(כב) אולי הכונה: בכל האנשים שהיו ושיהיו מאז/ה עד סוף כל הדורות, אין לי ארון וולתך, ולדעת תלמידי היקרים אינל מלבוש ולא לי מנחיצאא הכונה: "אח תכלית השלמות האפשרית בשום אחרון, בשום אדם אחרי אדם הראשון (כי אמנם אדוה/ר, להיותי יציר כפיו של הקב"ה היה שלם יותר מכל הבאים אחריו). (כג) ולא לי לבד יקרת ונכבדת, אך גם לכל מחבר גדיב ונכבד, ולכל אנשי פתרון ויודעי ספר, כי בכל עת שירצו לכתוב מליצות ולתת כבוד לאיזה נגיד בדיקאציון שלהם, כך בוחים, ואחריהם ענקים לנדרותם, (כד) שהיה מפותח עליה פתחי חותם קדש לחי, ובכ"ו ב' המנשה, ואינו אלא שבוש, (כה) לאספקלריא ללמוד ממנו.

מו. מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

מנחם, אצל ראינו כי לא נעשו מהן העתקות רעות, באופן שאינן כמלאות עתה רק צביצליאועיקה אחת בלבד, וגם צימיי קדם נראה שלא נתפסו הרצה, כי רש"י מזכיר בה ובה דעת מנחם ותשובת דונש ואיננו מזכיר תשובת מנחם. מזה יש לשפוט כי תשובות מנחם לא מלאו מן צעיני חכמי הוור, וכמשך מזה כי שם כבודו שהיה מתחלה לשם ולתהלה, ירד מעט, ואולי הרצה. אז משנאיו ומקנאיו נשאו ראש, ושמו לו עלילות דברים והלשינוהו לחסדאי, ואנחנו לא נדע מה האשמה אשר האשימוהו. וחסדאי מיד עלתה חמתו באפו, וצלי שיסמע תחלה טענות מנחם והתנללותו, וצלי שידרוש ויחקור היש לו עדים שיכזיבו את מלשיניו, שלח בו חרון אפו עברה וזעם ולרה משלחת מלאכי רעים. ונראה כי המלשינים דברו אל חסדאי ציוס השבת (כי ציוס הוא נראה שהיה מופנה מעבודת המלך, כי ציונים הם לא היתה עבודת צמר ודם פוערת מעבודת האל), ומיד בלאת, ^{אשר חסדאי} ויחלטוהו ממנו, ולא הניחו לו זמן לדרוש ולחקור וילכו ויצאו ביתה מנחם, ויכו את מנחם ויקרעו את בגדיו ויחרטו את שערו ובכשיל וכילפות את כוהו הסמו.

מנחם אחרי התלחה הזאת כתב חגרת לחסדאי, והוא לא דרש וחקר להוליח הדין לאמתו ולחקן את אשר עשה, אצל כתב למנחם תשובה קלרה, וזה לשונה: אם העינית, כבר הביאותיך למוסר; ואם לא העינית, כבר הביאותיך לחיי העולם הבא. כלומר אם על לא חונם נענסת, הלא האל ישלם לך שכר טוב בע"ה, תחת מה שפצלת בע"ה. ומי הוא הגנב והלשטים אשר לא יוכל ללדק את נפשו בתשובה כזאת? מנחם נראותו את עלמו במוסר כל, כי נסגר ממנו מעה לחם, כתב לחסדאי חגרת תחנונים, מעורצת עם דברי תוכחה, בה יעיד כי חף הוא מפשע, וכי משפט. ונעוקל נעשה בו, ושהאל עתיד לריב ריצו ולעשות משפטו; וזה יתוכח עם חסדאי אשר כמה שנים שעבדו באמונה, ואחרי מה שהצטיחו שלא ישכח לעולם זריזותו לעשות רלונו, עתה העה חזו לקול סוגאיו מוליאי דבה, וחרץ משפטו בלי חקירה ודרישה, ושלחו מעל פניו והפילו במלכות העניות והדלות. וזאת היא החגרת אשר אני מוליח היום ממחשכים והעתקתיה משני ספרים כ"י אחר נמלא בפארמא (De Rossi 1393) ואחד בפאדוזה ציד ידידי ושאריו מוסר"ר רמס"ג כ"י המורה ללדקה נקטל הקדוש הזה. והשלח והתהלה אל הנמור היקר, הגביר יעקב הלוי הי"ו, איש עורין, אשר גאהצתו חורה ותושיה, ומאסכתו אותי, העתיק החגרת הזאת בצעילי צעת היותו מתגורר בעיר פארמא, וקודם לכן העתיק בצעילי פירוש ס' יצירה לר' שצתי דוולו; יגמלהו ה' כלדקו, ותהי משכרתו שלמה ימעס

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק מט

למשה צעזורים כי הנדו את רוחו ויצטל צפמתי; ואף כי (מא) הכלל המה
 אשר כמוני, להצדיל צין הקדש וצין החול וצין הטמא וצין הטהור. שנוע כל
 דברי (מב) אדוני הנגיד הגדול: מחמר קדצת כמוני ועושני עושך ואפר
 יסודתנו וכל ימינו עלי ארץ, ונבירים אשר ישגבו ודלים אשר ידאבו יחד
 על עפר ישגבו. אני הגזר הנדלז כלל עת יומי ערב, ועוד לא יומי מלוא
 ימי. מה ארכו רגעי ליני אשר לא נבקע צם שחר. גם ירחי הועם בפעי מאפל,
 וכוכבי נספי אספו נגהם. על אלה לפועלי אמן לרק. אני הגזר הנדלז, אשר
 צלי צמר קהו שני, לי ערכו טעמי מות, ולרגלי כרו שחת, אסרו רגלי צכצלי
 חרון, והשיקו קרבי צנוקדי עולם, ומאגני ציוס אידי אמרו האם. ואם שדי
 הרחיק יסע, אין נקי מפשע (מג), ואם צעת לרה שמה הי (מד), הלא יוס
 וליל, ממונים אנשי חיל, פעורגי מישאות (מה), ואם זמן יאריכו, משפט
 יעריכו, ונגלה לרק עולמים. לא משגבו ימי אנוס, עד צוא עת לענוס, וילדק
 פעל אלהים; ולי לא נקצה, עד ראות איך יפול דבר, ומה מפעל הגלגל (מו)
 ואם אין מחנה, מה הוא ומה הנה דין צחק כלל סלה (מז). ענ כל כלימותי,
 אלה תנחומותי (מח). מה אעיד ומה אדמה, ללצי אשר יהמה, וישחוק
 משאגותיו? חסצתי כל פרץ, וני שום אדם עלי ארץ, וכמוני צכל כואצים
 לא מלאתי, לאין כל אדם נולדתי מכחיש (מט) כי כמוני לא היה גם לא גז
 חיש. הלא עיני רואות, כי להיות לאות, צאחי לעולם, לכן מתוך ומחמם,
 ללצי יונם, וכיס יהמה. ואם אחי תנינים, ורעי יענים לא הסינו פניהם (נ).

שמה דבריו יגדילו המדורה בלבן, הקדים ואמר כי אין לדקדק בדברי מיי נפש, (מא) בכ"ו וגם כי,
 (מב) מלת דברי היא בכ"ו א, ולא בכ"ו ב. (מג) אם האל מרחיק ישע מאדם ומניח לאהרים
 שימרו חיו, מכל מקום אין אדם נשאר נקי מחטאו, וגם הרשע המדכא את הצדיק חטאו ישא
 וענוש יענש. (מד) ואם הרעות אינן באות במקרה אלא בהשגחה, הלא יום וליל וכו'. (מה) משלי
 כ"ב כ"ו, והבונה כדברי המשנה והנבאים מחזירין תדיר בכל יום וכו'. (מו) לפעמים אין הצדיק
 מאריך ימים עד בוא עת פורענות דודשו; ומי יתן ולא ימות עד ראותו מה יהיה בהם. (מז) אבל
 גם אם ימות הצדיק במרם יראה נקם, וגם אם אין מניח לו אחרי מותו מה הוא מפעל הנלגל
 (המתגלגל ומשפיל רמים) ומה הנה ברודשו, הלא מכל מקום דין צחק נצב סלה. (מח) בכ"ו
 תוכחותי. (מט) אני נבראתי להכחיש. משל הקדמוני האומר אין כל חדש תחת השמש. (נ) יחזקאל
 כ"ו ל"ב, והבונה אם אומר באיוב את הייתי לתנים ורע לבנות יענה, הנה אלה אחי ורעי לא השינו
 ולא הגיעו ביללתם להיות כמוני, כי יותר מתמרורם אנדיל תמרורים (אי אם תרצה אמור אנדיל

מח מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

גם היה היה לכל שארית השביה. חומה ובצרון (כ).
 איזהו עקר. אשר לא יערכהו כל יקר. נדיב שכל בבשרון (כ).
 אלו כל מחוקק (כח). חקקי חיקו (כט) יחוקק. לא השיגו מעשר עשרון.
 ואסיאצו בכחם. היוכלו (ל) במרחבי צחצוחם (לא) לחנות (לב) כח היתרון?
 בשבחו אני אחל. וטובו לא אחל. כי אפס שברון (לג).
 וזאת יורה עלי. כי לא שקר מלי. ואין בם עורון.
 רב במועט אפרוש (לד). ולי נאה לדרוש. מלין בלי עצרון.
 מכל צדדים. כלו מחמדים. משלם בלי חסרון.
 יטה חן לניבים (לה). שוכן כרובים. אשר על הארון.
 וחסד ימצאו נא (לו). בזאת העונה. להשבית נדיב מחרון.

חפיד חמסי (לז) ציד חל. וחליו עיני תכניה (לח), צמו פי לחמקן
 לדורס העשוקים, צעוד נסמתי צי על ריצי אסוע; ואם סלף תדכנה ספתה,
 היתי הליקתני, ואם יהנה חכי גלון, צלצי רוצלת סלסלת (לט): על כן לא
 טוב לרחנים לצחון אמרי מרי נפס, כי קטב תונתם ישקדם לרגעים. הלא
 עליהם ליכוא מנזרת נסיון (מ). מטה חיס סלסלים, אשר לא קס כמחו
 צנניאי הדרק, הלא צקלר נפשו וצמרירות לצו פלו ספתיו אשר לא כדת, תעה
 לצצו ותוסיה כדמה ממנו, כאשר דבר מסיח ה' ויקליפו על מי מריצה וירע

(כו) בכ"י בצרון, בלא וי"ו החבר. (כז) תחלה הוא שואל איזהו עיקר אשר לא יערכהו כל יקר?
 דאח"כ משיב: מי שהוא נדיב שכל (ששכלו גדול), ויש בו ג"כ כשרון מעשים, שמשתמש כשכלו
 לטוב ולא לרע. (כח) כל כותב ומחבר. (כט) כמעט גדולים חקקי לב, ובכ"י חוקקי חקן. (ל) כ"י
 א' היה כולו, כ"י ב' היו כלו. (לא) ברוחב צחות לשונם. (לב) בשני הכ"י לחנות, (לג) נ"ל
 בס"ט, ענין תקוה, והכוונה אני משבח אותו, אע"פ שאין לי עוד תקוה לקבל הנאה ממנו, כי כבר
 סמס בו. (לד) אני מפרש ענינים גדולים (תחלות חסדאי) בדברים מועטים, ובשני הכ"י במועד.
 (לה) לדברי אלה, בלומר האל ימשוך על דברי חוט של חסד. (לו) כ"י ב' מצא נא, כ"י א' מצא
 נא. (לז) כן הוא בכ"י א'. (לח) כן הוא בכ"י א', ובכ"י ב' עיני חבריות; ואינו אלא שבוש.
 (לט) כן הוא בכ"י א'. (מ) יש לרזונים לירוא שמא יבאו גם הם לידי נסיון, על כן אין ראוי
 להם לבדוק דברי מרי נפש ולשמוט כל הבריהם על קו הדין, וכן אמרו ו"ל אין אדם נתפס על צער.
 וזה אמנם אמרו מנחם לצורך גדול, כי רצה לכתוב לחסדאי בחוקת הסענות ובתוקף המליצה, ומראיתו

מנחם בן סרוק וחמראי בן יצחק נא

עייני תמוסנה פגחיות (ט), ורסיסי וורוס מחלקים לעמות, עת שור ועת בור
 עת צקר ועת ענות; חפס לא כן חנכי, כ"א צכי לקראת צכי, ותהיינה עייני
 פנחלים אשר לא יגדלו, ובעינים אשר לא יכזבו מימיהם. ואם חמראי את
 לי דמי ולעיני הפוגות, עלצוני חנוסי יעירו (י) דנעותי; ואם צאמת חנכינה
 וצחמים תטופנה, הלא יולר עין יסקיף וירא, הלא דלה ידלם (יא), ויופיע
 לעשות משפט מדימי. זאת כודע (יב) מני עד כי כל מישוע נעמה, וכל שופך
 שיח ייטמע: מי הוא גזול נעזז? ואיפה דנעות עשוקים נכחדו? זאת תקותי
 בעיני, ואלה תנחומותי.

אני אשרך משפט, וידעתי כי אני חלדק. כה חקית לי בתשובת חגרת
 אשר שלחת אלי לאמר: אם העוית, כצר הציאותך למוסר; ואם לא העוית,
 כצר הציאותך לחיי העולם הבא. — הזאת חשבת לנשפט? הלהוכח מלין
 מחשוב? הלא אלהים יחקר זאת. הנוטע און הלא ישמע, אם יולר עין הלא
 יציט. וכי תחקוס את פי צדוק קדים, ותאליס את לשוני צהבלי מהתלות?
 הלא מעפדך עפרי, ואלהיך אלהי, חופס כל תעלומות, וחופס כל חדרי צטן.
 זעתה שמוע נא בן אדם, הלא איש אתה, ומי כמוך צישראל, הלא לך לדעת
 את המשפט. יש על המשכיל מארח המוסר ומדריך האמונה, נשמעו נכונה,
 שידה עליה, הן לו, הן עליו (יג). זאת תפארת נדיבים, והיא תהלתם. וכי
 תאמר אם העוית ואם לא העוית, הנכון לשפוט על אם? הייטב בעיני ה'
 ואם אחרי לבך נעית, וצטקול דעתך דנחני, לא נכון לעשות כן. האף צבור
 ה' עמדת? אם תהת אלהים אתה? הצאת עד תעלומות האדם? וסתר מלפוני
 תראה? הנגלו לך סודי לצבות? וחקרי כליות חפס? התדרוש את קרב איש?
 וילר מחשבות תראה? איזה הוא ומי הוא זה? הלא הוא אחד אשר יאותו
 לו כל אלה, אשר בכל מקום ישנו, ולא יפלא ממנו כל דבר. הלא עכן בן
 זרח אשר מעל מעל צחם, ונכשל בלקחו ממנו, הן אל כציר ענה זו ויעידהו
 וגם כלכד בגורלות לרק, בצכל זאת לא שלחו זו יד שופטי ישראל, ולולי
 יהושע בן נון אשר צקש ויתחנן עדי תמו תודה לא הומת; כאשר נמלא כתוב
 צספר: צני שים נא כצוד לה' אלהי ישראל ותן לו תודה. הנה צאיש חייב

על החמם הנעשה לי, ואין אני דורש ממך כי אם משפט, (ט) תמיד בלי מונה, (י) אולי צטל
 יגור, (יא) על הרך שימה דמעתי בנאדך, (יב) כן הוא בכ"י א' ובכ"י ב' אדע, (יג) ראוי

ז. מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

כי מתמרורים אגדל תמרורים, ומצכי יעזר אמרר צצכי. גם אני אצריח
וארחיץ קרחתני, עצימי יצכיון, חלה על חלה, ונתחי יחמיון קלחם על קלחם
ואף אני צמו פי חקוק על כלם. מחי (א) מלחומי (ב) אני אגרוד, ומגני (ג)
אני אגדע, אזרעם צרגני עפר, ואמטיר עלימו מימי עפעפי, ותמיד אצום
צדמעתי, חולי חמסי ילמיה פרי, וישצית מרי מצית המרי; וצעת תלמי ציה
צדמעתי ירויון, על חמס לשדרי יצכיון (ד). הן מדי צח עיני דמוע תדמע,
הלל שהדי צמרומים שמוע ישמע. אני חיש דגה לב, דהגצ תמיד על חמסי,
ולא חסוב עד יכלה ישארי (ה) ויסוב לעפרו חשא מוסר כלומתי, חסכול
מדותי, ואני ידעתי גואלי חי, הוא יריצ את ריצי ויעשה משפטי. ואם דיני
עתה יתמהמה, חקוק (ו) ליום תוכחה, ליום קומי לעד, יום אשר נעמדה
יחד, יום אשר צעל משפטי יגש אלי, יום אשר לא יכוס נס ולא יועיל צו
כל הון, יום אשר ישוו צו שוע ודל, וראש לזנב לא יאמר חלל! יום אשר
לא יתכנו צו תנאות, ולא יריצו כצירים צכח הזרוע (ז).

האנכי לך חסמה? ואם עיני לך תצכינה? ואם נפשי לך תשתפך?
זרוחי לך יכנע? הלל על חמסי אני צוכה (ח), ועל משפטי עיני דמע
דולפת, ועל סלקי דיני תתעלפנה עלומי, גם לצני יום ויחר קבדרי, מעי
יחילון וכליותי תכלינה, ועפעפי יזלו מים, וקבוצתי לילה ויומם לא תפוגינה;
עד אשר עיני שחק לא השיגורי צנטפיהם ולא נצחוני פברעף רציניהם, כי

תמרודי ביו"ד הבטוי). והנה ידוע כי תנים ותנינים שני מינים שונים, כי תן (כרבויו תנים) היא חיה
ההולכת על ארבע, והיה ראוי להגיה ואם אחי תנים, כלשון איוב, אך ראיתי כי מנחם בספרו
לא הבדיל בין תן לתנין, על כן לא רציתי לשלוח יד ולהגיה, כי תהיה הגהתי נגד כוונת המחבר.
(א) שומן שלי, מן עולות מהים וחרבות מהים. (ב) מבשרי, מן ולחוםם כגללים. (ג) באיוב מ"א
זו נקראו מננים קשקשי לוייתן, וכאן אולי הכוונה על העצמות. (ד) ארץ ציה תשתה
לרויה מרוב דמעתי ולא תהיה עוד ציה וחרבה, ואע"פ שהיא שמחה בהצלחתה, הגה תלמיה יצכיון
עלי כראיתם החמס הנעשה לי בראותם שקרה לי הפך ממה שקרה להם, כי אני נשמן הייתי, ונהפך
לשדי לדון. (ה) על לשון הפסוק ולא אישוב עד כלותם, מלת ולא איננה בכ"ו (ו) בכ"ו אקנן,
או אקונן. (ז) מה נכבד הציור הזה! והנה מנחם וגם חסדאי היו מאמינים בתחיית המתים
במשמעה, ומנחם לא היה דואג שמה חסדאי ילעג לו ולאמונתו כאשר היה דואג אם היה כותב אחרי
לעזים המשיים ומאתים, ומה מאד יקרה ומיעילה ללבו של אדם, לטובים ולרעים, אמונת יום הדין,
לטובים, כי תנחמם מיגונם ותחוקם בצדקתם; ולרעים תשטיל גאותם, ותכניע ערסם,
ותמה אונם לועקת דל. (ח) אין אני שופך שיחי לשלך כעני המבקש מתנת חנם, אבל אני צועק

מנחם בן סרוק. וחסדאי בן יצחק נג

לפרוס (כ) ציוס מנוחת קדש פד' (כא), ולמרוט סערי ציוס סצח קדש , למרוח עליון לעיני כל חי. גם ציוס המועד מנחר המועדים לוית להחריב בגיג', וצדיהס הקמוהי (כב) זכסיל וכילפות, לא על ידי נכריס, כי אס צידיהס. הלא אלה יזכור ה' ויעלה על לצו, כי חלל יהודה קדש ה' (כג) אשר אהב. אס יש מלין השיצני, ויסרני עוה, אך זמספט, ולא זכח הזרוע, כי מי יוכל לדין עם סתקיף מנוו? הלא יברת קחפין דיני וקמהמה מספטי עד אשר יקרה לרק עולמים וקראה לעין. גיה אשר הנחילוני אצותי לוית לחלל עליו יוס מועד, וצחו זה פרילים וחללוהו. אהה אדוני, החלר אשר לוית להחריב, לי וקראתי היתס למורסה; הלא אלהיס יריב ריבס (כד). הן מקורותי ודלתותי ולוחותי הוקס צניס, והנס צנין, כל רואיהס יכירוס, וקצב גזרתס ומדותס יורה עליהס, וכפס מעץ יענה, הלא אלהיס יחקר זאת (כה). ואלו הספנת (כו) תעלומי, ועמדת על אמתת דברי מעותי צעדי ראה, לא היה נכון לעשות כן, לצות יוס קדש ה' תחלת מועדיו וראשית קדשיו. ואס אמור תאמר, יוס הוא ראוי לחלל, חלילה להלדיק כל דברי פה (כז), כי יש עמי עוד תשובות, מליס שנוניס מחצים, פתומיס מחרצות, מחסימי פה, מאליומי לשון; ואס עתה יש לה דממה, אחרי יוס מסמע שמונה, כי הנה ימים צאים, אס אלהיס יקני (כח) ולא יאסוף רוסי, קנים ימעטו, ימים יחסרו, וקלפס ילערו צחוקי מסולחי כרוע מפעלס, וכסא אדוני המלך נקי (כט).

(כ) לשוןובגדיכם לא תשרומו, ובכ"י לפרס, בגדי, והוא דבק עם לפרוס. (כב) בכ"י הלמוני. (כג) בכ"י קדש ישראל. (כד) מנחם בא ממקום רחוק לגור אצל חסדאי (כמפורש למטה), א"כ איך היה ביתו נחלת אבותיו? ובכ"י כי מנחם בא עם אביו ועם אחיו להשתקע בקיטובה, ואביו בנה לו שם בית, ובמותו נשאר הבית למורשה למנחם ולאחיו. (כה) הקורא סבור שבנין אחיו הוקס בקורותיו לוחותיו של מנחם, ואין הענין כן, אבל הכוונה כי שונאיו ומלשיניו שהחריבו ביתו לקחו משם הקירות ודדלתות והלוחות ונתנום בבנינם, והכנוי במלת בנינס אינו חוזר לפניו, אלא לפני פניו, למלת פריצים שהזכיר למעלה, באמרו ובאו בו פריצים וחללוהו. (כו) תהלים קל"ט ג', ענין ידיעה והברה. ובכ"י האמנת. (כז) המאמר הזה סתום מאד, ואולי חסרו בו מלות, אבל מאחר שאין בו שום חלוק בין שתי הנסחאות אשר בידו, הנני מפרשו על דרך מקרא קצר: ואס תאמר ראוי לחלל יוס אחד כדי לענוש מי שעבר עבירה גדולה; ולא רצה לגמור המאמר, והפסיק בחמה ואמר: חלילה להצדיק כל הדוברים רע עלי בפיחם, כי יש עמי עוד תשובות. (כח) יאריך ימי, מליצה לקוחה מן הגושה המאריך זמן קיומה, גם היה אפשר לקרוא יקוני. יהיה עמי, מן והוא ילוט (קהלת א' ט"ו). (כט) אם יהיו כל הימים דיו וכל קנים קלמוסם וכל עורות קפים, לא

גב מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

להרג, לא נגעה זו יד לא על פי ה' ולא על פי גורלות, כי אם צהודלת פיו, ואף כי אני, היו לי ערי חמת, מלדיקים אותי; ולולי אשר מהרו רודפי לנקום נקם ולשפוך דם נקי צחיקך לעשות להם שם, קמו ערי והעידו; אזל רדפוני צקנאה וצחאנה (יד), ואהי להם למאכל, ואהי כעוגה עלי הפוכה, וכצורה צערם קין אשר יראה הרואה אותה צעודה צכפו יצלענה, וכתאנים עם צכורים, אם ינועו ונפלו על פי אוכל. ישפוט ה' השופט היום ציני וצין עושקי, וירא וירצ את ריצי.

^{אוצר החכמה}

שמע נא בן אדם, כי עוד יש לעצדך מלים. דע אתה אדוני, כי אלהים היית צמטפטי, מטפט אלהים טפטתני, דין עליין דנתני, אשר הוא העד, הוא סדיין, ולו הנסתרות, והוא יודע מעלומות לב, ולא לזה כן לנוחלי מטפט לעשות פלילה. ואני (טו) ידעתי כי לא ה' הסיתך צי, כי אם צני האדם, ירא ה' עליהם וישפוט, כי גרשוני היום מהסתפח צנחלת ה'. שימה נא כדצרך, אם טגיתי יסרתני, ואם לא טגיתי החייתני, ואם החייתני (יו) הדין דיני מה יהי עליו? ואם עשקי, מה תהא סתירתו? ואיך ישא פנים לאין פנים כושא? לא דין תורה דנתני, ולא מטפט תחכמוני טפטתני, וכמטפטי הגוים לא חייצתני. כי אמנס התורה לא מפרתני צידך, וכן הצאים אחריה לא סגרוני למוסרך. כי עצרו איי כחיים וראו וקדר שלחו והתצוננו מאד, וראו הן היתה כזאת, התטפוט התטפוט עלי ראות? הלא עיני צטר לך, הלא כראות אנוס תראה. כי מי כל צטר מאיי העמים ומכל הלשונות, מעוצדי אם וממסרתי מים, ומן הנוסתחיים ללצא השמים, אשר עשה כזאת? ומי מהם אשר דנו כה? ואלו היו טופטי הלומי יין, לא החכיפו לעיני השמש, ולא הטו דיני, ולא העוו ריצי נכח פני ה' (יז). ואם אני אגוע, חמסי לא יאסף; ואם אני כרקב אצלה, חמסי למרוס יעלה.

ואתה בן אדם, שמע נא את דברי עצדך, כי יש לו מלים, אם תוכל הסינני; אני אחריש ואגוע (יח). אם לה' פעלת ולעשות נכוחה נטית, מדוע לא קנאת צהוללים אשר חללו עלי מועד וסנת? הלא לעיניך (יט) הדימוני.

למשכיל להורות על האמת, בין שתהיה לעור לו, בין שתהיה מתנגדת לו. (יד) בכ"י א/ ובתאודה.
(טו) בכ"י ואם. (יו) כלומר אם לא העוית, ואתה הביאותני לחיי העוה"ב על ידי שענשתני על לא חסם, או הדין דיני (ואשר ענת משפטי) מה תהא עליו? ובחכמה רבה הסב הדבור בלשון נסתר, כדי שלא לומר לחסדאי. אוי לך, מה תהא עליך. (יז) אולי במקום ואלו היו, צ"ל ולולא היו.
(יח) דבונה אם אהריש, אגוע. (יט) נ"ל דא טמש לעיניו, אלא ברשותו ובמצותו.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק נה

אולי מנחם או מהם יקשיב און.

עוד אני מדבר ואערוך מלים, ולא להוכיח, ואזכיר קדמוניות לא להועיל, אך עתה הליקתני רומי. עורה אדוני והתבונן, והט און לשועת מתחנן, ולב עגום תרכין, אם פניך לא תע. מלומה לא אבקש צלתי קטע, ואם אל כוונתי יפכה כמוך איננו תמהון, ואם תט אלי, סכות חין ערכי, כבודך לא יחל, ואין למעלתך גרעון. אעיר זכרוני קדם, אשר לדקי צם, ואם תצחר אמונה תודה לי עליהם. תחלת אודותי, היה עליך לכבדני, עמדי לפני אדוני אביך, יולדו ירגיע רוחו הנדיצה, ואשרתהו ואלק מים על ידי, אהבני וימשכני צחצחי ידידות, וכל ימי אשר פרע עלי ללו, שמש לא יך. עלי. הלא לפי כח מוצר צינתי ספרתי מהלליו, והנס כתוצים על ארון העדות צצית זבול אשר צנה לשם אלהיו, והמכתב מכתב ידי הוא, וכמהר כהנה וכהנה.

אחרי זאת זכור נא אדוני ליל תעוררים אשר צו באספה גברתי יולדתך, ירחמנה עושה. כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף מחרונך, אם לא כחלות לילה רגלי (מג) זאת אלי, לתקן ספד (מד) ולהחריז נהי, מלאתני ואני כותב, ואשרתי טרם תזהירני. ויהי כי ראית כה נשבעת צאל עליון: שמורה זאת תהיה לך כל הימים. ואתה זמחת ותמאס! הלא כה קראני צהאסף אדוני אביך, כוננתי רצ ספד, ומקותי דברי קינות, אשר קוננו (מה) כל ישראל דבר יום ציונו כל ימי האצל; ועל קל מזאת ליה דוד משיח ה' לפני מותו לחיות צני צרצלי הגלעדי צאוכלי שלחנו. ומה הגמול אשר גמלתיני, ומה ה' אשר שלחת לי אחרי אשר שמתי אגרות מהלליך אחשתיני רכב, ואשית גליוני טבחך רוכצי רכב, ואשית ספרי הודך גלגלי כרכרות צכל עיר ועיר? סדרתי (מו) כל רצ, עד התמותי כל חרז, האלמתי כל מלחמה, ואחסום פה כל מחרוז, לצלתי הותיר למו מקום לדבר, ולא מענה להוסיף, ועד הנה לא הסירותי תומתי מנחם, ועודני זורע מהלליך ומזרה טבחך כעל על האדמה, ואם יסרתני צרוע מוסר, לדקי מנחם לא סר, ואם גמלתיני לא כדת, לא תטה אשורי מני הדרך.

(מג) בלי סוס ורכב, כי אם בהגלך. והיה זה חרוש גדול בחסדאי, ועשה כן, וגם לא שלח לקרות לו, לבדתי יודע כי במצותו נעשתה הקינה. (מד) מספד, ובכ"י ספר. (מה) קוננו איננו בכ"י. (מי) כן

נדר מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

1234567

על חמס עושקי אטיח אל ארץ: ארץ אל תכסי דמי; גם להררי עד
 דלפה עיני: חמסי ושארי שמעו הרים; גם לגזעות צשיחי (ל) אהימה:
 אלא גזעות שמען קולי, חמסי עליכם אם תכחידוהו, הלא לנגדכם סצונוי
 צכחם, ולא לאמונה עסקוני מריצי. אצדון ומות שמתו יום חמסי, ואל יהי
 סתר למורי שיחי; הלא ממחלצכם קרלתי גם אני, כי תקראו לי צללכם
 תסכוני (לא), צעוד ימי פרידה קצוני (רב), וצעדי זעקו חמס (לג) עד
 סוני אליכם. צעודני חי לעקו עמי, חולי לא לארך אף יחרה צלוחמי (לד).
 מארצע הרוחות צאי הרוח אשר ממנה רוחי נפחתי, התאצלי הימני האניני
 השמילי (לה), לצטי עלי סק והתפלטי צאמר, על חוגת מקלמך, הרחיצי
 קרחמך, ועל נר רוחי, חולי וגומי, אצלי נא עלי כל ימי הארץ (לו), ופלילה
 לך תת-לזעקתך ימי, שאי ער כפיד, חולי תוכלי הועיל, וגם ספכי שיח (לז),
 חולי תערלי, כי גואלי חי לא סכח חנות, ולהסתיר פנים לא גמר אמר (לח):
 גם קולי אלי מים על יבשת לחותה, הלא צמימה מולק בציקי הודיש (רט),
 גם אחס לעקו צקול שאון, ואל תדוס הקיט צוחתקם, גם אחס לרסנועוני,
 הן לפס יכלת למקום נקמתי (מ), צסתות אחפס, חומשי קיני נא למרים,
 צצאכם צמעימו (מא) קיני לצצות צטן, וכל משקה אשר יצתה ימר לצותיו,
 ועוללו למו ויהיו כמני. ולשמי קדם אמרתי שנועוני, וללצא מרום חנותי צמו
 פי, ולגצורי כח אצלי קצאי (מב), אשר משכנותם גצפי מרומים, לכלס אפרס
 כפי ואשפוך שיחי, חולי יעידו חמסי לשהדי צמרומים היצליט על כלס.
 וגם לשוכני עפר עיני דומעת, העתידים לעמוד צדין לפני יולר כל, העשוקים
 אשר כמוני היום דמעות אכחותי יעו לדמעותם, ועל חמסי עמי אל אל יסועו,

אוצר החכמה

יספיקו לכתוב מה שאני עתיד לכתוב על שונאי אשר הוציאו עלי שם רע לפניך, ואתח תהיה נקי,
 כי הם התעו אותך. (ל) בכ"י שיחי, (לא) איוב מ"ו כ"ב, ובכ"י עליכם תסבוני. (לב) עכשו שאני
 רחוק מכם, כלומר בעודני חי (כמו שהוא אומר אח"כ) עשו חסד עמי, (לג) בכ"י חניני בעדי
 וזעקו המס. (לד) ירמיה מ"ו ט"ו, והבוונה אולי לא יאריך ה' אפו לשונאי, אבל ימהר סורענותם.
 ובכ"י לא לאורך אך. (לה) יחזקאל כ"א כ"א, התאבלי ועשי אנינות מכל צד, (לו) בקיין ובחגף,
 על שם בראשית ח' כ"ב, ובכ"י כל ימיני ארץ. (לז) מלת שיח איננה בכ"י, (לח) מלת אומר
 איננה בכ"י, (לט) אני יבש כאלו בצקי נילוש במימי צור חלמיש ושאר דברים קשים שאין בהם
 לחות. מוצק ענינו מתכת וכל דבר קשה. (מ) בכ"י יכלתי נקמתי, (מא) בכ"י מעמו. (מב) קורא
 למלאכים אלים, והם אלי פקדאי, כי שמם פקדאי (שופטים י"ג י"ח); ובכ"י שלא בלי יו"ד.

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק נז

חרשתי תלמי ונלחמ וזרעתי צאריך לא זרועה, החרשתי; כי אין פרי לנלחמה. ואיה איפוא פריך אשר נשבעת זה' אלהיך למלאת מחסורי וגמולי? מחסורי נתון לך, וגמולי לאחר חן, והעבד לעשות צו כעוב צעייך. אדוני יודע, כי מעת יום חונסי עד הנה, לולי רחמי אדוני. אציק, יהי אלהיו בעזרו (ח), אשר חסיתי בללו, ויפרוש עלי כנפיו, וירחמני ויכבדני וישימני באוכלי שלחנו, ולולי חסדיו, אצדתי צעניי; ישלם ה' פעלו ותהי משכרתו שלמה ונחת ה' אלהי ישראל. ועתה אדוני חנה אולריך את דלותי, ואל מי מקדושים אפנה, ואל מי אנוסה לעזרה, ואל מי אשא עין, ואיך אחיה? הנה לי עלה, איך תפדר הפרלה, אחרי כלה ונחרלה. זכור אדוני כי בכל כחי עצדתיך ובכל נפשי הללתיך, ובכל פאה זרעתי מהלליך; וחי ה' אלהיך אלו היתה לאל ידי ומלאתי חן לי, הייתי מרנך צהוני, כאשר רליתיך מפרי לשוני, אצל מהמלא צידי נחתי לך. אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, אונס מהיר לדק ונשיא אלהים אתה, ואמונתך אמלחתי, ועל אמתך נשענתי, ולולא חסדיך לא דצדתי עד כה, ידעתי כי נכונה תחפוך ונישרים תרלה, אצל מרוצ סימי ופעמי דצדתי עד הנה. ואדוני יודע (ט) כי לא נכון להוכיח מרי נפש ולא לגעור צדוי לצב, ולא לדחוף טחוני פנים, כי צמקוק ידערו וצמרירות יציעו, כי צהרו מות מחיים.

ועתה השבעתיך באמונת הלדק, אשר היא נחיתתך הסלולה הנניסרת (י). ונחפארת האמונה, אשר היא חזק חלליך, שתפנה אל טענתי בקו אמונה ונחסקולת לדק, ואל צינחך אל חשען; ואם אמת היא, תודעה לי עליה, ואם ימלא זה תרמית תורה לי עליה בלאט (יא). ויודע אדוני כי אינני עת הוצא

כי הייתי בארצי עוסק במסחר. (ח) מצינו כה וכה בתלמוד (סוכה ל"ג ול"ד, נדה מ"ט ובכורות מ"ה) מליצת המקום יהיה בעזרו על אדם שכבר מת, ואחר התלמוד לא נמצא כזה בשום ספר (עין צונץ צור געשיכמע וכו' ח"א עמוד של"ה) רק באן במכתב הזה. ואמנם מלות מעת יום חמסי היה נראה לי שהכוונה בהן מן היום שנעשה לו חמס, שקבל עליו חסדאי לשון הרע והשליכו מעל פניו; אך רחוק הוא שהיה אביו של חסדאי עדיין בחיים, והיה מנחם באוכלי שלחנו, ועם כל זה יכלו לו משנאיו והביאו עליו קצף חסדאי; ועוד הלא מנחם כבר כתב למעלה: וכל ימי אשר ברש עלי צלו, שמש לא יך עלי, ואיגל היו מפרש יום חמסי, היום שעשית לי חמס, שהבאתני מארץ מולדתי והעבדתני, ונשבעת למלאת מחסורי, ולא עשית, (ט) בכו' ואני יודע, או ואני אדע, (י) בכו' המישרים, או המישרי, (יא) אם טענתי היא אמת, תודה לי ותסכים עמי עליה; ואם ימצא בה תרמית ושקר, תורני זה שגיתי ותעשה זה בנחת. מנחם במחברתו ערבב מלת פלא (מפרש אטס) שענינה בנחת, עם פלא (מפרש לוט) שענינו בסתר והעלם, וזה לשונו: לאש מתחלק לשתי מחלקות: המחלקת האחת לאש את פניו, לומה בשמלה, וילט פניו באדרתו, שני הלוח הלוח.

נו מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

ואחרי זאת זכור נא אדוני כי הציאותני ממרחק מִנְּךָ מרגוע, משכתי
ממרה טוב, ועוררתי מִרְבָּצִי, אלתי חסתי ואנא, לא אֶחָרִי בְּגָדִי חרבוֹלִי
קִיץ, ולא מִהֲמָהוּ פָּעָמִי סופות סער, ולא צוּטְסוּ צָעָדִי חגורי שָׁלַח (מו) ולא
אחוזי חרצ: ואולם פחדך לא הִסְעָה, ומתן ידך לא משכני, וגמולת ידך לא
הניעתני וכדונתך לא העירוני, כלתי אֶחָתְךָ (מח) עוררתי ועקצ ידידות
הודך מהרו רגלי.

ויהי כאשר צאתי לְוִיתִי על מלאכת למודים, עזודת לשון הקדש;
זָאמַר: שמעתי אדוני; ואעיר לְצִי מִקְבֹּל ואחזקהו, ואסית כליותי חנסי
עלתי ויהיו לי כמשיצי טעם, ואניד עמי עפעפי, ותמאן כפסי תת שָׁנָה לעיני
עד אשר נכונו עיני אדוני וישלם חשק מאוייו; וחי ה' וחי נפשך אם לא
הקימותי מלותך מדאגה ומרעבון ומתוך ערום וחוסר כל, ועין ימיני כהה
תבהה אם השיגה ידי די מחסורי, ואם לא הִתְקַבְּלִי צמאֶרְךָ כור רעבון! ואלוה
הקסית את לב אדוני והרחיק ממנו חניכה מחמול עלי, ואמץ את לבבו מדעת
את עמלי, לאמר: זה הַשְׁלִיחַ אשר הערחתיו צמלאכתני, אשר הציאותני מארץ
מרחקים והשיצותיהו מסחורתו, ואין צידו מאומה, כלתי אלי עיניו מֵאֵין
מִחִיתָוּמִפּוֹלָת לְצִיתוֹ? מי ירעם (מש) ומי יכסם? ויהי כאשר לפד עורי
על עלמי היה זאת ה' תחנה, כמעט רגע וְעוֹנָהוּ וּמִנְּךָ אל קלת מאכלי
ושתייתי צמדה צמשקל וצמסורה מדי חדש צחדשו. כה יעשה לי אלהים וכה
יוסיף מחרוכך, אם לקחתי מכל אשר ליה לי מאומה! והנני והם, אם על
פני יכזיבוני (ג). וצכל זאת לא סרתי מני דרך, ואומר: "אקוה רלוננו"
וקניתי חרונו ותהי משכרתי שממות עולם, וחלף עזודתי כוס חרעלה העלחה
לי, להיות לדראון עולם, והיתה תוחלתי נכזזה, וַיִּבֶל שִׁבְרִי צאפס תקוה.
העצדתני חנם עזודת עזד, ותהי יגיעתי לריק וזיעתי להצל, ולולי פניך לא
קראוני אלה (א). הכזה יהיו תשלומי איש סכל? ואם אלה גמוליו? מדוע
זרעתי חטים וקולים קלרתי, וארץ אשר מאד נעמה העלחה לי בְּאֶשְׁהָ וְאֶלֹ

הוא בב"י א/ (מו) בב"י מגורת. (מח) אהבתך שהיית כאח לי; ותלמידי היקר
איגל מלבוב מפרש דברך, מן ואחותי באוניכם. (מש) בב"י ידעם בדלית. (ג) מנחם מוכיר ברטז
ענינים שהיו ידועים לחסדאי, ולנו סתומים וחתומים הדברים. (א) ולולי באתי למניך לא קראוני אלה,

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק נט

דפוס תרמ"ח

והשנה והתהלה לכל אשר זכני להוליא מחפלה. לאורה, האגרת הזאת
העפוארת, ולהעפיר הליטור החודית צמחגלית יקרה, אשר חזרה מקרצנו
וכסחלה, וסילא לא כדפסה אלרי חשע. מאות סנה שחזרה; וכל לי כי לא יכלתי
לזרר מה היא השמנה אשר האסיליו את ונחם, כי לא לנו הדור האחרון
נכתבה האגרת, אך לאיש אשר כזר ידע הענין, מלמד כי האגרת הזאת איננה
החשונה שבתנ לחסדאי, כי כזר כסז לו מכתב חסר וצחטהו החשונה אם
העוית וכו'. ויותר כל לי כי לא גודע מה נעשה דנינו, ואיך נפל הדבר אם
נתפייס עמו חסדאי חס. לא. ודרך הסערה ואלעזר הדעת יתכן לווד, כי מה
שחשיומוהו בני דורו הוא עגמו בדבר אשר האסיומוהו קלת חשיוס גם בדורנו
והוא שהיה נקסם קראי לו. נועה לדעת הקראים וכלתי מאמין בחורה שזע"פ.
והנה ראשונה יש באגרת הזאת קלת מליצות, שכלה מהן שהאשמות
לא היתה דבר שיש בו מעשה, אלא דבר המסוגר ללבו של אדם; כי אם
נאמר: האף צפוף ה' בעצלת, אם תסת אללים אלה, הנחת עד תעלומות
האדם וסתר מלפניו תראה, הנגלו לך סודי לצנות ותקרי כליות חפס,
התדבוס את קרב חזם וילך מעצנות תראה? — ולמטה הוא אומר: ואלו
הסכנת תעלומי כל זה מציא לחשוב שהאשמה שהאשיומוהו היתה מן הדברים
העמוקים בלבו של אדם, ולא שתוא צדוס מעשה נגונה. ומה שהצינו חסדאי:
אם העוית ואם לא העוית, אינו רחיה שהיה תלכו. צמעה, כי סוף סוף
מחשבות אדם כל זמן שהן עמוקות בלבו של אדם לא תולענה לאדם אחר.

1234567

זהב, ואיך בא ליד הידיד ולמה החזירו לו, ולמה בושש להחזירו, והנני מפרש המלות והמליצות:
הקף אשר השיבות לי אתה ידידי היה לי לששון ולשמחה ושמחתו בחותם על ידי ימינו וכו' וכו'
בין עיני, והיה לי למשיב. נמש, גם היה לי מתוק כצוף דבש; ופתחתי בזהותי מצפת לו ולא הייתי
דואה, בערו בקרבי רשמי אש, והייתי מצטער מאד, כי יראתי שמה גם אתה נהפכת לי לאויב
וטסת על שונאי, על דרך שאמר רז"ל (בתרא י"ז) שמא רוח כערה עברה לפניך ונתחלף לך בין
אויב לאויב, ונתחלף טיפה בטיפות שהזכירו שם בתשובת הקב"ה בין טיפה לטיפה לא נתחלף לי
והייתי אומר בלבי: אם גם ידידי זה נתפך לי לשונא אנה אמצא תרופה למכתלי? והנה עיני לך צנוטה
בעיני עבדים אל אדוניכם, וכך תקצו שחיה נאמן באהבתך, וחשיך על יושרי וצדקתי, עד אשר
יקום העד הנאמן, הוא האל, ויגלה לעין כל את נקיון כפי; כי אמנם לבך אנו מתחנן לשניך שלא
תעזבני, יען נשארתי כיונה קצוצת כנפים, וכנסן אשר נחשפה והלבינו שויניה (יואל א' ח), ואל
ישרי יברכך וישמות לך שלום. בכ"ו א' וטסה בנופות, בשני דב"ו ואם לא נהפך (ויתכן לפרש
י"א לא נחלפת לי לשונא אלא מתחלפת לעיני צדקות שהייתי מצפה ממך) או שהשחחתי? בכ"ו א'
אנשי הגרושות (במקום איה התרופות), והנה ידוע כי מן לשון נקמה וקטל ואף טעה מנחם בדבר
שיש בו כוח וכתב בק המושב ושאר המאמר בלגו בלשון זמם; ואיננו אומר להניח את המושב, נהיה
מורק; ובדרך היורע.

נח מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

בשלי נסיון והוכח כדור מדיה ונכנעני בני אדם, הלל כנעני בו יד אלוה
הכזיר מליס, וכאשר חזקה מחלתי החזיק ויכוח עם אלוה כזן אדם לרעהו,
ויתנהו כנעני דין לעשות משפט מעוקל ומני אדם לדין מתעבה (יב) ולעת
הזו לבנו נעיו תגליו, הלל זה חומר כלון (יג) וממר אה יולדו, חבל אל
כזיר צארת טובו אה לזות שפתיו לא חסד לחצאנה, על כי נכנס מרה שפתיו
מללו, ונחמת לב דבר עתק: ריבית שפתיו לא סס תפלה (יד), כי הוא
ידע יגע לבנו; לעקן יכירו כל יחדי עמד כי שופט כל הארץ כה משפטו
עם עפר ואפר, ויהי אחרי זאת שב ה' אה שבותו ומרששותו היטיב אחריהו.
ילמד אדוני מדרך אלהיו, ודיו לעבד שיהא כדבו; הלל על ילוד חסד ללמוד
מערכיו, ודרכיו ינהג עם כנעניו, ואלסי ישראל הנותן תשובה למלכים יעטה
אדוני מעטה תהלה, וילבישבו בגדי יסע, וימיו יכלה נכנעניס, יראה זרע
יארץ ימים, וימלא חן וסכל טוב צעניי אלהים ואדם, ותאות לבו יתן לו
וארשת שפתיו כל ימנע סלה, ואויביו יבליה נשנע עבדתו ואוהביו כלאה
השמש בגבורתו האל הנאות, המנהג צענו חיון, ימים מושבו משמן, עד
תכלית כל זמן למען ה' אשר כאמן, קדוש ישראל וינחמד. שלום לרום, פאיש
אל דרום, וכחול ימים ולבנה מרום, חמן נלח סלה.

כף המושב מאת ידידי שמתיהו לטוטפות, ויהי לי למשיב נפש ומתק
לופות, וצרחותי כי צושט צערו בקרבי רשפות, ויגרתי פן נהפך להיות לי
חליפות, כמהפכת חיון לאויב וטפה בטפות, ואס נהפך איה התרופות, הלל
כעבד אל אדוני עיני לך לופות, עד יקום עד הנחמד, כי נותרתי כיונה קלונה
אנפות, וכשריג המלכין אשר נחשף חשמות, ואלוה מעזים שלום לך ישפות
חמן (טו). —

שמעתי במלח, ענין כבוד הסה; המהלוקת השנית אתהלה לאשי, לאש לי בנער באבשלום, ותבא
אלי בלאט (sic), האלבים לאש, בנחת, לפי הענין. בב"א או חסיה מלת תימית, ובכ"י בו תודה
בדלית בשני המקומות, ובמה מירושים הדיתי אני ותלמיד להעמיד הצורם בדלית, ולא נתקדשה
דיתי באחד מהם, (יב) נתן את האל כאלו הוא תועה מדרך צדק (מתעה סעל עומד כמו במשלי
י"ז) ובכ"י רמן מתעה, ותלמיד מוה"ר יהודה איה אסימו מ"ו מקיים נסח הב"ש, ומשיש בני אויב
נתן את האל כאלו הוא (בעשותו משפט מעוקל) הוא כדן מתעה מני איה, הוא גורם לבני אדם
שיצאו מני איה, בראותם כי אין משפט. (יג) על שם הכתיב היאמר חמר ליצרו מה תעשה, כלון
לשון חלונה, והוא נפעל כמו וילוט העם, ובכ"י כליו, ומלת וממר שלשון אל תמר בו, ואולי צ"ל
והיב, (יד) שפתיו אינו בכ"י, (טו) מן כף המושב ואילך אין לו ענין עם האגרת שלמעלה,
ולא יראה שהוא מכתב אחר שכתב מנחם לאחר מאוהביו קרוב לאותו זמן שכתב האגרת הקודמת לחסדאי,
לעקר הענין היה ידוע למקבל האגרת, ואנחנו לא נדע מה היה הכף ההוא (אילי של כסף או של

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק סא

לא עליו פסק וגשאר מנחם בחזקת כשרות ; שם אין אתה חומר כן לא יוצן איך נתפסע ספרו כל כך, ואיך רש"י ותלמידיו מניחים אותו וסומכים עליו כל כך, בלי שימלא אחד צין הקדמונים שיאמר עליו : לא לנו הוא כי אם ללרינו.

ונבא עתה אל גוף השאלה : אם היה מנחם קראי אם לא. וגאמר כי היותו מכת הקראים הוא שגר שאין לו רגלים, שהרי חסדאי עלמו אין ספק בלא היה קראי, שם היה קראי לא היה הראש"ד מזכירו לשנה ועוד הנה גם (בקבלת הראש"ד) ראינו שהיה אוהב את ר' חנוך וכל ימי חסדאי לא היה אדם בעולם יכול לחלוק על ר' חנוך, ואם היה חסדאי אחד מקהל התלמודיים, לא היה מקרב אליו אחד עין הקראים, כי תועבה הייתה זאת ציונים ההם. ועוד ראיה ברורה שלא היה מנחם מכת הקראים, כי הנה ידוע כי רבנו סעדיה התקומם הרבה בספריו נגד הקראים, והם גם כן סוברים אותו ומתקוממים נגדו. בספריהם הרבה ; ובהפך ראינו למעלה כי מנחם הזכיר בספרו את ר"ם בצדוד גדול. ועוד הנה דונס בתחלת הסגותיו, תופש אותו על שהציא אשר לא יעדה, אשר לא כרעים, אשר לא חומה, עם כל אשר לא, ולא חס אל הקרי, שהוא לו צו"ה, והוא חומר לו : ובפתרון הזה החדת האסור ואסרת הנוהג, ואם היה מנחם קראי, מה מקום לתפיסה זו? ויותר מזה הדבר ברור מהשגת דונס על שורש מלק, וזה לשונו : ופחדת ומלק את ראשו ענין שחיטה הוא, אך שחיטת העוף ; והענין הרע הזה הוא ענין ראש המינין. ענין המחליק על תלמידיו רבנו ועל החכמים הראשונים והפותרים הקדמונים אשר ראוי עזרתם המקדש בעולות וזבחים, ואמרו כי העליקה היא מלאכה זולתי השחיטה וכו' וכו' ומסיים : והתבונן ואל תשגה בחורת אל וזרתו. וכל זה לא ילדק לאמרו לאיש מקהל עדת הקראים, לולא יאמר אדם כי דונס לא היה יודע שהיה מנחם קראי, וזה רחוק, ואם תהיה השאלה : אם היה מנחם נוטה לדעת הקראים, אם לא? אף לזאת חשיב שלא היה, אם לא שנאמר כי רש"י ורש"ם היו גם הם נוטים לדעת הקראים. כי אמנם ראוי לידע ולהודיע ולהורה, כי הענין המצדיל צין הקראים והרצנים איננו פירוש המקראות, ולא כל הדורף אחר הפסע הוא קראי או נוטה לדעת הקראים, ומי לנו באמנים עם התלמוד כרש"י ורש"ם? והם פירשו כמה מקראות שלא על דרך התלמוד גם בעניני חק ומשפט, כגון רש"י בפסוק אחרי רבים להטות (שמות כ"ג) יש במקרא זה נדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו, ואני חומר לישנו על אפניו בפשוטו כך פתרונו), ורש"ם בפסוק המקריב אותו, לא יחשב לו (ויקרא ז')

ס מנחם בן סרוק וחמדאי בן יצחק

אוצר החכמה

ובהכרח מי שמאשים את חזקו על מתקנותיו לריך שייחם לו מעשה הדבור
או מעשה הכתיבה או מעשה אחר מאיזה מין שיהיה, כי כלל זה מנין ידע
מה כלב רעהו? א"כ יפה כתב לו חמדאי אם העוית ואם לא העוית,
והכוונה אם העוית בדבורך או במכתבך.

וזאת שנית, חרי האף הגדול הזה עד להחריב ביתו לא יוצן אם היה
החמא אחת מכל מעלות האדם אשר יעשה לחטוא בהנה, וזפרט צישראל אחר
הגלות, חזריות כזאת הוא דבר זר עד מאוד; אבל אם היתה האשמה צעניכי
האמונה איננו רחוק מדבר זה יעיר קנאה וחמה גדולה עד להשחית, וזפרט
צדורות ההם. הלא תראה בקבלת הראצ"ד, כי נשיא אחד שהיה צספרד צדורות
ההם, שמו ר' יוסף, השפיל הקראים וגירסם מכל מצדי קסטיליה חוץ
ממצגר אחד קטן שנתן להם, מפני שלא רצה להרגם, שאין דנים דיני נפשות
בזמן הזה; ור' יהודה הנשיא בן ר' יוסף הנשיא בקט מן המלך לצלחי תת
ללדוקים (הם הקראים) פתחון פה בכל ארץ קסטיליה ויאמר המלך להעשות
כן, ויכניעו ולא יספו לשאת ראשם.

וזאת שלישיית, מאמר "ואם אמר תאמר יום הוא ראוי לחלל" אע"פ
שהוא מאמר קטוע, הנה אם היתה הדעה עליך בפירה צאמונה, יפה יוצן
שיאמר שראוי לחלל יום השבת משום עת לעשות לה' לצלחי יזידון עוד אחרים
לפרוק מעליהם עול תורה שבעל פה; אבל על גרצ רבות ואחוף וכיולא
צאלה, לא יוצן איך יאמר שראוי לחלל יום קדש לתת ענשו צראשו ולא יוכלו
להמתין יום אחד.

וזאת רביעית, מנחם אומר כי גרסוני היום מהסתפח צנחלת ה', וזה
יבדק אם חסדו כעין וכופר, ולא יבדק אם חסדו לאיש שעצר עבירה אחת.
והחמישית וגדולה היא אלי, היא אחרי שהיה מנחם חכם גדול ויכל
שמו עד למרחוק, איך יתכן שמפני שכעס עליו חמדאי יפול צעניות ודלות
ולא יתלא מקום להתפרנס צעמלו? אבל אם הוליוו עלין שם רע שהוא כופר
מין ואפיקורוס, אז הדבר מוצן מדוע לא היתה חכמתו עומדת לו למלוא לו
די מחיתו, כי מי (צדורות ההם) ילמד תורה מפני אפיקורוס, או יקרצו חליו
להחיותו צשום ענין? ואמנם מלאכת המסחר כבר עזב אותה מאז ולא מאריך
עולדתו.

ואם אמת היה הדבר הזה וההשערה הזאת שאלי מדמה ומאמין דעתי,
על אודות האשמה שהאשימו את מנחם, אז תלא לנו תשובה גם לצאלה
האחרת, והיא: מה נעשה צדינו? ואיך נפל הדבר? — כי הנה הדבר קרוב
בדאי, שנחפיים לו חמדאי, והדעה אשר הוליוו עליו נתצטלה, והקול אשר

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק סג

נכפלה בתורה כמה פעמים, ונשום מקום אין זה כ"ף חלל למ"ד, (לחות, לזכרון, לטוטפות, לא כחות, כטוטפות), ונשום מקום אין זה דבר סירמון סיות המאמר דרך מעל, כי לא אמר וכתבתם לאות על צדך, או על ידך, או צין עיניך, רק אמר וקצרתם, וכתבתם ונחתם הכית, שם הזכיר לבון כתיבה, להורות כי כאן וכאן דברים כהווייתן — מכל מקום כשנדמה צעירי מנחם שהוקרא הוא דרך מעל, לא נמנע מלפרשו כפי מה שמצא שהוא פשוטו וממחא המכוון בו, ומפולס לא עלה על דעתו להסית בזה ונקהל הקדמים המורדים בדברי רז"ל, או להיות בזה נחזיק ידיהם, כמו שלא עלה זה על דעתם של רש"י ורמב"ם כלל מוקדם שנתנו מפרושי חכמי המסנה והתלמוד. ודי בזה על חקירת האשמה אשר יאשימו את מנחם, אשר אין תועלת לצררה מכל ספק עד אשר יקרה ה' צעירי תכחשים אחרים וננו, מאוהביו או משופאיו. וכבשה לחקירה אחרת כלפי סמונה וסחמנה כמות, והיא חקירת ארץ מולדתו וארץ מגוריו.

והנה ראש"ע יצחאל ספר מאזנים קודם את מנחם בשם ספרדי, ואחר מגדולי חכמי הדור בתו, כי כאן אין כוונת ראש"ע על ספרד ומש, אלא על אפריקא הלפונית, והציא ראיות כי כל צדי ישראל השוכנים תחת ממשלת הישמעאלים היו בכללים לפעמים בשם ספרדים, ואמר כי אולי היה הכנוי הזה רק להבדיל צניהם וצין השוכנים בארצות אדום (אשכנז לרפת ואיטליאה תושבת הנוצרים), וזה אמת, גם כי לריך להוסיף ולפרש כי כנוי ספרדי היה כולל כל יושבי ארץ ספרד, יהיו תחת איזה ממשלת שיהיו (כי ר' יהודה הלוי שהיה בקטליאה אשר תחת הנוצרים, נכלל תמיד צין הספרדים, וכמהו רצים), ומלכד זה היה כולל גם כן אנשי שאר ארצות אשר ציד הישמעאלים, כי אלו ואלו היו בקיאים בלשון ישמעאל והיתה להם קולטור מיוחדת, נבדלת הרבה מאותה של היהודים, אשר בארצות אדום. אבל ראש"ע בהזכירו (בתחלת מאזנים) שמות המדקדקים אשר קדמוהו, איננו נושא על שפתיו שם ספרדי להוראה זאת, שהרי דונש בן לברע ור' יהודה חיוג לא קראם ספרדים אלא קרא לכל אחד מהם בשם "מערבי ממדינת פאס", ואח"כ הזכיר חמשה מדקדקים בשם ספרדי, והם מוארץ ספרד ומש, אחד מעיר קרדוצא, אחד מעיר גרלנטה, שנים מטוליטולא ואחד מסרקסטא. ונדחק החכם הנ"ל לומר כי מנחם היה מערבי ולא ספרדי, כדי שיהיו דברי ראש"ע אמורים על סדר הבון ולא כאשר יעלה המזלג. כי הנה חשב החכם הנכבד הי"ו כי ראש"ע שמר סדר הזמנים וגם סדר הנקומות, ולפיכך תזכיר תחלה המזרחיים (רצני סעדיה, חכם אחד ירושלמי, ור' אדונים הצבלי), ואחריהם המערביים יושבי

סב מנחם בן סריק וחסדאי בן יצחק

י"ח חכמים עקרוהו (תפסוהו); אלז הענין המגדיל בן החלמודיים והקראים
הוא המעשה, כי אנחנו החלמודיים שומרים המלות על הדרך ששמרו אותן
חזותינו וחזות אבותינו, על פי החקנות שנתקבלו באומה בכל דור ודור
בהקדמת דור דור ומנהיגיו, על פי הכללים המקובלים ומעשה: והקראים היו
מתחלתם אנשים שמרנו במנהיגיהם ובחזותיהם, ונקטו לקיים המלות על פי
לשון הכתוב בצדה, כלומר לפי מה שחשבו כל אחד מהם שהיתה כוונת הכתוב.
ומי לנו רבני כשר ונאמן תבעל הכחרי? והוא (מאמר ג' סימן ח"א) כתב
שיתכן להודות לקראים, כי ממחרת השנת הכוונה על שנת בלגשית, ושאלתם
קלת מן הסופטים והסנהדרין חשבו שלא הזכירה התורה השנת אלא דרך
משל, ואמנם הרשות צד האומה להחל חרמש ציוס שתרצה, והם (הסופטים
והסנהדרין) קצבו שיהיה הקליר ציוס שני של פסח. הרי לך מפורש, כי
לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה.

והנה מנחם בן סרוק אולי היה הראשון בדורו שסרגיש בחלוק הזה
שראוי לחלק בין המדרש והמעשה, ופס היותו תלמודי לאמן, לא נמנע מלדרוך
אחר פשוטן של מקראות אפילו במקומות שיש בהן נפקותא לענין דינא, כגון
בענין מלות תפלין שכתב (בשרש סף) ח"ל: ופתרון והיו לטועפות בין עיניך
כה הוא וכה ענינו, שויתי ה' לגדלי תמיד, וכה הזהיר מעשה את ישראל באמר
והיו לטועפות בין עיניך, ענינו שית אחרי ככה פניך וחקותי מול עיניך, ואל
תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, לנעצור תהיה יראתו על פניכם לנלתי
תחטאו, הוא אשר דבר שלמה בספר משלי: קשרם על גרגרותיך כתנם על
לוח לבך. ואחריו החזיק רמב"ם וכתב (שמות י"ג ט"ז) לפי עומק פשוטו, —
יהיה כך לזכרון תמיד, כאלו כתוב על ידך, כעין שימני כחותם על לבך.
ואע"פ שזה ודאי אינו אמתת כוונת התורה, כי אין מדרך התורה לדבר
במשל, ונפרט בדבר זה שבמקומות אחרים כתוב אללו וכתבתם על מזוזות
ביתך וצבעריך, שכל מי שיש לו סך יצין שאיננו דרך משל, אלא כמשמעו,
ח"כ גם הטועפות אינן משל; מלצר כי בזולת זה כבר יש לנו מלות הלילית
שהחליכה התורה צפרטיה באופן שאי אפשר לחשוב שהמאמר דרך משל, וזה
זה ולמד על זה שכוונת התורה היא ממש שנעשה לנו סימנים שיהיו עמנו
בדור עתותינו, יזכירנו תורת ה'; ומלצר כי הפרט גדול יש בין המלילות
שבאו בתורה בענין התפלין, ובין המלילות השיריות הנמלאות במשלי ושיר
השירים, כי באמרו שימני כחותם על לבך, אמר כחותם צ"ח, והכוונה
מבוארת שהוא דרך משל, וכן כתנם על לוח לבך, הכל דואים שהוא משל,
כי מה הוא זה לוח הלב, ואיך יכתוב אים על לוח לבו? אלז מלות תפלין

מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק סה

אלל מלך ישועאל, תורת אנו לא שבת, ולשון אבותינו לא זנה, כי מלכד
 שהיה תמיד נשגב לעמו לעתות צרה, עוד סם לבו להגדיל תורה ולהאדירה,
 ולהחיות לשוננו ולרונום הדירה, ושירי לה"ק ובעליהם לא געלה נפשו אותהם,
 אלל היה מתפאר בהם ורודף אחריהם. ועל הכל יתגדל וישתבח ויתפאר
 ויתרומם שמו של אצין ילחק בן חסדאי, אשר חסדאי את מנחם כלל כנפיו,
 וצומן שצנו הנשיא סכה אותו והניחו צדוקר כל, הוא רחם עליו ויכבדהו
 וישינוהו צאוכלי שלחנו; אשר על בן חסדאי (אולי צכוונה ולא צעעות) לקח
 הכבוד ונן הבן ונתנו אל האב, וכתב: צימים ההם זרת צספרד שמש התהלה,
 פרקיע הגדלה הוא הנשיא הגדול ר' ילחק הספרדי בן חסדאי, ינוח כלל שדי,
 כי הריק לכל שואליו צרכה עד כל די וכו', ויאספו אליו כל גאון וכל רב,
 מארלות אדום וערב, נומרה וממערב, וערך שלחן חסדאי לפנייהם, וענן הודו
 עומד עליהם וכו'.

1234567

אוצר החכמה

פירוש שירת דים

De Wette, (שמות ע"ו א') אז יסיר נשה: קלת מן החוקרים צדורנו.
 Nachtigall ואחרים עשו הסירה הזאת מאהרת צומן הרבה למטה, ותחלה
 אמרו כי לא יתכן שימזרה פתאום צאונה שעה, וזה (גם אם נאמר כי משה
 מלכו אמרה להודות לה' על התמועה הגדולה שעשה לעמו) לא יקשה עלינו
 כלל, אחרי שאין הסירה הזאת (וכן כל שירי המקרא) אסורה בצבלי הסקל
 והחרח, אלא כלל דבור חפשי, אשר לכל אשר יהיה שמה רוח המסורר והמית
 נפשו ללכת ילך, וזכאמר מלאנו יעקב ונשה צעת מותם אמרו צרכותם, וכן
 דוד אמר כוה מומורים צהיות רוחו מנופץ צנרתו מפני שאל ואנסלוס.
 ועוד הקשו ממה שנזכר בשירה צית המקדש (תציאמו ותעשמו וגו'), והם
 לא ראו כי מהשנת משה צהוליו את העם ממלרים סיה: כלל ספק שייראו
 את ה' ויעשו מקדש: גם הקשו איך יתכן, כי בשעה קלה ילמדו כל ישראל
 את השירה הזאת עד שיוכלו לסורר אותה, וזה אמת; אמנם: כבר נחלקו רז"ל
 (סוטה כ"ז ב') כילד שרו על הים, ולגי אומר לך: כן משה אמר השירה
 לה' כי גאה גאה סוס ורכבו ממה צים, וישראל ענו סוס ורכבו ממה צים,
 משה אמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, וישראל ענו סוס ורכבו ממה צים.

סר מנחם בן סרוק וחסדאי בן יצחק

אפריקא (קדיש, סרוק, לברט, חיוג), ואחריהם הספרדים (גאנא, גגירול וכו'). אך אהבתו את הראש"ע הביאנו ליחס לו סדר יפה אשר לו עלה על לבו, כי הנה הוא הביא את רצונו האי לא בין המורחיים (כמו שהיה מן הראוי), אלא אחרי המערביים וקודם הספרדים, ודבר זה מורה כל הסדר אשר נקט החכם ליחס לראש"ע.

ונשוב אל מנחם ונאמר, כי האגרת הכתובה למעלה מוכיחה צדירור שהיה יושב צעיר קדושה אלל חסדאי ; ולא זו בלבד אלא (כאשר העירכי בני זכורי אוהב גר הי"ו) מתוך האגרת הזאת יש ראיה צרורה וגם תחלת ישיבתו של מנחם (קודם צואו אל קדושה) היתה צפורה, ולא באפריקא, כי הנה מנחם זהזכירו לפני חסדאי איך עזב את ארצו ומהר לצוא אליו לעשות רלונו, אמר : "לא אחרו רגלי מרצוני קיץ, ולא נהמהו פעוני סופה וסער, ולא צוששו לעדי חבורי שלח ולא אחמי מרצ", ואם היה שכל מאפריקא, היתכן שלא יאמר שעבר צים הגדול, וסכנת ההליכה צים לא ננעמו מלכת אליו ? אלל אם היה מנחם ספרדי ממש, אז דבריו נכונים ומדויקים, כי ידוע הוא צבפרי תכונת הארלות, כי צקלת גלילות מארץ ספרד החוס כצד מאה, וגם צקלתם נושצ לפעמים רוח חס ומזיק מאה, הנקרא Solan, ונקלתם נושצות צקיץ רוחות אחרות גדולות ומזקות, המונעות הלחת קלת וניי פירות. הרי כי מה שהזכיר מרצוני קיץ וסופה וסער, הוא מדויק מאד.

ועתה יצא שלום ינוח על משכבו מנחם בן יעקב ממספחת סרוק הספרדי, המסורר והמליץ אמין ומזק, אחד מאצות חבמת הדקדוק, הראשון אשר אסף וולות כל המקרא וסידר וביאר אותן בלקסיקון, ואולי הראשון צקהל עדת התלמודיים אשר התאמץ לפרש המקראות על פי פשוטם, צלא משוא פנים לדברי הקדוונים. מהי נפשו לרורה צלדור החיים בלהקת המשכילים מלדיקי הרצים, וישכח שם את כל עמלו ואת כל אשר הרעו לו משנאיו ומקנאיו, ושאול הטוב יצורך וישתבח לעד צפי כל הורשי לשון הקדש וכל אוהצי הצנת פשוטן של כתוצים, וכל מכצדי רש"י ורש"צ"ס כצוד וגדולה יתנו למנחם שהיה רצם, כי מספרו למדו רוב חכמתם צדקדוק, ומספרו קנו אהצת חקירת פשט המקראות.

ולשנה הצאה חי"ה נשים עיינו על דונס בן לצראף, וימדו למשפט יגשו לפנינו הטוען והנטען, נחפשה ונחקורה מחלקותם, ונקטיצ ונשפוט את דינותם.

ואני צטרם אחתום מאמרי על מנחם, שפתי לא אצלח, סתמת שצח ותהלה, אל הנשיא הגדול חסדאי, ינוח צלל עדי, אשר עם כל כבודו וגדולתו

פירוש שירת הים

סו

קום ורכבו רמה צים: הוא פירוש כי גאה גאה. קום ורכבו: צמלילת
הסיר לשון יחיד נצח מלשון רבים, כי ההרגשה חזקה הרבה יותר כשהתנוונות
השומע מתכוונת לנושא אחד, ממה שהוא להיות רוח השומע משוטטת בין
נושאים רבים, כגון שפשו יתום ריצו אלמנה (ישעיה א' י"ז) אם היה אומר
שפטו יתומים ריצו אלמנות הייתה המליצה מפסדת מכהה הרבה, כי הייתה
המקשה משוטטת בין כמה יתומים ואלמנות, ועכשו כלה מקוצלת ביתום
אחד ואלמנה אחת, וכן לנטה אלפי אפי במקום אלפי אבותי. — רמה צים:
רמה לשון ארמית, תרגום מלח השליך, ואין לה מקום חלל צמלילת הסיר,
נושקי רומי קסת (תהלים ק"ד כ"ט), וכן הרבה מלות ארמיות מיוחדות
למליכת הסיר, כגון אנוש במקום אדם, אתה במקום הוא, מלה במקום דבר,
קדם במקום עולם, וזה מפני שמליכת הסיר אורזת להשתמש במלות צלתי
מורגלות צפי ההמון, ובמלות עתיקות וזרות (כדרך שצלבון איטלקי המשוררים
בומרים להם מלות רומיות או איטלקיות בושנות), כי מיעוט ההרגל בהן
יוסיף להן נעימות וזון (כאשר כצד העיר על זה בעל מליכת ישראל צדף
אחרון מספרו). והנה לשון הקדש ולשון ארמית לשון אחת היו מתחלה,
וצעט מעט נדלו ונתרחקו זו מזו, והמלות אשר הן עתה ארמיות היו לפני
עבריות וארמיות יחד, חלל שפוצה אותן לה"ק והניחמן ללשון ארמית, ולהיותן
צלה"ק בושנות וצלתי גורגלות, נחרו בהן המשוררים להוסיף מן למליכתם,
וקלת מן החוקרים האחרונים לא הבינו הדבר הזה, ובכל מקום מספרי הקדש
אשר מלאו שם מלות ארמיות או מליכה על דרך לשון ארמית, מהרו לשפוט
כי הספר ההוא או הפרשה ההיא נכתבה בימי גלות צבל צעת אשר לשון
עברית ירדה מכבודה ואספה משפת דובריה, כי נכלה שפתם צארץ צבל אשר
היו מדברים ל' ארמית. ולא הבינו כי המליכות הארמיות רחיה על איחור
זמן כתיבתן כשהן צמלילה פשוטה וצוללת כצוה וסיר, כמו צספרי דניאל עזרא
נחמיה דברי הימים ואסתר, כי שם ידים מוכיחות כי הכותב לא צחר צמלות
וצמליות הארמיות להנעים מליכתו, חלל אחר הרגל לשונו היה הילך, ולשון
ארמית הייתה שגורה צפיו יותר מלשון הקדש; אמנם צספרי הנצורה והסיר
צלשונם מתוקן צתכלית הלחות וצחכמה גפלאה, מי יאמר ומי יאמין שצצלי
דעת ילאו הדברים מתחת יד המלילים והמשוררים הנשגבה, כאלו לא היו
צקיאם צלשונם אשר דברו צה מליכותם הנשגבות. ושיריהם הנחמדים? ומי
יאמר ומי יאמין כי מי שכתב ההלל אמר צשגבה וצאשגרות ליטן כל תגמולוהי
על דרך לשון ארמית, במקום תגמוליו, ומי שכתב סיר השירים אמר שלא
צכוונה מטמו שלשלמה על דרך לשון ארמית, וכן שלמה אחיה כעוטיה שהוא

וכן אחר כל פסוק ופסוק (ולפעמים אחר חלי פסוק) לא ענו ישראל אלא
המלות האלה כוס ורכנו רמה צים, ונקל היה לכם ללמוד ארבע מלות הללו
על פה; ודוגמא לזה מלאנו הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (החלים קל"ו),
מלות כי לעולם חסדו כפולות בכל פסוק ופסוק, וכן צעירה דבורה ז"ל כי
העם היו עונים אחר כל פסוק ופסוק צרכו ה', ולכן שירת דוד לפי מהדולא
תנינא שהוא הנכסא אשר צפ' תהלים טהלה שנתקן לשורר בו צצהמ"ק, ואומל
חני שהיו עונים אחר כל פסוק ופסוק: אהמוך ה' חזקי ומה ימשך לשלשת
השירות האלה את שהן כחוצות כלורה מיוחדת, אריח ע"ג לצנה ולגנה ע"ג
אריח, לזכר כי מתחלה נפתחו תחת כל פסוק ופסוק המלות שהיו עונים כגון:
בפרוע ברעות בישראל ברחמיה עם ברכו ה'

ברכו ה'

שמעו מלכים האזינו רזנים

ברכו ה'

ואם תאמר: א"כ למה לא נכתב וזמור קל"ו אריח ע"ג לצנה כשלשת השירות
האלה? תשובתך צורך: כי שם לא היה אפשר לעשות כך, כי המענה הוא
אחר כל עור ועור.

ואמנם לענין האמרת, כי שירי המזמור חנים חסורים נכבלי המשקל
והחרוז, אלא כלם דבור חפשי, אין זה המקום להוכיח אמיתת הדבר הזה,
והנזכר אי"ה במקום אחר, וזכר בדפס קלת מדברי צהריענס 1840 ליטע-
ראפור-בלאט עמוד ו' ז' כ' כ"א מ"ג מ"ג מ"ד.

כי גאה גאה: גאה לשון גובה ורוממות; ולשונו גובה ומעלה מושאלים הדבה
על ההתגברות על הזולת, וכך גבר נגזר מן גבה, וכן בלע"ז: superare והתאחר
superior; והנה גאה ענינו שהוא עליון וגובר על אחרים, כלומר על המתקוממים
נגדו. והנה הפעל בלע"ז ק פעמים הוראתו על התאחר והתכונה בלי שום פעולה,
כמו מה יפית ומה נעמת (שיר השירים ז' ז') חכמו, לדקו ודומיהם רבים,
וכן כאן היה אפשר לפרש כי גאה גאה, שהוא גבוה ועליון; אמנם פעל
גאה צמח מקומות לא מלאוהו מורה על תכונת הגובה, אלא על פעולת
ההתנשאות, כמו היגאה געא (חיצו"ח י"א), כי גאו המים (יחזקאל מ"ז ח').
גם נראה כי הפעל הנורה רק תכונה ותאחר לא יפיר עם המקור, ולא יאמר
יפה יפית, חכם חכמו, לדק לדקו, לכך אף כאן גאה גאה לריך שירה
פעולה, לא תאחר ותכונה. אמנם אחר שלא יתכן לפרש כי גאה גאה שניעמה
גבוה אחרי שלא היה כך, לא נשאיר אלא לפרש שהרעה עלונו גבוה ועליון
שניעמה פעולה אשר ממנו תהגלה רוממותו וגאותו ועיין למטה פסוק ז'.

וזמרת, אין הוֹלֵה סוּכָה, ועל כן היא צקמץ, כמו עזרת מלך (תהלים
 ס' י"ג) אף נחלת ספרה עלי (סס י"ו ו') והלורה הזאת מיוחדת לדבור
 הס'לי, ונראה שהיא נוקולרת מן זמרתה עזרתה, צת"ו צאמלע על דרך לשון
 ארמית חכמתא וחזריו, והטוא הארמי נחחלף צלשון הקדש, לקמץ, כמו פקד
 צארמי, צעצרי פקד, פִּשֶׁר צארמי צעצרי פִּשֶׁר, ולענין הכוונה אין ספק כי
 הושמע הכנוי צמלת וזמרת, וטעמה כמו וזמרת, כדעת ר' משה הכהן
 (הציאו ראצ"ע), והכוונה מי שלכבודו אומר הוא יה. והמפרשים וזמרת באלה
 הוא: סמוך נדחקו צפירושיהם: רס"י פירש עזו וזמרתו של יה, וראצ"ע
 עזי וזמרת עזי הוא יה. וראצ"ע טען מן וּמִנֶּת המלך (דצרי הימים צ' ל"ח
 ג') שהוא קמוץ, ואע"פ כן הוא סמוך; וזו איננה ראייה, כי אמנם התנה
 הזאת שזמרת הקמץ מפני שהוא קמץ ארמי. (צלשון סורי מִנֶּתָא, וכן לריך
 להיות צחרגוס שלכו צמואל צ' ו' י"ט), ואיננו קמץ עצרי הנוסף צלה"ק
 צמקוס הוא או פתח צצ"ל ארמית, ולהיותו קמץ קדמון הוא צלתי נשתנה,
 ודוגמתו שָׁאָר עמו, יָקָר תפארת גדולתו, פִּתְּחָם המלך, פִּתְּחָב הדת, גְּלוּתָא
 מַעֲבָדֵיהֶם (איוב ל"ד כ"ה) וחלחם (וכן לריך לנקד פִּתְּחָב הקדש, שְׁשָׁרִי חוצותיו)
 שהקמץ זהם לא ישתנה לא לשוא ולא לפתח, מפני שהוא קמץ קדמון,
 הנמלא גם בארמית, ואיננו נוסף צלה"ק בקמץ פִּקְדָּא, פִּשֶׁר, והדצרים ארוכים,
 וכצ"ל ציארתיים צכפרי Prologomeni, והנה לדעת רס"י ויהי לי ליטועה
 איננו מאמר צפני עלמו, אך כוונת המקרא הוא: עזו ונקמתו של יה היא
 לי ליטועה; ולפיכך הולך להציא דוגמאות לוי"ו של ויהי שהיא יתרה
 וראצ"ע טען עליו ואמר, כי אין זה משפט לה"ק ולא לשון ישמעאל; ואני
 אומר, כי אין להציא כאן האיה מלשון ישמעאל, כי אין צלשון ישמעאל וי"ו
 הספוד, וצלה"ק יש לנו הרבה וי"ן המהפכות עמיד לעצב ואינן מחזרות,
 וצפרע מלת ויהי מציאה הרבה צלי הוהאית החבור, כגון כל ויהי שצתחלת
 הספרים וצתחלת הספורים, וקלת מהמקראות שהציא כאן רס"י מוכיחים
 צאמת שאיננו נגד משפט לה"ק לומר ויהי לי ליטועה להוראת היה לי
 והמעמר צכוונה עונה להפיל רס"י מתפישת ראצ"ע צדה מלצו רציו, שלמה
 אחי, ואמר שלא נחכוון ראצ"ע לדצר על רס"י, ועוד אומר כי המקראות
 שהציא רס"י לא הציא להופיח בי יתכן לומר ויהי צמקוס היה, אלל להוכיח
 כי תצא וי"ו הספוד גם צאמלע הספוק (! ! !). הא למה זה דומה? למה
 שכתב המבאר לנתח"ס צמדצר ס' י"ג, כי להליל את ראצ"ע משבוס גדול
 סילא מתחת קלמוסו צאמרו כי וצדך לא היה ענינו או צדך, כמו מכת

בירוש פשירתת הים

מסארתמי דיכמא או די-למה. (עזרא ז' כ"ג), או כי צעל מזמור. קל"ט לא ירע
בשון הקדש מפני שאמר כי אין מלה בלשוני, ולא אמר כי אין דבר בלשוני,
או כי צעל ספר. איו. הים חלי מדבר. אשרודית מפני שאמר בחר לי זמר
ואחור, שהוא מאמר כלו ארמי, או כי צעל שירת הים היה עומד בארץ צבל
מפני שאמר רמה צים, ולא אמר תשליך? ועיין למטה (י"ז). על תביאמו
זחטעמו.

ב עזי : ים הוא עזי וגבורתי, כי צעזרו חגבר על כל חויצו כמו ה' עזי ומעוזי (ירמיה ט"ז י"ט), ה' עוז למן ומעוז ישועות משיחו הוא (תהלים כ"ח ח'), אלהים לנו מחסה ועוז (— מ"ו ז') ואין גורד להוליא המלה עמשמעושה ולפרשה מענין שנה וגדולה (כאשר עשו ראשונתיללער ונעזעניוס) גם הכו לה' כבוד ועוז (— כ"ט ח'). וכן תנו עוז לאלהים (— ס"ח ל"ה) אין ענינם שנה ומסלה, אלא תנו לה' גבורה ועוז, כלומר הבינו ודעו בלבכם זהודו צפיכם כי לו העוז והגבורה, ועיין למטה על מלת ואחוקו . ולענין הקמן שצמל תעזי ראוי לדעת, כי הדגש (כשאין הטעם לפניו כמו ספ"י) יצאו לפני הקולות האטומים u, i והשוא הנח בהפך יצאו לפני הקולות הרחנים e, o כגון חקקי, חקקה, חקה, הפקה, הפקדה, אחבקם ; אך יש יולאים מן הכלל כגון פלה, פסו, מאדים, מקשר, ישלכו, והנה יפה העיר רש"י ז"ל, כי בלתיזה בת שתי אותיות הנקודה מלאפוס (כגון חק), כשהיא מארכת באות שליטית ואין השניה צמצא (כגון חקקה) כי קודם שוא נח יצא קמן חטוף), הראשונה בקודה צמודה, כגון רק דקי, חק חקי, ומלות עזי וחמת יה נכללו שלם פעמים במקרא , ובכלם העיין בקמן חטוף . וזו זרות גדולה. ומפני הזרות הזאת בדחק רש"י ואמר שאין עזי שלי, אלא שהיו"ד יתרה (על דרך שכני סנה) והטעם עזי וחמתו של ים . וזה פלא, איך היה רש"י מדקדק כחוט השערה בחלופי הנקודה, גם כי לא היחה זאת אומנותו ולא ראה ספרי חבות הדקדוק שכתבו בלשון ערבית. וראצ"ע תפש את רש"י ואמר, כי אין הפרש בין עזי ועזי, כי כתוב חק וכחוכ חקקה ; וזה כבר קדם רש"י . וראה יידע ולפיכך כתב ואין השניה צמצא. גם הציא ראצ"ע ראיה ממלת פצעץ, ונראה כי גם זו לא נעלמה מרש"י, ולפיכך כתב ואין השניה צמצא וחטף (כן הוא ברש"י כ"י טבידי), נראה שאמר שנה על שוא נח, ואמר חטף על שוא נע, בכלול גם חקך וגם עצה. ומכל מקום צאמת אין מנוס מלהורות שאין הפרש בין עזי ועזי, כמו שאין הפרש בין פלו ויכלהו יחנגו, יחנה וזולתם.

סנה לנניעוט ונליאותו, כי יקסה וואד לנולוא דמויים כאלה צין דנרים מתחלפים, ומה נונשך כי קלת וון המסודרים כאשר לא מלאה ידם לעשות מעשים ודמויים אמתיים צין סני דברים, הנליאוי הנשל המדונה, אשר עם היות סאינו כולל דמיון צין סני דברים, הוא מתדמה אל המשל צורתו להיותו בעל סני חלקים זה כנגד זה, אלא שאין סני חלקיו כוללים שום דמיו ונשל אלא כפל ענין צמלות סונות, וקראו המשל הזה הנדונה בשם נשל גם הוא. ונמשך וזה כי כל סיר נקרא משל, כי כל סירי לה"ק ננלא צהרה ונמאמריהם הכפל הזה, וכשהמשל נעשה לשורה צו ולאמרו צהרה ונעשינות הקול, אז יקרא סיר או סירה, וכשלא לשיר צו אז יקרא משל, כמשלי בלעם ונשלי שלמה. ג' ה' חיש מלחמה, הוא הנמלא הראוי להקרא צחמת ויותר מכל זולתו חיש מלחמה, כי אין וני שיעמיד בפניו ה' שמו: זה שמו הראוי לו, כי הוא יעייז והוא ירש ככל אשר יחפון, ואין מונש. שם צן ארבע אותיות הוא לדעתי מורכב מנשי קולות: יה הוא קול של שמחה, ונקרא האל בשם זה צמחית. היותו פועל הטובות וזו הוא קול צביה ועלצון, והשם הקדוש המורכב מנשיהם ענינו האל שהאין מקור כל הטובות וכל הרעות (עיין: וזה שכתבתי על ישיה ל"ח י"א צפירוש: הנדפסים צראש פירוש: החכם ראש צמחיללער ע"ה על ישיה, צבגת 1835) ואין כאן המקום להאריך בזה, רק זאת אוסיף כי הנמלה לקרא בשם צן ארבע שם ההוי"ה אינו אלא מדוש שמדשו האחרונים, ומעולם לא הונח השם הזה לפורות על סנלחיות (וכמו שנהגו האחרונים לתרגמו דעק עוויגע), כי גם אלהי העמים היו נלחיים לפי מחשבת עובדיהם, אצל לא היה שום אחד מהם (אפילו לפי אמונת הגוים) שיהיה הוא מקור כל הטובות וכל הרעות, כי זה לא יתכן אלא צאלו יסיד. ואמנם חסיה אשר חסיה אין לה ענין עם שם צן ארבע, ואין הוראתו כלל על סנלחיות, וכבר פירשתי בעקמו. ואחד מתלמידי שפינוזה חשב לתת פאר לאומתנו צאמרו כי שם צן ארבע עקר הוראתו אחדות ההוי"ה, אחדות כל הנמלא (עיין לייטשריפט פיר דיא וויססענשאפט דעם יודענטהומם, צרלין 1822, עמוד ג'), וזה הפך ממש ומה שיוורו עליו ספרי הקדש בלם, כי כלם יעידון יגידון כי הנמלה דבר אחד וסנברא דבר אחר, זה פועל זה פעול, זה אדון זה עבד, ולדעת שפינוזה כל ההוה בעולם הוא צהרה ולא צרנון כלל, ולדעת היסודים (מאברהם ועד היום) אין שום דבר צהרה. אלא הכל צרנון הצורא, ואמונת שפינוזה ואמונת העצרים החוקות, זו מו כחוק מורת מערב, ומחנדות זו לזו הסנגדות שלמה. אצל תפארת הידאיתמוס זאת היא, כי הוא אשר למד לבני אדם אחדות הצורא ואחדות הנברא, כלומר כי כל בני אדם צני אצ אחד

פירוש שירת הים

אני ואמו, אמר המזמר הנ"ל שגא' היתה כוונה ראש"ע אלא ללמדנו קריאתו
שפיא נקראת צאל"ף גבוהה, והנה נדרך קריאתו לו. נדרך. והמעמד ראש
והבין כי הגל המה הדברים הללו של המזמר והתנויה עליו, ופירש דברי
ראש"ע כהוייתן, ולא ראש השנים היגאל מהם, ולא הבין מה זה ועל מה זה
נדחק המזמר לפרש כך.

יה, האל העוז והחטיב, עיין בפסוק שאחר זה.
ואזכור, לשון נאווה, שצנינו נחמד ויפה, והכעס איפה אותו ואפארהו
צתהלותי, על דרך ארומתהו שעינינו ארומתהו ואנשאהו דברי; והנה אנוהו
צנינו אתן לו נוי, וארומתהו אתן לו דוממות, והפעם אייחס לו התכונות
האלה, כעס חנו עוז לאלהים, ועיין למעלה צתהלת הפסוק.

אלהי אני, אלהי אבותי, עיין בפסוק הקודם על סוס ודוכנו.
זה אלי ואנוהו אלהי אני וארומתהו, כפל ענין צתהלת שונות, וזה
מלוי מאד בשירי המוקרא, שיהי מאמריהם בחלקים לשני חלקים זה כנגד זה,
והוא מה שקוראים Parallelismus, לפעמים שני החלקים כוללים דמיון בין
שני עניינים, כגון כשומנה בין החוחים כן רעיתי בין הזנות; לפעמים שני
החלקים כוללים שני עניינים מתנגדים זה לזה, כגון בן חכם ישמח אב, ובן
בסיל תוגת אמו, צניס גדלתי ורוממתי והם פשעו בי; לפעמים החלק השני
הוא פירוש הראשון, כמו אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכנו רמה ציס;
ולפעמים החלק השני הוא המשך הקודם, אלא שנכפלה בו מלה א' או שתיים,
כגון אחי מלצנון כלה אחי מלצנון חצאי; ולפעמים החלק השני הוא המשך
הקודם צכפילת עמין ולא צכפילת מלות, כגון האזינו השמים וארציה ותשמע
הארץ אמרי פי; ולפעמים החלק השני אינו אלא כפל הראשון אך צמלות
שונות, כמו יערוף כמטר לקחי תזל כעל אחרתי, ופמו כאן. והענין הזה
כלו נראה שנעשה כדי שיהיה הדבור מנותח לנחתים קטנים, ויתרעם יותר
צנפס השומע, וגם כדי שיכשר לשורר בו, ואולי ג"כ היה הענין לפי מה
שאומר: חכמי קדם תקנו תחלה משלים הרבה שהיו מלמדים בהם דבר לדבר,
כגון כזה זה צאף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי י"א כ"ב), צאפס עליהם
תכנה אש וצאין כרגן ישחוק מדון (שם כ"ו כ'), ואנאמרים האלה נקראו
צסם משל, כי כן צאמת ים בהם דבר הנמשל לדבר אחר, והמשלים האלה
מלאו חן צעיני העם ויקרו צעיניהם, כי המשל חצינ' לאדם מלד החדוש אשר
בו, שהוא מראה שווי ודמיון בין דברים שונים זה מזה ונאד, כמו שהם כזה
זהב ואשה יפה, ואף חזיר ואשה סרת טעם, וכן העלים והאיש הנרגן, והאש
והמדון; אמנם החדוש הזה עלמו אשר הוא סבת פעימות המשל, הוא ג"כ

נבאִינֶם (סִיר הַסִּירִים ג' י"ח), אֶת מוֹלֶאךָ וְאֶת מוֹנֶאךָ (סְמוּאֵל ז' ג' כ"ה),
וּמוֹנֶאֱיוּ וּמוֹנֶאֱיוּ (יִחְזָקָאל מ"ג י"ח), אֶבֶל צַחֲוֹעוֹת מִלֵּה אֶחָת לֹא מִלְּאֵנוּ כִּזֶּה,
אֶלֹא צִהַפֵּךְ מִלְּאֵנוּ לֵה"ק אֹהֶבֶת הַהִתְחַלְפוֹת וְהַסְנוֹי צַחֲוֹעוֹת הַמִּלֵּה, כִּמוֹ יִחְפֹּץ
יִחְפֹּץ, וְאִין אֹמְרִים יִחְפֹּץ יִחְפֹּץ וְלֹא יִחְפֹּץ; וְכֵן אֶבֶק תִּקְרֵה וְלֹא אֶבֶק תִּקְרֵה,
וְכֵן יִאֲבֵד וְלֹא יִאֲבֵד, יִאֲחֹז וְלֹא יִאֲחֹז, וְלִשְׁקֵר יִסְתַּיְעוּ מִמְּלֹחַ וְיִרְשָׁתֶם,
שְׁאֵלֶיךָ יִשְׁאֲדָתֶם, וְכִמוֹ שִׁכְחָה רִאשׁוֹנָה עַל וִירְשָׁתֶם (דְּרִים ד' כ"ז) „צַעֲזֹר
צִנָּה וְנַעֲלֵם הִיוּ" דְּצַעֲזֵר הוּי"ו נִצְנַר עֵין הַפֶּעַל, כִּי אִין זֶה כְּלוֹם, כִּי כֵן
מִלְּאֵנוּ וְיִשְׁתָּם (מִלְּאֵכִי ג' כ') צִלָּה שִׁיְהִיָּה שֶׁם חִירֵק אֶחָד, וְכֵן כִּמוֹ שֶׁמִּלְּאֵנוּ
וְהַתְּקַדְּשִׁיתִי וְהַתְּקַדְּשִׁיתִי (יִחְזָקָאל ל"ג כ"ג) צִחִירֵק לִפְנֵי חִירֵק אֶחָד, כֵּן מִלְּאֵנוּ
וְהַתְּקַדְּשִׁיתִי (וִיקְרָא י"א ל"ד) צִלָּה חִירֵק אֶחָד, וִידוּעַ כִּי הַפֶּתַח מִשְׁחָתָה
לַפְּעֻמִּים לַחִירֵק, כִּגוֹן צִד צִדוֹ, פֶּתַח פֶּתֶךְ, וְלֹא מִלְּאֵנוּ גַם פַּעַם אֶחָת כִּנּוֹי מִן
צִחִירֵק. לִפְיֶכֶךְ אִנִּי אֹמֵר כִּי טַעַם הַסּוּרֵק לִיִּיר לֵאמֹר הַסּוּמַע הַנִּפְּלִיָּה צִמְלֻלֹת
וְהַכְּסוּי תַּחַת הַמַּיִם, כִּי כֵן נִרְאֶה מִטַּעַם הַצֶּרֶת U לַעֲוֹרֵר צִנְפִּשְׁנוּ לִיֹּר הַחֶשֶׁךְ
וְהַמְּלֻלָּה, וְכֵל הַיּוֹדֵעַ יִקְרָא הַתְּמוּנָה הַמְּלִילִית הַכְּקִרְאֵת אֶנְאֶמֶאֶשְׁאֶאֶע
לֹא יִלְעָג לְדַבֵּר הַזֶּה, וְאַחֵר סִיּוֹנָה כִּי הַסּוּרֵק צִמְקוֹ יִכְסִיּוֹמוֹ הוּא לַתְּכִלִּית זֹאת
שֶׁאֲמַרְתִּי, יִלְדְּקוּ צִלָּה מִה דְּרִי הַמְּדַקְדָּקִים, שֶׁהוּא לְזוּגוֹ עִם הַצֶּרֶת יו
הַקּוֹדֶמֶת, כִּי צִחִירֵק אֶחָד לֹא הִיָּה כֵּאֵן שׁוּרֵק אֶחָד (כִּגוֹן אֵם הִיָּה כְּמוֹ יִבְסֵאֵן
לֹא הִיָּה כֵּן לַסִּירֵק אֶחָד הַעֲוֹמֵד לְדוֹ צִמְקוֹ הַתְּנָה לַעֲוֹרֵר לִיֹּר הַנִּפְּלִיָּה
וְהַחֶשֶׁךְ, וְכֵן צִהִיֹּת שׁוּרֵק אֶחָד לִפְנֵי, יִפֶּה כְּמוֹ שֶׁל הַסּוּרֵק הַאֲחֵרֹן לַעֲוֹרֵר
צִנְפִּשְׁנוּ הַלִּיֹּר הַהוּא. — יִכְסִיּוֹמוֹ: עֲתִיד צִמְקוֹם עֶזְרָה, וְכֵן תִּרְעֵץ אֹרֶז, וְרִצִּים
בֵּן צִמְלִילֹת הַנְּצוּחָה וְהַסִּיר, וְלֹא שֶׁהַעֲתִיד מִשְׁמַע צִמְקוֹם הַעֶזְרָה, אֶלֹא שֶׁהַמְּשׁוּרֵר
מִלִּיִּיר מִה שֶׁהִיָּה כֹאֲלוֹ הוּא עֲתִיד נֶגֶד עֵינָיו, וְהַעֲתִיד מִשְׁמַע שְׁמוֹת הַהוּיָּה אֶשֶׁר
אִינֵנוּ צִלָּה"ק. תְּהוּמֹת יִכְסִיּוֹמוֹ: הַמְּשׁוּרֵר מִדְּמָה כֹאֲלוֹ עֲתִיד נֶגֶד עֵינָיו הַתְּהוּמֹת
מִכְּסִים אֹתָם. צִמְלֻלֹת, גַּם מִלְּוֹלָה מִיָּם עֲמוּקִים, וְאַעֲ"פ שֶׁהֵם מִשְׁרַם לֹל
נִרְאֶה שֶׁנִּגְזַר מִשְׁרַם לֹל, מִלְּשׁוֹן לֹלֹו כְּעוֹפֶרֶת, וּפֶעַל לֹלֹו צִלְשׁוֹן עֲרִיב עֵינֵינוּ
אֶבֶד, נַעֲלֵם וְלֹא יִרְאֶה עוֹד, וְלַפְּעֻמִּים ג"כ נִקְצֵר. וְנִרְאֶה כִּי לִכֵּן קִרְאוֹ מִלְּוֹלָה
לְמִיָּם עֲמוּקִים, עַל שֶׁם שֶׁכֵּל הַנּוֹפֵל צֶהֱם אֹרֶז וְנַעֲלֵם מִן הָעֵין, וְקִלְחָה רִאִיָּה
לְזֶה צִמְחֻשְׁכִּים צִמְלֻלֹת (תְּהִלִּים פ"ח ז'). וְהִנֵּה מִלְּוֹלָה כִּמוֹ צִלְשׁוֹן רוֹמֵי
Vorago.

(ו) נִאֲדָרִי צִכָּה: חוֹזֵר לֵאמֹר (כִּדְעַת רז"ל צִמְפִּילֵתָא), וְהוּא כְּמִאֲמַר
מוֹסְנָה, יִמִּיכָה ה' שִׁאֲחָה נִאֲדָרִי צִכָּה, יִמִּיכָה תִּרְעֵץ אֹרֶז; וְאֵם הִיָּה חוֹזֵר לִיִּמִּיכָה
(כִּדְעַת רס"י וְגִעְזֻעִיּוֹת) נִאֲדָרִית הִיָּה לוֹ לֹמֵר. נִאֲדָרִי: נ"ל כִּי שֶׁרֶם אֲדָרִי

המה, ולא ילאו האומות מצטן ארמיתם (Autochthones), ולא היו אלו צני אל אחד ואלו צנים לאל אחד, אבל כלם אחים צני איש אחד ומעשה אל אחד; וכן כל הנצרה, שמים וארץ, ים ויבשה, שמש ירח וכוכבים, צהמה חיה ועוף ורמש ודגים, כלם מעשה אל אחד; אבל הצורא והנצרה הם נבדלים זה מזה לאין תכלית, והעולם כלו ציד הצורא כמוצר ציד היולר, ולא יבצר ממנו לשנות הנצרהים ככל אשר יחפוץ, וכל התמורות ההוות בעולם כלן צרלון האל, והוא המייטיב והוא המעניש, הכל צרלונו, ואין דצר צהכרה כלל. זה הוא היורדיזמוס, והפכו ממש הוא השפינוזיזמוס. וזה פרים: האחד נוטע בלצנות אהבה וחסד ורחמים לצולתנו, והוא ג"כ מנחם אותנו בלרותינו ומחזק לצנו צחוחלת וחקוה; והאחר מקטיח לצנו עם זולתנו, ועיאלש אותנו צעה רעתנו, צשונו נגד פלינו הכרה טבעי קדמון ונלחמי, בלתי משועצד לשום מנהיג, ובלתי מקבל שנוי צשום פנים.

ד ירה, עקר ענינו תקע צארץ, כמו ונני ירה אכן פנתה (איוב ל"ח ז'), ועדה המלצה אשר יריתי ציני וצינד (צראשית ל"א כ"א), וכן לאן העציע צכה, טועם וינער ה' את לולרים צתוך הים (למעלה י"ד כ"ז): ומצחר שליטיו: שליטיו היותר נצחרים, כמו ורלוי לרוב אחיו (אסתר י' ג') לאחר הרצים, ידק עשצ (צראשית א' ל') עשצ ירוק, להס יחרצ (— ג' כ"ד) חרצ לוהטת, וכל מצחר: נדריכם אשר תדרו לה' (דברים י"ג י"א) נדריכם הנצחרים, כלומר אשר תדרו מן המוצחר. טצעו צים סוף, פעל טצע לא נמלא צמקרה על הנפילה צמים אלא צטיט (ירמיה ל"ח ו' וכ"ג, תהלים ס"ט ג' וט"ו), צארץ (איכה ז' ט'), צמלח (שמואל א' י"ז מ"ט), ומזה לטצע וטצעת על שם מה שהוקקים צהם; וכאן אמר לשון זה להורות שדחפנו לתוך המים צכה כאלו נשקעו צקרקע הים; ועל הכוונה הזאת ג"כ לנוקד טבעו ולא טבעו, להורות שלא מעלמם נפלו צים סוף צמקרה, אלא על ידי כח טדחה אותם לחוכו.

ה תהומות, מים עמוקים. יכסימה, היו"ד צמקוס ה"א למ"ד הפעל כמו נטיו, ירציון, ומפני תוספת היו"ד נפל הדגש הראוי צסמ"ך, כמו צמלת שלמונים (ישעיה א' כ"ג וע"ס פירוש) והיה משפט המלה יכסום, וציו"ד יכסיום, ונוספה צסופה ו"ו על דרך הסיד, כמו תציחמו ותסעמו, אלא שהיה משפטה להיות עליה חולם, ואמרו המדקדקים (כן כתב ד' אליה המדקדק צם' ההרכזה ורש"ם) שצא צשורק לצווג הקריאה לקריאת היו"ד הקודמת שגם היא צהצרק השורק; וכ"ל שאין זה כלום, כי לא מלחנו זרות לצווג הקריאה אלא צשתי מלות, כמו דרז ורלז (ישעיה כ"ט י"ג), לאינה

פירוש שירת הים עה

דוד וכן כלשון חכמים קצ"פ כמו קצ"פ וכאן מדמה דוד קדים. עזה, אשר
היתה דרך נס, כאלו הוא רוח ה' ונסנות אלוה, כאלו באפיו נסס צמים
ועמדו נד אחד. נערמו: נעשו כערמות חטים. כמו נד: קרוב קצ"פ, כמו
נד קליר (ישעיה י"ז י"א), אזל צמילתא אמרו כלנו כמו נד, מה נוד לרוד
ואינו מוליא ומכנים וכו', נראה שקראו כמו נאד, וסן צמילתא ירושלמי
המיוחס ליונתן בן עוזיאל כמו להון לרין הא כזיקין, זיקא הוא נאה, וכן
צתהלים (ל"ג ז') כונס כנד מי הים מתורגם דמכפיש ה"ך זיקא מוי דינא;
ואולי גם אנקלוס היה קורא כמו נאה, ולהיות הכוד דצל קטן וגרוע, הגדיל
הענין לפאר המליכה לאזן השומעים, ומרגם פ"שור, פלוטר פחומה; ואולי
להיות נערמו וכלנו כמו נד (או נאד) כפל ענין צמילתא מונח, לפיכך צמר
אנקלוס לשמות, ועשה נערמו מענין ערמה ומכמה, וכיולא נזה למטה (י"ו)
עד יעצור עמך ה' עד יעצור עם זו קנית, הסיר אנקלוס כפל הלשון ופירש
הראשון על עצרת הארנון, והשני על עצרת הירדן. קפאו: מלשון וכגזינס
מקפילאני (איוב י"י), והוא דרך הפלגת השיר, עמדו כאלו נקפאו.
(ט) אמר אויב: כלנו, שאלם הכוונה אמר לעמו ה"ל כלשון רבים נרדוף
נסיג וגו', וזה אמנם דרך מליכת השיר, שהמסורר מדמה מחשבת זולתו,
כמעט ואחה אמרת כלצנך השמים אעלה (ישעיה י"ד י"ג). ארדף אסיג:
הערר. וי"ו החזור (Asyndeton) מורה על חכיפת הפעולות, כאלו
הרדיפה, ההשגה וחלוק הסלל חכופות זו לזו, ודוגמתו צמקרא צין רגליה
כרע כפל סכב (סופטים ה' כ"ז) ודוגמתו צמפרי העושים דבר יוליים הקיסר:
צאתי, ראיתי, נלחתי (veni, vidi, vici), וכן למטה משפת צרוחק כסמו
ים. תמלאמו: תמלא אותם, כמו ומלאו צתי מלרים את הערוצ (שמות א' י"ז),
והכוונה תמלא זהם, וכיולא נזה שרש שבע הקרוב צהוראמו לשרש קצ"א
תשצבו לחם (למטה י"ו י"ב), ושצעתם אותם (יואל ג' י"ט). תמלאמו נפשי:
נפשי ותאותי תהיה מלאה ושצעה מהם, נפשי, תאותי כמו כלפסך שצנך (דברים
כ"ג כ"ה). והנה זה (לדעת ראש"ע) דבק עם אחלק שלל, ואין בן דעת צעל
הטעמים, ונימוקו עמו, כי לפי זה היה לו לומר תמלאהו נפשי, וצאמרו
תמלאמו משמע שהכוונה על תאות הנקמה, כלומר תשווקתי להנקם מהם
תמלא זהם, כי אריק חרצי ותורישמו ידי. אחר זמן מלאתי כי גם ידידי
החכם רמ"ל כ"י תרגם מיינע ראכגייגר. אריק חרצי: אוליא חרצי מתפרה,
כמו וירק את חניכיו (צדאשית י"ד י"ד) וכן ולא הורק מכלי אל כלי (ירמיה
מ"ח י"א) והלשון מושאל, כי מתחלה אמרו הריק על הכלי הנשאר ריק

אם לשרש אחר צעזרי, ולשרש חדר צסורי (שענינו סנצ והקיף), ונאדרי צכת
 כמו נאזר צגצורה (תהלים ס"ה ז') ומה צצקרת שם לצום המקיף את כל
 כגוף, ומה אדיר תחלת הוראתו נאזר, ושואל להוראת החזק, כמו אלזרך
 ולא ידעתי (ישעיה מ"ה ה') שענינו אחזק אותך. תרעץ: תשצר ותנפץ,
 רעץ כמו רלץ וצארמי רעע. והנה המקרא הזה על דרך כי הנה אויבך ה'
 כי הנה אויבך יאזרו (תהלים ל"ג י'), אל נקמות ה' אל נקמות הופיע
 (— ל"ד א'), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (— ג'), אחי
 עלצנון כלם אחי עלצנון תצאי (סיר השירים ד' ח'), אל למלכים למואל אל
 למלכים שמו יין (משלי ל"א ד'), עורי עורי דצורה עורי עורי דצרי סיר
 (סופטים ה' י"ג), ואמר ראצ"ע שהכוונה כי פעם אחר פעם, פעמים אין
 להם מתפר חעשה ככה, שתרעץ ימיך את האויב, וזה שצום, והאמת כי
 הדרך הזה מוסיף כח המאמר, כי השומע תלוי ועומד לשמוע מה יהיה סופו
 וכשישמענו ינעם לו יותר כמשפט כל דבר יקר המצוקס וצלתי מלוי מיד.

ז) גאונך: שם גאון לאמר לפעמים על כח הפועל בפעולה ואין
 לעמוד לפניו, כמו צגאון גליך (איוב ל"ח י"א), צגאון הירדן (ירמיה י"ג
 ה') וצמסקל אחר צגאות הים (תהלים פ"ט ז'), וכן אלל האל ועמד ורעה
 צעז' ה' צגאון שם ה' אלהיו (מיכה ה' ג'). הנה גאון קרוב לעוז vehemen-
 tia, impetus, ובן מפני פחד ה' ומהדר גאונו צקומו לערוץ הארץ (ישעיה
 צ' י"ט) ועיין למעלה אלל כי גאה גאה. תהרוס: תפיל צחזקה, כמו
 וממממדך יהרבך (ישעיה כ"ג י"ט), הרוס שנימו צפימו (תה' כ"ח ז'), והוא
 לשון מכוון כנגד קמץ, העומדים כגדך תפילס ארלה, ואח"כ אמרו לשון
 הריסה על הפלת כותל הצתים וחומות הערים, ואח"כ על הפורץ גדר ועוצר
 צבולו (למטה י"ט כ"ד) כאלו הוא מפיל הגדר. חרוך: חרון נון חרה
 (אחי חרר) שענינו חמימות ושרפה, לפיכך יתכן לומר יאכלנו כקס, כלומר
 יאכלם מהר כאכול האש את הקס. יאכלנו: הוי"ו הנוספת צסוף לתפארת
 הסיר ממקור לשון ארמית חולצה, כי צארמית צמקום מלת אותם אומרים
 דמא, כמו ותקרצ המו (עזרא ז' י"ז), ומה אמרו תחלה ותקרצמו, ואח"כ
 הסמינו הוי"ו ואמרו ותקרצם, וצעלי הסיר צמרו להם המלות הנוספות
 והחזירו הוי"ו למקומה.

ח) וצרות אפיד: אפים צל"ר (מתפר זוגי) אין ענינו אף או נחירים
 אלל פנים (כמו אנפין צארמית), כמו צזעת אפיד (צראסית ג' י"ט), וכן
 צצתחו אפים ארלה, וכן וחפול לאפי דוד (סמואל א' כ"ג כ"ג) כמו לפני

אלהים כי אם להוראת החזק והגבורה כמו למטה (ע"ו) אילי נופת, וכן נסתרו
 יגורו אלים (איוב מ"א ע"ז), וטעם הדבר כי כל תחלת תורתו חזק ואמין
 ומזה נגזר אלוה, אלהים, אך אלה נסתרו צלחתם, וכל השונע שם אלהים
 יודע שהכוונה מי שהוא נעצר, צין סתיה צו כח וגבורה (לאלהי אמת) צין
 סלח יהיה צו שום כח, כמו אלהי העמים, אבל שם אלים לא נסתנה צלחתו,
 והשונע צין צהכרח צעלי כח וגבורה, לפיכך לא נחרו ישראל לקרוא בשם
 זה לאילי העמים, ולא אמרוהו הנביאים אלא כסתיה המאמר עלמו מוכיח
 שאין האלים הם צעלי חזק באמת, כמו כאן שהכתוב אומר שאין אלים
 מי סתיה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא, וכמו בלתיאל שבאמרו אל
 אלים הורה שהם תחת יד האל האמת. נאדר בקדש: עיין למעלה י' על נאדרי
 צכת, וטעם נאדר בקדש מוקף כח אלהי נודות אלהיות וביטול כלומר שהוא
 אלהים באמת, לא בשם לצד; ועיין מה שבחצתי צנכורי העתים החדשים שנת
 מר"ו עמוד ל"ה. נורא תהלות: ראוי לתהלות נוראות (גדולות ועלמות), על
 דרך נורא עלילה (תהלים ס"ז ה') צעל עלילות נוראות.

(יב) נטית יוניך: כאדם המלוה לעצדיו נטיית ידו, והם ומתרים
 לעשות רלונו, כן הארץ מהרה לעשות רלוך ולצלעם. תכלענו ארץ: תחלה
 אמר כסמו ים, לללו כעומדת, ועכשו אמר שנשאר נפלעים שם בקרקע הים.
 ורמז"ן פירש כי אחר שטענו השליכם הים כמנהג המים, ושם יכלו ויסוצו
 לעפר על הארץ כסתיו, וזה דחוק.

(יג) נחית וגו' אחר שהשלים ליור ונפלת המלרים, העשורר תסב
 מחשבתי לישראל ומלייר חסד ה' עליהם, כי כל זה עשה בעצמים, ולמו
 שהוליאם ממלרים צלח תק כן יניאם צלום אל הארץ אשר נסנע להם.
 נחית, גאלת, עזר צמקום צינכוי, המסורר מלייר העמיד כאלו הוא נגד עיניו,
 פייץ לנעלה פסוק ה' על יכסיומו. צמקוך: צהצזה ונחמלה על עמוך. צעוך:
 צכת גדול נגד כל מי סיקום על עמוך. אל נוח קלסך: אל נוח קדש שלך,
 כלומר אל הנוה הקדוש אשר לך, כי נוח קדש כמו נוח קדוש, כמו אנשי
 קדש אנשים קדושים, אנשי אמת אנשים נאמנים, והנחית הוא ארץ כנען
 (רמז"ס) ונקראת נוח ה', כי היא תהיה מקום עבודתו, ואמרים שהאל יושב
 בכל מקום שטובדים אותו שם.

(יד) שמונו עמים ירגזון: כשתנחה עמוך צמקוך, העמים שכתב
 שמונו את הנם הזה ירגזו וילמו כאנן כשיעצרו ישראל אללם; עזר ועמיד
 שניהם להורות על ההוה, כי המסורר מלייר הצצר כאלו הוא עתה נגד
 עיניו; ואמר תחלה עמים דרך כלל ואח"כ פרט למטה, אלוס אונג וצנען.

פירוש שירת הים

והח"כ השאילו המלך על הדבר שמוציאין אותו מן הכלי (עיין רש"י) וכיוצא
 בזה בלשון רומי (evacuare gladios) ועיין פירושי צנראשית (ל"ג כ"ו).
 מורישמו ידי, פנין השמדת כמו חכנו צדצר ואורישנו (צמדצר י"ד י"ג) ותחלת
 הוראת לשון הוריש, גרם לפלוגי שיהיה ממונו ירושה, וזה על ידי שהמית
 אותו. והנה להורות על קלות הכלחון שהיה האויב מדמה צלבו, הזכיר תחלת
 המלחמה שהוא הולאת החרב וסוף הכלחון שהוא השמדת האויב, וקשר שתי
 הפעולות בלא די"ו להורות על תכונותיו זו לזו.

(י) נשפח: לשון גשיפה והולאת הדור מן הפה, ומה צהפוך אחריות
 נשפח, כאשר מלאמו נפשו גחלים תלהט (אויב מ"א י"ג) שהכוונה נשימתו
 וכן רוח ונשמה תקלת הוראתם האויר שצעלי חיים שואפים ומוציאים צפיהם,
 כי ידוע בכל הלשונות כי המלות המורות על עניינים רוחניים נאמרו תחלה
 על עניינים גופניים, נשפת צרוח: משל כמו למעלה (ח') וצרוח אפיך. והנה
 צמסור לא מבר רוח אלל טביעת המלרים, וזה מחזק מה שכתבתי למעלה
 (י"ד כ"ד) כי באעלו וישקף ה' אל נחתה מלרים צמסור חס ועין ככללו
 קולות וצדקים ונח"י שדי ורוח סערה, לללו: שקעו, ועיין למעלה על צמסורות.
 געופרת: שמתהרת מפני כוננה לשקוע ולהסתר מן העין. מלרים: חזקים,
 עיין למעלה (פסוק ו') על מלרי צבא.

(יא) מי כמכה צאלים ה': המקרא הזה דוגמת ימיך ה' מלרי צבא
 ימיך ה' חתק, אויב, שהחלק ה' מהפסוק נכפל, ולא נשלים הענין אלל
 צסוף הכחול, וכן באן מי כמכה צאלים ה' אינו נאמר שלם אלל הכוונה
 מי צאלים מלרי בקדש גורל ועושה פלא כמכה ה' ? (וכן דעת רמב"ן
 בפירושו) אלל שנשמע המקרא הזה ממקרא ימיך וחזרו צמה שגשומה
 בחלק קצ' מלת צאלים (שהיה לו לומר מי כמכה צאלים ה') מי כמכה צאלים
 בלרי בקדש, ודוגמתו אשר קרפו אויבך ה' אשר חרפו עקבות נשיחך
 (תהלים פ"ט כ"ג), נשמטה מלת אויבך בחלק קצ', וקדוש לזה הצנהרים
 חרה ה' חס צנהרים אפך (חזקוק ג' ח') שעיניו הצנהרים חרה (ה') חס
 צנהרים חלה אפך, החלק הראשון חסר מלת אפך (הצנהרים חרה אפך ה'),
 והחלק השני חסר מלת חרה, ולא יתכן לפרשו כפי דעת צה"ע, שא"כ חרה
 חס ה' ה' לל, כי חרה ה' לא נמצא צסוף מקום צאלים: צאלים, כלומר
 צאלה העמים, בלן וועל אל חלים ידצר כלליות (דליאל י"א ל"ו), וכן מי
 צסחק יערוך לה' ידוע לה' צצני חלים (תהלים פ"ט ה') ענינו צצני חלים
 וזה המלחמה, וכן חזו לה' צצני חלים חזו לה' כבוד ועוז (שם כ"ט ח')
 ענינו צצני חלים, כלומר המלחמה; וחזן מאלה לא מלאמו חלים להודאת

אריסיו ואת אילי הארץ הוליך גולה מירושלים צנלה (מלכים ב' כ"ד ע"ו),
 ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל י"ז י"ג). והנה צמואצ כתוב ויגר מואצ מפני
 העם מאד כי רצ הוא ויקץ מואצ מפני בני ישראל (צמדצר כ"צ ג'). כמוגה
 נמסו כדצר הנמס צחוק המים (liquefieri) והוא משל כאלו אצר חוזק לזם
 והיה למים, כטעם וימס לזם העם ויהי למים (יהושע ז' ה') וקרוצ לזה
 בתנ אונגידיוס (Ex Ponto I. 2. 57.) Sic mea perpetui sliquescent
 pectora curis ignibus admotis ut nova cera solet

ונראה כי שני השרטים האלה מוג ונמס כדלים זה מזה צמה
 סיקרא כמוג מה שניתך על ידי המים, כמו צרצרים תמוגנה (תהלים ס"ה
 י"א), והטיפו ההרים עמים וכל הגצעות תתמוגנה (עמוס ט' י"ג) שענינו
 תלכנה מים, וכן שיערי הנהרות נפתחו וההיכל כמוג (נחום ב' ז') אחר
 ששערי הנהרות נפתחו המים שוטפים את ההיכל והוא תתמוג צמים; ואולי
 כך (נגד הטעמים והנקוד) כמוג צים דאגה (ירמיה מ"ט כ"ג) כמוג צים
 של דאגה. ונמס הוא מה שניתך ע"י האש והחום, כמו וחס השמש ונמס
 (שמות י"ו כ"א), היה לצי כדונג נמס צחוק מעי (תהלים כ"צ ע"ו), כהמס
 דונג מפני אש (שם ס"ח ג'), הרים כדונג נמסו (שם ל"ו ה'), ונמסו
 הרים תחתיו וגו' כדונג מפני האש (מיכה א' ב'); וכן צשרט מסה, ישלח
 דצרו וימסם (תהלים קמ"ז י"ח) שענינו על ידי חום השמש, ושנים נראים
 כיולאים ון הכלל, צדמעתי ערשי אמסה (תהלים ו' ז'), ונמסו ההרים
 עדום (ישעיה ל"ד ג'), אך גם צאלה הכוונה על החום, כי הדם כשהוא
 צח הוא חם, וכן הדמעה חמה היא, ואמר כי דמעתי מדונה מאד עד שילדק
 לומר אשחה צכל לילה מעתי, ומלצר זה היא ג"כ חמה כ"כ שהיא מועסת
 צרתיחמה את ערשו, אשר אולי כלו או מקלתו היה כסף וזהב. אצל צענין
 הפחד היו אומרים צלל חלוק כמוג ונמס, מאחר שאין המליכה הזאת אלא
 לצון מושאל, כי אומרים שהלצ או הדם נהפך למים, צלי שדע אס זה נמשך
 ערצוי החום או ערצוי הלחות.

חפול עליהם : על אדום ועל מואצ (ראצ"ע). צגדול זרועך :
 צגדול זרועך, וכטעם כגדול זרועך הותר צני תמותה (תהלים ע"ט י"א).
 משקל פֶּעַל מתחלף במשקל פֶּעַל כמו כשצעה צטוצ ציתך קדום היכלך (שם
 ס"ה ה') ענינו קדש היכלך, קדושת היכלך, וכן אל גזיה קומתו (שמואל
 א' י"ו ז') גזיה קומתו; וכן תאומים מתשקל תאום ותאמי מתשקל תאם
 או תאם. וכן משקל פֶּעַל מתחלף במשקל פֶּעַל, פֶּעַל פֶּעַל כמו חדר חדר.

ירגזון : עקר ענינו לדוד ורעדה, כמו ירגזון יריעות (חזקוק ג' ו'), ומוסדי
 הרים ירגזו (תהלים י"ט ח'), ומוסאל לנדוד הנפש והמיתתה ושאוה לכל
 סבה שחיה, כמו ופקדו ורגזו (ירמיה ל"ג ט'), ורגזו וסלו מפניך (דברים ז'
 כ"ה), לז רגזו (— כ"ה ס"ה) שהם על התפעלות הפחד, וירגז המלך (שמואל
 ז' י"ט ח'), מעלנך וקרגזך (ישעיה י"ד ג') שהם על התפעלות העלזון,
 למרגזי חל (חייב י"ב ז') רגז רחם הזכור (חזקוק ג' ח') שהם על
 החמה וקחרון, ונלשון ארמית אינו כאמר חלל להוראת החמה והחרון, וכן
 עלשון חכמים רגזן קרינו בעל חמה, וכאן הכוונה על התפעלות הפחד. חיל,
 גם הוא לשון רעדה, כמו ותרעש הארץ ותחול (ירמיה כ"א כ"ט), יחילו
 אף ירגזו תהומות (תהלים ע"ז י"ז), אך נראה שהוא מיוחד לרעדה עם כאז
 וחלל, מל', בערם תחיל ולד (ישעיה ס"ו ז'), אע"פ שהוסאל לפעמים לדברים
 צנחי חזק וגלגל מרגזים כאז. והנה הזכיר תחלה העמים שהיו קריצים
 אל הדרכים שהיו ישראל לריבים לעבור כדי ללכת ארלה כנען, ולצדק הזכיר
 יושבי כנען שהם הקמים שהיו ישראל הולכים לקחת את ארלם, כי תחלה
 היה לריך שיחתו הפלסתיים ואדום ומואב כדי שלא יעכזו את ישראל בעצרת
 אללם, ואס"כ היה לריך שיחתו הכנענים ויפלו ציד ישראל, והנה כנגד פלשת
 ואדום ומואב אמר, ידמו באנן עד יעבור עמך, וכנגד יושבי כנען אמר
 חזיזמו ותבעמו.

(סו) אז : מיד בשמעם קריעת ים סוף ועציעת המלרים. אלופי אדום :
 ראשי המעפחות, בהמשכה אשר עליה שר אחד בקראת אלף, כמו הנה אלפי
 הדל במגשה (סופטים י' ע"ו), לשנטיכם ולאלפיהם (שמואל ח' י' י"ט),
 והפסתי קוסו דקל אלפי יהודה (— ב"ג כ"ג), והאלוף הוא שר האלף ונשיא
 צית את, והנה אלופי אדום הם צתי אצות שנתלקה בהם אומת אדום, ולכל
 צית אב היה אלף ונשיא, והיו באדום אלופים למעפחותם, והם המכרים
 בצרואות (ל"ו ע' — מ"ג), וגם היה מלך באדום (שם שם ל"א, צמדבר כ'
 י"ד). וה"ל כי אלופי אדום, לא היו תחת עול מלך אדום, אלא מדרו צו, או
 מוצלם לא קננו עליהם מלך, והיתה קלט האומה תחת ממעלת המלך,
 וקנתה תחת ממעלת האלופים, והחלק השני הזה מאומת אדום מיוחד בשם
 צבי עשו (עין רמב"ם דברים ז' ג') והנה מלך אדום לא נזהל מפני צבי
 ישראל וינא להבאחם בעם כנען, אבל צבי עשו יראו מהם (דברים ז' ד').
 חילי מואב : נצוריהם ואינטו לשון א"ל (כדעת ראש"ע) אלא לשון אל וחלים,
 ונכחם לפעמים נצוריהם, מבין אומרים א"ל אילות, כלם לשון חזק וחקף.
 ונראה כי חלים היה תאר לקלת שרים, כאשר מלאנו ואת כשי המלך ואת

האדם (ונפרע. אלל הקדונונים כנראה מענין נבות, מלכים א' כ"ח ג'), כמו
 צאו גוים צמחלתך (תהלים ע"ט א'), ונחלתי שמתם לתועבה. (ירמיה צ' ז'),
 עמו סנקראו ישראל חלק ה' ונחלחו להורות חצינותם עליו. מוכן לשבתך
 פעלת ה': בקראו השמים מוכן שנתו של הקצ"ה (מלכים א' ח' ל"ט, מ"ג,
 ומ"ט, ותהלים ל"ג י"ד), וגם צית המקדש בקרא כן, מוכן לשבתך עולמים
 (מלכים א' ח' י"ג), ופירות מוכן מקום (וכן בלשון ערבי מפתח), וכן
 אשקטה ואציטה במכוני (ישעיה י"ח ד') במוקדמי, ורוב שמום המלה הזאת
 להוראה הזאת הוא צשיר ונדבור המפואר, אמנם צדור הפסוע אומרים מכונה
 ומכוונות להוראת היסוד והנסים, ועל ההוראה הזאת מלאנו צשיר מכונים,
 יסוד ארץ על מכוניה (תהלים ק"ד ה'): פעלת: הכינות וגזרת במחשבתך.
 כמו הוי חושני און ופועלי רע על משכבותם (מיכה צ' א'), אף בלב
 עולות תפעלון (תהלים כ"ח ג'), מי פעל ועשה (ישעיה מ"ח ד'). מקדש.
 דגש הקו"ף לתפארת הקריאה, ונ"ל ששמוהו כדי שיהיה השוא נע, וזה כדי
 להרבות הנרות התיבה, וזה כדי שיהיה נשמע יותר כיגון הזקף הגדול; וכיולל
 צה צמלת הציפיו (למעלה צ' ג') להיות המלה צטעם סגולתא ואין לפניה
 מלה צטעם משרת רלו להרבות הנרות התיבה כדי להשמייע יפה כיגון הסגולתא,
 אעפ"י שאין הצטעם הזה מתייבב אלל כל שאר הדגשים לתפארת; וכיולל צה
 הוא מה שהחליפו שוא נח צחטף פתח צמלת התיבה (ירמיה כ"ז ע"ו), כדי
 להרבות הנרות התיבה, צעבור כגון הזקף שאין לפני משרת. כוננו ידיך:
 אין ענינו כמו פעלת (כדעת ראצ"ע), אלל לשון העמדה וקיום, כגון וכוננתי
 את כסא ממלכתו (שמואל צ' ז' י"ג), אלהים יכוננו עד עולם סלה (תהלים
 מ"ח ט'), והכוונה שהאל ישמר מקדשו שלא יחרב, והוא כענין מה שכתוב
 אח"כ ה' ימלך לעולם ועד.
 יח) ה' ימלך לעולם ועד: איננו דרך תפלה, שאם כן היה לו צוהר
 ימלך ה' לעולם ועד, גם איננו דרך נצחיה, אך הוא דרך מליכת השיר.
 כאשר יציא ה' את עמו אל מקדשו, אז יהיה ה' מלך לעולם ועד, כלומר
 על עמו שיעבדו לעולם. ימלך: יהיה מלך על ישראל שיעבדוהו ויכלו צחורתו
 ויהיה ה' צראשם צמקום מלך, כי אמנם שימת מלך עליהם לא היה לפי עקר
 כוונת הפורה; ויש כאן גם כן רמז למה שיהיה לעתיד לבוא, שיהיה ה' למלך
 על כל הארץ, ויהיה ה' אחד ושמו אחד. לעולם: עקר הוראת מלת עולם על
 זמן נעלם ונלתי מיוחד, הן לשעבר הן להצא, פנו זכור ימות עולם (דברים
 ל"ב ז') הם ימי קדם הרחוקים ונעלמים מזמנינו, עבר עולם, אחוזת עולם.

הָבֵר דְּבַר, שָׁכַם שָׁכַם, וזולתם; וכל זה מפני שכל המשקלים אשר צפוטם סגור"ל
 ונח נראה אחריו היו מתחלה צעלי שוא ופתח, או שוא וחולם, כמו שהם
 בארמית כגון קִשְׁט וצִרְמִי קִשְׁט, הָבֵר וצִרְמִי הָבֵר, והדברים ארוכים, ובגד
 ביארתי צפרי פִּרְאֵל עֲגָמְעָנִי. וטעם בגדול זרועך, כשיראו זרועך הנעויה
 על כל מי שיצמוד להרע לעמך, ידמו כאבן, ישארו בלתי מחנועעים כאבן
 דומם, ולא יעבדו את ישראל בעצרת אללם. ידמו: קל משרש דמם, כמו
 יָצְמוּ מִן הַמָּם. עד יעצור עמך ה' עד יעצור עם זו קנית: אין זה דוגמת
 ימיך ה', מי כמכה באלים ה', וחזריהם, כי זהם אין החלק הראשון
 מאמר שלם, וכאן הוא מאמר שלם (עד יעצור עמך ה'), ואולי היה כן מפני
 שהמאמר הזה משובה מכל חזרו הנכפלים גם בענין אחר, כי הם נתחלת
 הפסוק וזה צפוטו; והיות הענין תלוי ומופסק הוא מוב ונעים נתחלת
 המאמר, אך לא צפוטו; ואע"פ כן בא באן בחלק השני חוספת קלת על
 החלק הראשון, כי במקום שאמר בחלק הראשון עד יעצור עמך, אמר בחלק
 השני עד יעצור עם זו קנית, וענין עם זו קנית מוסיף על ענין עמך,
 ועירושו שאתה עשית שיהיה שלך, כי לא בלבד היו עמך מפני מנהג אבותיהם
 שצדיהם (כי הם עובדים אותך כי גם אבותם עבדוך), אלא אתה עתה על
 ידי שהולחת מניח עבדים קנית אותם לעבדים כמעט עבדי הם אשר הולחת
 אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ה כ"ה).

(י) תציאמו ותטעמו וגו': דעת זה"ט נכונה מאד בפסוק הזה,
 והמפרשים לא הבינו כלל, וזה שיעור הכתוב: תציאמו (וקודם לכן תטעמו
 זהר נחלתך) אל מכוון לשנתך פעלת ה' אשר הוא המקדש אשר כוננו יריך;
 תציאמו דבק עם מכוון לשנתך והוא בית המקדש, ותטעמו דבק עם זהר
 נחלתך שהוא ארץ ישראל, לפיכך בא מכוון ומקדש בלא צי"ת כמו זהר נחלתך,
 כי הנטיעה נקשרת בהכלת עם צי"ת המקום, אלא לשון ציאה נמלא תרצה
 בלא אות עשמת אחריו, כמו באו שעריו בתורה (תהלים ק' ד) כי ראיה
 גוים באו מקדשה (איכה א' י'), אך כאלו תציאמו מכוון לשנתך מקדש כוננו
 יריך, ותטעמו זהר נחלתך הוא מאמר מוסגר, ועל כן בא תציאמו צטעם
 רביע, המפרידו מן ותטעמו. צטר נחלתך: כל ארץ הרים נקראת הר, כמו
 הר יהודה, הר אפרים, וכן ההר העוב הוא (דברים ג' כ"ה), ועשה ה' לנאות
 לכל העמים זהר הזה (ישעיה כ"ה ו'), ובכל זהר הזה (שם שם ז'), בי
 תנוס י' ה' זהר הזה (שם שם י') שהכוונה על כל ארץ ישראל. נחלתך:
 ארץ ישראל נקראת נחלת ה', כאלו היא אחוזתו ומלך ירושתו, החנינה על

מלת עַד כוונתה גם כלי זי"ו, אמנם מלת עַד בסגול העי"ן לא תעמוד בלא זי"ו, כי בלא זי"ו אומרים עַד בפתח, לא עַד בסגול, והנה הזי"ו בלתי מתפרדת ממלת עַד, וכאלו היא זה יסוד, וביוצא הזה למטה (פסוק כ"ג) על מלת מרתה כחצ רש"י: והזי"ו היא במקום ה"א הנסרסת בחינת מרה; ועל מלת וחמתו כתב: הרי ה"א של שרש נהפכת לתי"ו: הרי שהוא קורא בראשית לכל אות הנלתי מתפרדת מן החינה, וסנטיילתה ענין החנה משתנה, אעפ"י שאיננה באמת מן השרש, כי שרש מרה מרה, ושרש חמה יחס. (יש) כי צא: איננו מן השירה (כדעת ראב"ע) כי אין לשון הפסוק הזה כלשון השירה, אלא דרך ספור פשוט; אבל הוא נקשר למעלה, אז יסיר מטה, כי צא קום פרעה, כדעת ראב"ן ורמב"ן.

תשובות הגאונים

רבינו יוסף טוב עלם והלכות פסוקות דרב יהודאי.

אסיפות שונות נעשו מתשובות גאונים בכל דאחשובות שאר גדולים קדמונים, שתיים מהן נמצאות בדפוס, אחת כוללת ארבע מאות שאלות ותשובות מקוצרות, ובלי זכרון שם המשיב, ונדפסה תחלה בקונסטנציה, ואח"כ בפראג בשנת של"ה, ואח"כ במגבות שני"ז; והשנית כוללת אגרות שלמות, כאשר יצאו מתחת ידי הגאונים, וכל אחת שם בעליה עליה, ונדפס הספר בשאלוניקי שנת תקנ"ב, ונקרא שמו שערי צדק. אסיפה אחרת מתשובות הגאונים נראה שנעשתה על ידי אחד מהגאונים עצמו, הלא הוא רב צמח, כי כן במרדכי פרק השותפין כתוב: ומצאתי בתשובות ישנות דרב צמח גאון — ורחוק הוא שתהיינה התשובות ההן בלן מרב צמח עצמו, שאם כן לא כך היו קוראין אותן אלא כך היתה שמן תשובות רב צמח. ואחריו בא ער תמו גאונים, בכל קם בצרפת ר' יוסף טוב עלם, ועשה אסיפה אחרת מתשובות הגאונים, והאסיפה היא איננה אחת מהנדפסות, כי מצאנו בחוספות (פסמים לועזים זכ"ל):

פירוש שירת הים

שמחת עולם, הכוונה: זהם על הזמן העתיד, מעולם ועד עולם, לשעבר ולעתיד. ועד: מלת עד הושאלה להורות (כפירוש מלת עולם) כל זמן רחוק, הן לשעבר הן לעתיד (וכן כלשון רומי המשוררים אומרים לפעמים usque להוראת התמידות) כמו הזאת ידעתי מני עד (איוצ כ' ד') לשעבר, נעמו זה' מדי עד (ישעיה כ"ו ד') לעתיד, וְעַד כמו לעולם, ולהפלה אומרים זכפל לשון קָעַד לעולם (תהלים קמ"ח ז') או לעולם ועד (ואין המליצה שם, כדעת ראש"ע שחשב כי משפטים לעולם ועד עולם), והיתה המלה דאזיה להקד' וְעַד, ומפני ההפסק (כי לא מלאנו המלה הזאת רק בהפסק) וְעַד, והסגול שחתת העי"ן זר מאד, וראש"ע זקם להולמו ולא הלמו, כי אמר שהוא צעזעור ההפסק כמו וְאֵבֶל (בראשית ג' י"ג) מן וְאֵבֶל, ואין זה כלום, ראשונה, כי כאן סגול ולהלן לירי, ושנית, כי גם כלל הפסק העתיד מנחי פ"א אל"ף פעמים זלירי ופעמים צפתה, כמו וְאֵבֶל צפלאשי (שופטים כ' ו'), וחזן מפעלי נחי פ"א צומן עתיד לא מלאנו מעולם פתח משתנה בהפסק מאמר ללירי. ורש"י כתב כי הו"ו מחדש המלה ושהיא פתוחה, והנכון כדעת צעלי שפתי חכמים שכוונת רש"י על נקוד העי"ן, כי אנכי היודע וְעַד (ירמיה כ"ט כ"ג) שהוא לשון עדות, העי"ן קמולה, כלומר נקודה קמץ קטן שהוא לירי, אבל וְעַד שענינו לעולם העי"ן נקודה פתח קטן שהוא סגול; אמנם ראש"ע באמרו: ומשפט לה"ק זהוית החנועה (זה כ"ל טעות מופר ולדיך לומר הנגינה) צלות הזא אחר וי"ו יפתחוהו כמו סוד וכסב וְעַד וצעזעור זה נפתח ועד, עכ"ל, כוונתו על נקוד הו"ו וקרא פתיחה לקמץ, לא שהקמץ נקרא כן, אלא שהוא פתיחה צורך אל הסוף שאיננו חנועה; ובניאורו הקלר מפורש יותר וזה לשונו: וצעזעור היות הטעם צלות הראשון כמו לחם וי"ו, צפתה הו"ו. אמנם לענין שכתב רש"י שהו"ו צמלת וְעַד היא יסוד, לא יתכן שיוקח כמשמעה, כי לא נפלא מעיני רש"י ז"ל שאומרים קָעַד, מְזִי עד ועולמי עד כלל וי"ו, ואין יאמר שהו"ו כאן יסוד? גם למה שכתב במקום אחר (צמדזר ב"א י"ד) את והז כמו את יהוה, כמו שיאמרו מן יעד ועד, עכ"ל, לא יוכיח כלל שהוא מפרש וְעַד משרש יעד, כי גם כוונתו על הו"ו הזאת במקום הו"ו בְּנִצְעַד וּבְמִצְעַד וכן. צמלת וְעַד שגל"ח, ולא (כדעת המעמד) על מלת וְעַד שחבל יודעים שאינה מן יעד אלא מן עד כמו קָעַד ולעולמי עד. וכ"ל צדור כי כוונת רש"י ז"ל כי צמלת וְעַד זלירי העי"ן

והלכות פסוקות דרב יהודאי פה

הספר מכל וכל, וכך היא בכ"י : כך ראינו כופין את הראשונה לחלוק
והדין עליה וכו' וכו'. וכדף ה' ריש עמוד א' סצות חליצה בא הוא
ויבמתו לפני ב"ד והן גותנין לו עצה ההוגנת לו, שנאמר וקראו לו זקני
עירו ודברו אליו, והיא אומרת מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא
אבה יבמי והוא תקנתא אין לה תקנה וכו' צ"ל והוא אומר לא תסצתי
לקחתה וכו' כמו שכתוב אח"כ בדף ז' סוף עמוד א', ומה שכתוב כאן
תקנתא אין לה תקנה, מקומו שם בדף ז' סוף עמוד א' וכן צ"ל : שכיון
שנתן לה גט פסלה ממנו ואסרה עליו, ולהתירה לשוק אסורה, שזקוקה
לו, מה תקנתה, אין לה תקנה, אלא כופין אותו עד שיחלוץ לה וכו'
כמו בדף ה' ריש עמוד א'. החלק הראשון הזה כולל שצ"ד תשובות
זהו ג"ז דפוס, בכל דף פ"ח שורות (מ"ד פנים ומ"ד אחור), ובכל שורה
ששים אותיות. החלק השני נמשך מן דף נ"ח עד דף קל"ט, והוא כולל
תשובות גאוני איברופא וקצת ג"כ מגאוני בבל, והן שי"א תשובות, כי
אע"פ שהחלק הזה מרובה בדפוס יותר מהחלק הראשון, הנה תשובות
חכמי איברופא ארוכות יותר מתשובות גאוני בבל. עשר תשובות הראשונות
מהחלק השני הזה כבר הוצאתי אותן לאור בכרם חמד ז', ורובן כבר הן
בדפוס בס' הישר לרבינו תם, אבל שם הן משוכשות ולפעמים בלתי
מיבנות. החלק השלישי הוא קי"ט דפוס, ויש בין החלק השני והשלישי
שני דפוס פנויים, ואחר כך המספר נמשך והולך מן שי"ב ואילך, והן
תשובות הרמב"ן הרשב"א והרא"ש וקצת רבנים אחרים. החלק השלישי
הזה פגום מאוד בסופו, כי העכברים עשו באמצע מעדה גדולה, על כן
נשאר הספר באין קונה ועל ידי כן בא לידי, ואני בראותי כי החלק
הפגום רובו ככלו תשובות נדפסות ומפורסמות, הפרדתי איתן מהשאר,
ועשיתי מהקל"ט דפוס ספר בפני עצמו, ומהק"ט האחרונים ספר בפני
עצמו.

והנה שתי אסיפות תשובות הגאונים הנדפסות והשלישית אשר
בידי, כלן בעניני המשפטים והדינים, ורובן במה שבין אדם לחבירו ואין
בהן דבר הנוגע לעניני האמונה ולהבנת המקראות ודברי חז"ל ולשאר
חקירות חכמה ודברי הימים, וידוע כי גם בענינים אלה היו הגאונים
נשאלים ומשיבים, כגון תשובת רב שרירא הנדפסת בספר יחסי, הכוללת
שלשלת חכמי המשנה והתלמוד ורבנן סבוראי והנא"גים, ושתי תשובות
רב האי המובאות בעין יעקב פ"ק אין דורשין, ותשובת רב שרירא ורב
האי המובאת בערוך ערך אביי, וזולתן רבות, המפורזות פה וכה בספרים,

פר תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

ובתשובות הגאונים שכתב רבינו יוסף טוב עלם מצא רבינו חם י"ן גסך שנתגסך לפני ע"ז אסור בהנאה ואינו בטל אפילו באלף כמו ששינונו אלו אסורין ואיסורן איסור הנאה בכל שהו י"ן גסך וכו', ודבר זה איננו בתשובות הגדפסות. דן אמת כי במקוצרות כתוב (סימן רנ"ד) כיון שיין נכך אסור בהנאה, גם השכר שהוא אסור, ולא תימא ביין נסך ממשי, אלא אפילו בסחם יינו של גוי אסור, אבל הלשון איננו אחד, ונראה ברור כי התשובות שכתב ר' יוסף טוב עלם לא היו מקוצרות אלא אנרות שלמות בהבאת הראיות מן המשנה והתלמוד. ואמנם בספר שערי צדק לא נמצא דבר על הענין הזה. וכן במנחות ל"ד ב' בחוב בחוספות : זמן רב האי גאון היה מניח סימן הוצת להדדי וכו' וכן בתשובות הגאונים "כתב הרב יוסף טוב עלם" ואין דבר מזה בגדפסות: עוד אסיפה אחרת נעשתה ברומי, וזה לשון ר' משה ריאטי בהערות אשר כתב בגליון מקדש מעט שלו: יהודה צדקיה ובנימין הם ממשפחת ענוים, וחכרו ספר שבלי הלקט, וספר תשובות הגאונים, "וביאורים ופסקים נכבדים". והנה ר' יוסף טוב עלם היה בזמן חתימת גאוני בבל, כי בימיו מת ר' האי אחרון הגאונים, ואולי על כן התעורר לקבץ נדחי תשובותם; אבל חכמי דומי יהודה צדקיה ובנימין היו אחיו יתור ממאחים שנה, ואולי הם הבנינו באסיפתם גם תשובות שאר גדולים, כגון רבינו גרשום מאור הגולה רש"י וזולתם. ובזה יבין מה שכתב בהגהות מיימוניות (נאכלות חסודות פרק י"ח) פירש רש"י בתשובות הגאונים — הכוונה: כן פירש רש"י בתשובתו המובאת בתשובות הגאונים. ובן בסוף לקוטי הפרדס כתוב וכך פירש מורנו ורבינו קלונימוס בתשובות הגאונים.

ואני יש בידי (מהנת דנכנד ר' אברם קראקוביאה מו"ציאה, בן רבנים נכבדים) תשובות הגאונים כ"י נחלקות לשלש מחלקות, החלק הראשון כולל דק תשובות גאוני במל קצת גדולי ספרד שהיו בימיהם, כגון ר' חנך ז"ל יוסף בן אביתור, והחלק הזה דומה לס' שערי צדק, דבר זה שיש בוה יש בוה קצת תשובות שאינן בגדפס, וגם בגדפס יש תשובות שאינן בכ"י, אבל הסדר הוא משונה מאד בשמי הנפחאות. דנדפס הוא גדול שליש יותר מדב"י, אך יתרון גדול יש להב"י על דנדפס, כי חכ"י מדויק ודמעות בו מתי מספר, והנדפס מלא שבוסים כרמון, לא מצד המציא לאור, אלא מצד הכ"י שהיה בידו. לדוגמא ברך ר' עמוד כי ושאלתם היו שתיהן זקנות שתיהן ילדות שתיהן עקרות שתיהן חולצות — צ"ל אינו מהן חולצות? והתשובה חסרה מן

והלכות פסוקות דרב יהודאי פד

רק כתב אותו כמעתיק, והוא היה מעתיק לו עוד ספרים קדמונים, כמו תשובות הגאונים וסדר תנאים ואמוראים, והאחר בספרו היקר צור נע-שיכטע אונד ליטעראטור (עמוד 61) כתב „ר' יוסף טוב עלם (Bonfils) בן שמואל אין Limoges איין ריסטיגער אבשרייבער אלטער ווערקע“. והנה הקוראים הדברים האלה בדורו הזה לא יעלה על לבם כי ר' יוסף טוב עלם זה גדול בדורו היה, וכשיקראו אח"כ בעמוד 480 בשם ספר שערי ציון לר' יצחק לאטאש „ר' יוסף טוב עלם פערפאססער פיעלער אונד ווערטהפאללער ביכער“ — מי יודע עד כמה יאמינו לספר שערי ציון הבלתי מפורסם בעולם? לכן הנני מודיעם, בפעם הזאת אודיעם את ידו ואת גבורתו של ר' יוסף טוב עלם.

והנה ר' יוסף זה הוא אחד מבעלי הפיוטים הנוהגים באשכנז ובפולין, וידוע כי הפייטנים הקדמונים, ובפרט האשכנזים והצרפתים, לא היו אנשים שעקר חכמתם ומלאכתם השירה, אבל היו רבנים גדולים מפורסמים בתורה וחכמה וקדושה, אשר היו עמוד אש להאיר לאחיהם באפלת הגלות והגזרות, על פיהם יסעו ועל פיהם יחנו בני ישראל, והפיוטים אשר חברו הצדיקים הללו היו סבה גדולה לשמירת האומה בקרב הצרות שעברו עליה בדורות ההמה, כי הפיוטים האלה היוצאים מן הלב היו נכנסים בלב ונרשמים בנפש, והיו מרוממים אותה למעלה מן החומר ומכל מאורעות הבשר, עד שהיה גוף הישראלי משועבד למקרים רעים, ונפשו חפשית, מפרת מעלתה, ומתנחמת במעלת האמת אשר היתה ירושתה.

ואלה המה פיוטי ר' יוסף בן שמואל טוב עלם :
א' וירד אביר יעקב נורא עלילה הידוע במנהג אשכנז ובמנהג פולין בליל ראשון של שבועות, חתום בו יוסף הקטן בר שמואל, והוא פיוט יקר ונכבד נחמד ונעים. ואין ראוי להתעלם מדבור אחד הכתוב בו, והוא „לא תרצה קרוצי חמר להכרית בזעם“, כי לא בחר בשום תאר המיוחד לזרע ישראל, אבל אמר קרוצי חומר, וזה מלמד שאסור לרצות כל בן אדם הקרוץ מחומר, יהיה מי שיהיה, ומאיזה עם שיהיה; וכמו שכתב ראב"ן (לכן העזר דף ל"ח עמוד ז') לא תגנוב דומיא דלא תרצה ולא תנאף, דהוי בין לישראל בין לגוי. ואולי יתמה הקורא ויאמר ומה הוא זה שיסר הפייטן למעלה מזה „עלובים חפו ראשם, ולהרגה צור הקדישם, בפדוע פרעות“? והתבונן בתשובתי, והבן חכמת הפייטן ויושר וצדקתו, הנה ידועה היא האגדה דבבא קמא דף ל"ח אמר ר' אבהו עמד

פו תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

ונראה כי גם אלה נקבצו ובאו בקצח אסיפות שנעשו מתשובות הגאונים. וקצת מן המלקטים הכניסו באסיפותיהם גם לקוטים מספרי הקדמונים אע"פ שאינם תשובות, ואחד מאותבי כתב לי שראה ספר תשובות הגאונים כ"י נחלק לשני חלקים, הראשון כולל קכ"ד סימנים, והשני ק"י, ורבים מהסימנים ההם אינם תשובות, אלא פירושים על סוגיות התלמוד ועל האגדות מרבינו חננאל ורבינו נסים, וקצתם גם כן לקוטים מספר העתים לר' יהודה אלברצלוני, וקצתם פירושים מר' אשר מלוניל, ר' יצחק ו' ביאת, ור' שמואל הנגיד, והתשובות רובן מגאוני בבל, ואינן אותן הנדפסות בשערי צדק, זולתי האחרונה שהיא לר' גטרונאי והיא בשערי צדק דף מ"ח עמוד ב' סימן כ"ה, אלא שבכ"י תחלתה כך הראוני מן השמים, ובנדפס כתוב והילכהא, ובכ"י היא בשלמותה ובנדפס היא מקוצרת. בתשובות ההן נמצאות י"ד תשובות מרב האי על עניני אגדה, ואחת ארוכה על יום טוב שני, והרבה גם כן מרב עמרם, ואחת מהן תחלתה כך: עמרם בר ששנא ר"מ דמתא מחסיא לכל רבנן ותלמידיהון ושאר אחינו בית ישראל הדדים במדינת ברצלונא יקרים ונכבדים ואהובים לפנינו שלומם ירבה לעד ויגדל, קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא ומן רישי כלי, ומכל חכמים הסמוכים שהם במקום סנהדרי גדולה, ומן בני קיומי שהם במקום סנהדרי קטנה, ומשאר חכמים ותנאים ות"ח שבישיבה כולה, שתמיד בשלומכם אנו שואלים ומבקשים רחמים עליכם שירחם עליכם המקום ברחמי הרבים. השאלות ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אב"ד ואלופים וחכמים וכל תלמידים, והתבוננו בהם ועמדנו על מה שכתוב בהם, וכך הראוני מן השמים. ששאלתם כוס של קדוש מעון ברכה לאחריו

בסימן אחד מן החלק השני יש "שאלות דשאלו מן קמיה דמר רב יהודאי גאון" הנזכרות בספרי הקדמונים, והן מ"ב שאלות ואחת מהן היא הנדפסת בשערי צדק דף צ' סימן ל"ב.

ומי יתן ותתגלה לנו העתקה מאסיפת תשובות הגאונים אשר אסף ר' יוסף טוב עלם, כי בין מצד קדמותו (כי היה בזמן ר' האי) ובין מצד חכמתו הרחבה והעמוקה, אין ספק שהיו התשובות אשר אסף וקבץ מלוקטות בתבונה ובהשכל ומעותקות באמונה ובדיוק.

והנה ראיתי לשני גדולי הדור, ידידי הנכבדים, דברים שהקורא אותם יחשוב את ר' יוסף טוב עלם כמעתיק בעלמא. האחר בכרם חמד ד' עמוד רנ"ג כתב: ר' יוסף טוב עלם לא חבר ספר הלכות גדולות,

והלכות פסוקות דרב יהודאי פט

אין ללמוד כלל שממונם של גוים מותר לישראל, ור' אבהו באמר דאחיה והתיר ממנום לישראל, לא נתכוון אלא לתת טעם לאותה משנה, לא חלילה להתיר גזל הגוי ומעשה חמס ורמזה. אבל ר' יוסף טוב עלם בראותו כי האגדה הזאת היתה למכשול עון לקצת מבני דורו, והוא לא היה בידו לבטל אותה, בחר להחליף אותה באחרת, ולפרסם במקומה גירסא אחרת השנויה במכילתא, אשר לפי הנראה היא קשה מן הראשונה, אבל באמת לא תוכל להיות למכשול עון, וזה לשונה: ראה נותר גוים, דמן התיר, לא תחיה כל נשמה, וממונם התיר, ואכלת את שלל אויבך — הנה כאן הפסוק לא תחיה כל נשמה מורה באצבע שהמאמר דמן התיר איננו גזרה כללית, אבל הוא מיוחד לשבעה עממים בלבד, וכן הפסוק ואכלת את שלל אויבך מלמד שאין המאמר ממנום התיר אלא באויבים, כלומר בשעת מלחמה, לא חלילה בישראל ונכרי הדדים בעיר אחת; נמצא כי המשורר, באמרו ולהרגה צור הקדישם, בא ללמד את בני דורו כי האגדה המפורסמת בהמון על פסוק ראה נותר גוים, אין להבין ממנה כפי הנראה ממלותיה שממונם של גוים מותר לישראל, אך המכוון בה שהאל גזר על הכנענים שיפלו ביד ישראל, וכן גזר על שאר ערים העושות מלחמה עם ישראל שתפולנה ביד ישראל, וכל זה למה? מפני שלא קיימו שבע מצות בני נח — וקל וחומר לישראל עצמם שנבחרו להיות עם קדוש, אם לא ישמרו שבע מצות בני נח, שבכללן לא תרצח לא תנאף לא תגנב, הלא כל שכן שיוקדשו להריגה ולביוזה.

(ג) אחזי בידם ארבעה מינים, מעריב ליל ראשון של סכות, במנהג אשכנז ופולין, וחתום בו יוסף הקטן בר שמואל.

(ג) אאמין מסתתר במעון חביון, יוצר לשבת הגדול במנהג פולין, חתום בו יוסף, אבל מאחר ששאר פיוטי היום ההוא לו המה, מסתמא גם זה לו הוא.

(ד) אז כארסת בתולה במהר וקדושים, זולת לשבת הגדול במנהג פולין, חתום בו יוסף בן שמואל.

(ה) אלהים בצערך הכות פתרום, קרובות לשבת הגדול במנהג פולין, חתום בו יוסף בר שמואל.

(ו) ירדת להציל עמך (שם שם), חתום בו יוסף בר שמואל.

(ז) אמנה גדולה היתה בעם (שם שם), חתום בו טוב עלם.

(ח) אלהי הרוחות לכל בשר (שם שם) כולל הלכות חמץ ומצה

פח הלכות הגאונים ר"י טוב עלם

זימורד ארץ ראה ויתר גוים, ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח, ולא קיימו אותן, עמד והתיר מסונן לישראל (כן היא הגירסא בספר כעין ילקוט כ"י שבידי), והמאמר הזה אולי היה למכשול לקצת מבני ישראל בקצת הזמנים, להתיר לעצמם להטעות את הגוי בהסך ממה שהריגי דז"ל (חולין ל"ד) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי, ואוהם בני אדם לא ידעו ולא הבינו כי האגדה ההיא על ראה ויתר גוים לא נאמרה אלא להסיר בצד מה התמיהה הנראית בדברי המשנה. שור של ישראל שנגח שור של גוי פסול, ושל גוי שנגח שור של ישראל בין חם בין מועד משלם נזק שלם. וכבר הראיתי בברם חמד ג' עמוד רכ"א כי חכמי התלמוד בשבאו לפרש דברי המשנה, על הרוב לא היה בידם קבדה על טעמי הריגים, והיו מוציאים אותם מדעתם, לפעמים היו תולים הטעם בסברא, ולפעמים היו תולים אותו בדברי התורה על ידי דרשות דחוקות מן הפשט. ובענינו הנה דבר מוסכם הוא בחכמת הנהגת המדינה כי הנכרי המתגורר בארץ אחרת לא יוכל לתבוע קצת מן הזכויות שיש לאזרח הארץ, אם לא יוכל להוכיח כי אנשי הארץ ההיא המתגוררים בארץ מולדתו יש להם גם כן הזכויות ההן. וזה לשון תורת עסא עררייך (§. 33) דען פֿרעמדען קאממען איבערהויפט גלייכע בירגערליכע רעכטע אונד פֿערבינדליכקייטען מיט דען איינגעבאָרנען צו, וועגן ניכט צו דעם גענוססע דיעזער רעכטע אויסדריקליך דיא אייגענשאַפט איינעם שטאַאַטס-בירגערס ערפֿאַרדערט זוירד. אויך מיכסען דיא פֿרעמדען אום גלייכעם רעכט מיט דען איינגעבאָרנען צו געניעסען אין צווייפֿעל האַפֿטען פֿאַללען בעווייזען, דאָס דער שטאַאַט, דעם זיא אַנגעהאָרען, דיא היערלאַנדיגען שטאַאַטבירגער אין ריקזיכט דעם רעכטעס וואָפֿאַן דיא פֿראַגע איזט עבענ-פֿאַללס וויא דיא זייניגען בעהאַנדלע. וכן בתורת ציפֿת (§. 11).

והנה בימי קדם, קודם שתתפשט חורת משה בעולם, לא היו האומות נוהגות זו עם זו באהבה ואהוה כאשר בימינו, ואף אותם העמים שהיו להם חקים ומשפטים ישרים לא היו חוששים לנכרים המתגוררים ביניהם, רק אולי אם היו מאומה תקיפה שהיה פתרה נוסל עליהם. על בן קרוב הדבר שבימי בית שני, אם היה איש יהודי יושב בחוצה לארץ, והיה שור של נכרי נוגח שורו, לא היה דין ודיין שיכריח הנכרי לשלם נזקו של יהודי, אבל אם היה שור של יהודי נוגח שור הנכרי, היו אנשי הארץ מוציאים מידו תשלומי נזקו; וכששמעו חכמים כך שפאו גם הם כמשפט הזה, ואמרו שור של ישראל וכו'. אבל מזה

והלכות פסוקות דרב יודאן צא

(טו) מלך אמין כח ורב עלילה, מעריב ליל שני של ראש השנה, במנהג יוני, ותחלתו ג"כ במנהג אס"ם (Asti, Fossano, Moncalvo).
חתום בו יוסף הקטן בר שמואל.
(טז) אלהי צורי איתרם במוסף יום א' של ראש השנה במנהג אס"ם, חתום בו טוב עלם.
(יז) ישובון עמך לבצרון, יום שני של ראש השנה בשחרית במנהג אס"ם, ובמוסף במנהג צרפת, חתום בו יוסף בר שמואל, וזאת תחלתו :

ישובון עמך לבצרון ימלטנו מאף זכרון
ונקדישך ביום זכרון קדוש
יראים מבקשי פניך יודעי חביון צפוניך
יבאו וישתחוו לפניך
יגולו רחמך על מעבדיך יופי הדרת כבודך
יראה אל עבדיך
וחשכם בחסדך מזרם ובצל כנפך תסתירם
אתה ה' תשמרם

(יח) איכבה אוכל פני להרים, מוסף יום שני של ראש השנה במנהג אס"ם, חתום בו יוסף בר שמואל חזק.
ועוד קצת סיוטים אחרים מצאתי, חתום בהם יוסף, ודעתי נוסח שהם שלו, ומפני הספק לא הזכרתי.
אך מלבד היות ה' יוסף טוב עלם פייטן נכבד אלמערס נחמח ונעים, היה גם כן רב גדול ודיין מפורסם לשם ולמסארת ולתהלה, ושפט בצדק דלים וחופיה במישור למטי משפט. הוא כתב לבני טרויש (Troyes) למען ידעו שאין לאנשי עיר אדת להמיל ממון על אנשי עיר אחרת; עיין תשובות מהר"ם הארוכות דף צ"ד סימן תתקמ"א. עוד כתב להם להוכיחם על שהכבירו עול על אשה שהיו לה כרמים, והמיל עליה לשלם על הכרמים בסני עצמם ועל פירותיהם בסני עצמן, עיין תשובתו הנעימה במהר"ם תתקמ"א. ובמדרש פרק השותפים, ובאחת מתשובותיו הורה שאין להכריח שום אדם על מעשה אצדקת, ואין

צ תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

וסדר ליל פסח, וחתום בו יוסף הקטן בר שמואל חזק, והוא מובא בתוספות פסחים קט"ו עמוד ב' וק"י ב', ועבודה זרה ע"ד ב'.
(ט) אין ערוך אליך להגיד ולדבר (סלוק שם), אין בו חתימת שם, אבל מסתמא מי שכתב הקרובות הוא הוא שכתב הסלוק, וכן בהגהות מרדכי בסדר של פסח מצאתי: כתב הר' יוסף טוב עלם למה ירקות באים בתחלה וכו', ותלשון ההוא נמצא בסלוק הזה.
^{אוצר החכמה} (י) אלהי ימי שנותי כלו באיך גלותי, אהבה לשבת ראשונה אחר פסח במנהג פולין, חתום בה יוסף, ונראה שהנא ר' יוסף טוב עלם, כי כן הוא חבר זולת לשבת זו גם חבר פיוטים לשבת שניה ושלישית אחר פסח ולשבת שאחר שבועות. הפיוט הזה לשבת א' אחר פסח הוא אהוב וחביב ונחמד ונעים.
(יא) ארנן חסדך זכרך, יוצר לשבת שניה אחר פסח במנהג פולין, חתום בו יוסף בר שמואל.
(יב) אריות הדיחו פזורה, זולת לשבת שלישית אחר פסח במנהג פולין, ולשבת שניה אחר י"ז בתמוז במנהג אשכנז, חתום בו יוסף בר שמואל טוב עלם, והוא יפה אף נעים.
^{אח"י 1234567} (יג) אור ישראל וקדושו, זולת לשבת אחר שבועות במנהג פולין, חתום בו יוסף בן שמואל. כל אלה נדפסים ומפורסמים, ואלה אשר מצאתי בספרים כ"י.
(יד) אמנם פסו מעדני, זולת לשבת אחר פסח, חתום בו יוסף בר שמואל, וזה הוא הבית הראשון:

אמנם פסו מעדני אפפוני מוקשי מדני
בכל זאת אוחיל עדני עזרי מעם ה'.

ואלו הם שני הבתים האחרונים:

"זם" ו"חשב" שוטם "פתן אזנים אוטם.
"ב"רוכים בסמלוניו להקניטם ויעזרם ה' ויפלטם.
"שושן עמרת נזר" מחצת ראש גזר.
"ואשר" אבה "להנזר אתה היית עוזר.

סמלוניו הם ענותות העול, עיין ערוך.

והלכות פסוקות דרב יהודאי צג

שקורא הלל, תשובה, מאן דצלי ביחיד באלו כ"א יום שהיחיד גומר בהם את ההלל, חייב לברך לגמור את ההלל ולקרותו כלו ולחתום אחריו, ובשאר ימים שאין גומרין בהם את ההלל כשם שאין פותחים כך אין חותמין, וכן מנהג בשתי ישיבות, ומה שחקקתם לפנינו מצינו בהלכות קטועות לא יחיד יחיד ממש, אלא אפילו צבור נקראו יחידים, לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בעל פה, ולא חעשו כן, שאין מנהג אלא כמו שפירשנו לכם ולא תטעו באותן הלכות קטועות, כי הן מוטעות ומקוטעות, והאל לנו למושעות. יוסף טוב עלם בר שמואל. — והוא ג"כ בסדר רש"י שבידי.

ונראה כי רבינו יוסף הגדול המובא במדרכי (פזק ר' ישמעאל) שהתיר זריקה בגז (שהתיר שתיית היין אם הנכרי זרק דבר לתוכו) הוא זה רבינו יוסף טוב עלם. המדרכי פירקא קמא הסנהדרין מזכיר תשובת ר' יוסף טוב עלם המובאת בראב"ן וזה לשונה בראב"ן דף ל"א עמוד ד': שנים שבאו לדין ונתפשו במעמד טובי העיר וקנו זה לזה, יכול אחד מהן לחזור בו ולבטל אותו קנין או לא? תשובה: כך נראה לי דאין לאחד קנין כלום, ואין יכול לבטלו, דקיימא לן כרב יוסף האמר כל זמן שעוסקין באותו ענין, ואפילו כי לא קנו מניה נמי כיון דבתלתא הויא מחילה, לית ב' חזרה, דכי אמור רבנן פשרה צריכה קנין הני מילי בפני שנים, דלא אלימי לאפקועי ממונא בלא קנין, אבה ג' אלימי, דכבית דין נינהו, וכל שכן הכא דבמעמד טובי העיר. בהגהות מדרכי לסנהדרין יש תשובה מר' יוסף טוב עלם, שמחייב להחזיר מה שחרוץ אדם בשחוק האגוזים, דאסמכתא היא ולא קנין, ושניהם צריכים הדוי, שמניחין חיי עולם ועוסקין בדברי תפלות, וגורמין לעצמן להיות פסולין להעיר עדות בישראל. במדרכי סוף פרק הזהב כתוב בתשובת מהר"ם כי ר' יצחק בר' מנחם העיד על ר' יוסף טוב עלם שהיה מוציא ממון ממי שתקע כף ליתן לחבירו כך וכך, כלומר היה מכריח את ראובן לקיים הבטחתו ולתת לשמעון מתנה שהבטיחו בחקיעת כף. אבל בתשובות מהר"ם סימן תתקכ"ב ובמדרכי עצמו פרק שנים אותון במקום ר' יוסף טוב עלם כתוב ר' יוסף בר' יצחק, ובתשובות מהר"ם דפוס קרימונה סימן ס"ב כתוב רבינו יוסף בר' שמעון, וכן מצאתי במהר"ם כ"י סימן קצ"ה, ואין ביה להכריע. באור זרוע קצר כ"י הלכות בית הכנסת סימן ש"ד (והובא בהגהות אשר"י ברכות דף ב') כתוב: וכבר נחלקו בהם (בקרובות, כלומר בפיושים

צב תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

הדבר תלוי אלא בנדיבות הלב ; עיין מדרכי באמצע פרק השותפין , והנהגות מדרכי בסוף הפיק ההוא. וריב"א כתב על זה "יפה כתב, ואני לא ידעתי, ושמתתי ברברים, כי עכשו יש לי גאון שאומר בדברי". — ודע כי חאר גאון לא היה בזול בימים ההם כמו בדורות האחרונים . ורש"י (חולין קי"ד ז') כתב ורואה אני את דברי ר' יוסף טוב עלם ז"ל, שראיתי תשובה כתב ידו וכו' ; והוא מזכיר אותן ומעתיק דבריו גם בכתובות י"ד. חלמידי רש"י מזכירים לפעמים את ר' יוסף טוב עלם בתאר הגדול, וזה לשון מחזור ויטרי סימן ש"ך : בתשובת ר' יוסי טוב עלם הגדול מצאתי שני ימים טובים של ראש השנה לאו דאורייתא נינהו , ואפילו הכי קדושה אחת הן, מה טעם ? כיון דקבעום סנהדרי גדולה שבלשכת הגזית, שמשם תורה יוצאה לכלם וקבעום קודם חרבן הבית לעצמם ולכל ישראל , הרי הן בכתובין בתורה, ונעשו קדושה אחת , והתורה אמרה לא תסור מכל הדברים וגו' . ומנא לן דקבעום קודם חרבן הבית ? דתנן בראשונה היו מקבלין עדות החדש כל היום , פעם אחת וכו' . ואם נפשך לומר והלא סנהדרים גדולים תקנו לנו שני ימים טובים של גליות , ואפילו הכי שתי קדושות הן — אותם לא הוקבעו אלא לגולה, ומשום ספיקא דקביעותא דירחא , ומקרא מעיד וצוות הרימו מכשול' פלדך עמי, ובני גולה מפילין הן לארץ ישראל , ונעשה כמי שלא פשט איסורו ברוב הקהל, אבל שני ימים טובים של ראש השנה דבפני הבית נתקנו ופשט איסורן על ישראל, נעשה הדבר כמו שניתנו מהר סיני, וקדושה אחת הן, שהם לא קבעום משום ספיקא דהא אינהו בקיאי בקיבועא דירחא. יוסף טוב עלם בר שמואל. — וכל זה וגם תאר הגדול כתוב גם כן בסדור רש"י כ"י שבידיו.

עוד במחזור ויטרי סימן ש"ז כתוב, וזו התשובה השיב ר' יוסי טוב עלם : בראש השנה מקום שיש שלית צבור מתפלל יחיד תשע , שומע עלינו לשבת, וסדר תקיעתא מפי שלית צבור, ויוצא ידי חובתו, שכך שנינו בשם ששלית צבור חייב כך כל אחד ואחד חייב, ר' גמליאל אומר שלית צבור מוציא אתהם ידי חובתן, ואע"פ שר' גמליאל יחיד הלכה כמותו, האמר רב, הונא אמר ר' יוחנן הלכה כר' גמליאל. אבל במקום שאין שלית צבור חייב, לומר עלינו לשבח בתוך התפלה , שאמרו ר' גמליאל לא, אמר אלא לאותן העומדים בבית הכנסת ושומעים מפי שלית צבור, ולאנוסים שאינם יכולים לבא בבית הכנסת משני האנוס, אבל שאח העם לא פאר (וכו' וכו'), וששאלתם ביחיד

והלכות פסוקות דרב יהודאי צה

אחריו העתיקו מכתב ידו ומכאן נמשכו חלופי נסחאות רבים הנמצאים בסדר תנאים ואמוראים הנמצא בה ובה בספרים כ"י. ומדי דברי בענין זה לא אכחד תחת לשוני כי אני חשדתי שם (עמוד קל"ג) את הרב חיד"א שעשה בסדר תנאים ואמוראים קצת הנהגות מלבד, אבל הודיעני החכם הגביר המפורסם הר"ר חיים יוסף מיכאל מהמבורג נ"י במכתבו מיום י"ט תשרי ת"ר, שאין הדבר כן, כי כל נסחאות הרב חיד"א נמצאות בכ"י שבידו, כי נמצאו אתו שלש העתקות מסדר תנאים ואמוראים, אחת בסוף ספר הערוך כ"י על קלף ישן נושן, והשנית בקובץ אחד הכולל כמה חדושים מהראשונים, והשלישית בספר שערי ציון (הנקרא גם תולדות יצחק) להר"ר יצחק לאצאש שער ט', ומשם לקוח סדר תנאים ואמוראים שהדפיס הרב חיד"א, או אולי מקור אחד לשניהם.

גם הלכות פסוקות דרב יהודאי העתיק רבינו יוסף טוב עלם, כנראה מתוספות נזיר נ"ט וזה לשונם: ובהלכה פסוקה דרב יהודאי בהלכות נדה מכתב הרב ר' יוסף טוב עלם יש כמו בהלכות שלנו. ודע כי במחזור וישרי סימן רמ"ז נמצאו הלכות פירים ומגילה לרב יהודאי גאון פסוקות וקצובות, ובסימן רפ"ג הלכות עירובי חצרות קצובות מרב יהודאי גאון ובסימן ש"ס ואלו הלכות סוכה קצובות לרב יהודאי גאון, ובסימן שס"ב ואלו הלכות גדולות קצובות מרב יהודאי גאון מהלכות לולב; ובאחד מכל המקומות האלה לא נזכר שהועתקו מכתובת רבנו יוסף טוב עלם, נראה כי בעל מחזור וישרי שזכה לראות בכ"י ר' יוסף ט"ע בענין ההפטרות ובענין אותיות גדולות וקטנות, הלכות דב יהודאי מכתובת ידו לא זכה לראות: גם נ"ל כי מלה גדולות הכתובה בהלכות לולב אצל מלת קצובות אינה אלא טעות סופר.

כאן ראיתי להודיע כי ההלכות הפסוקות או קצובות דרב יהודאי הנמצאות במחזור וישרי, כלן בלשון הקדש, לא בלשון ארמית, והא לך תחלתן:

בפירים אמור לעשות מלאכה, ומזכירין על הניסים בתפלה ובברכת המזון, וכן בזמנה. ובמגלה מברך ג' ברכות קודם קרייתת מקרא מגלה, שעשה נסים, שהחיינו, ולאחר שיקראנה מברך האל הרב את ריבנו האל המושיע, בערב וביום אחת בלבד. וחייב אדם לאכול סעודת פורים ביום וצריך לקרוא את המגלה בעשרה, בין בזמנה בין שלא בזמנה. (וכו' עוד קרוב לשלש פעמים יותר ממה שהעתיקתי כאן). אם רוצה לעשות עירוב בערב פסח לכל השנה כלה, ישול החכם

צד תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

הנאמרים באמצע שימנה עשרה) רבינו יוסף טוב עלם ורבינו אליהו הזקן
זצ"ל, ועלתה בידם דמותו ומצוה מן המובחר.

האיש הזה (ככל אחיו הגדולים בישראל בימי קדם) במקום
גדולתו שם אהה מוצא ענותנותו, שהיה עוסק בכל דבר קטן וגדול
שיהיה לחועלת לאחיו, בלי להציב לו יד בקדמות המודיעות שמו
ומעלת מלאכתו.

במחזור וישיב סימן רס"ב כתוב: ואלו הם סימני הפטרות מ"ז
בתמוז עד סוף החימש, דשה נוע איך שרש, דברי ירמיהו, ששעו דבר
ה' (וכו' וכו') בשבת שלפני ראש השנה מפזירין שובה, כדי להזהיר
על התשובה (וכו' וכו') והוא נמצא גם כן בלקושי הפידס, אך בחלושים
הרבה; ובסוף הסימן כתוב: כך העתקתי הסדר מכתב יד רבינו ר' יוסף
בר' שמואל טוב עלם.

ובסימן תקכ"ב כתוב: מכתבת רבינו ר' יוסף טוב עלם העתקתי
אלפא ביתא מאותיות גדולות שבתורה — אלפא ביתא מאותיות גדולות
בנביאים וכתובים — אלפא ביתא מאותיות קטנות אשר בתורה נביאים
וכתובים.

ר' יוסף טוב עלם כתב תקון שטרות, והוא מובא בתוספות גי'טין
פ"ה ב' ובסמ"ג סוף עישה ג', ובמרדכי בסוף פרק מי שאחזו (כלי
הזכרת שם ר' יוסף טוב עלם), ובפיק המגיש (ונדפס בטעות רבינו
יצחק טוב עלם). הר"מ מקוצי (לא תעשה קל"ח) והרא"ש (קדושין
דף פ"ח) מזכירין סדר חנאים ואמוראים כתב יד רבינו יוסף טוב עלם,
יכן בעשה מ"ח. אלא שחסרה בדפוס מלת יד (כתב רבינו יוסף טוב
עלם), ואינו אלא טעות הדפוס או הסופר, והטעות הזאת קרמה לבעל
ספר וזחסין שכתב (דף פ"ד), במצות מ"ח כתב רבינו יוסף טוב עלם
רב אשי ורבינא הלכה כרבינא. והנה מה שבעל הסמ"ג מביא בלא
העשה קל"ח והלכה כר' יהושע בן לוי בכל מקום; הוא נמצא בסדר
חנאים ואמוראים הנמצא במחזר ויטרי (עיין כרס חמד ד' עמוד קל"ז),
אבל מה שהביא הוא והרא"ש רב אשי ורבינא הלכה כרבינא איננו
בו (אם לא טעוהו דפוסו כזכרנו). ובנפסח הרב חיד"א נמצא
בחפ"י רב אשי ורבינא הלכה כר' אשי (עיין אלס סס עמוד קל"ו) גם
בעל ספר כריתות פתב הלכה כר' אשי, והנה אין ספק כי רבינו יוסף
טוב עלם מצא סדר חנאים ואמוראים משובש בנפסחאות מתחלפות,
והנה אותו ועשה ימננו העתקה מדויקת. אך לא כל הסופרים שבאו

והלכות פסוקות דרב יהודאי צד

אלא בצרפת עצמה, והוא מלא על כל גדותיו מתשובות רבינו תם ופירושיו), אבל אני מה אעשה, ואין בי כח להכחיש עדות איש קדמון וחכם ובלתי אין בדבריו כבעל מחזור ויטרי, אם לא אראה לנגד עיני ראיות ברורות שאין להם מדרה.

מלבד זה בדקתי הענינים שנרשם בצדס פסק בגליון הלכות גדולות (דפוס ויניציאה ש"ח), וראיתי כי באמת לא יצדק עליהם שם הלכות פסוקות וקצובות, כי על הרוב (כמו בכל שאר ספר הלכות גדולות) מובא אצלם לשון המשנה והתלמוד אשר ממנו הדין נלמד, ודרך כלל אין הפסקים קצרים בלשונם יותר משאר כל דברי הספר. גם ראיתי שאין הפסקים משונים בלשונם משאר הספר, כי רוב דברי בעל הלכות גדולות הם בלשון ארמית, ורוב מה שנא בהן בלח"ק הם דברי המשנה והברייתות וגם הפסקים אינם תמיד בלשון ארמית צחה, אבל שתי הלשונות מעורבות גם בהם, כגון בהלכות מיאון: ואלו איתתא דאתיא ממדינת הים ואמרה אשת איש הייתי והשתא גרושה אני נאמנת, שהפה שאמר הוא הפה שהתיר, ובהלכות נדוי: אדם שתפש בדין בעל אחותו או אחיו או אחותו ואמר להם ממון בבית אבי ולא מצאתי אותו וכו', ובהלכות שחיטת חולין: אמרו לו גוים לסבח ישראל. ובהלכות פאה: והיכא דזרע במדבר או בהר או בבקעה, במקום דלא שכיחי בני אדם. ובשבת פ"א: ואסור להשקות את הזרעים על ידי גוי בשבת, אמירה לגוי שבות, ואף על גב דאמר ממעלי שבתא. ובפרק ט"ז: ואין קורין בשמרי הדיוטות בשבת ואף כתבי אחרוני. וכן בסוף אהל: מי שהיה בעלה צלוב עמה בעיר וכו'. ובהלכות שומא: אין קוברין שני מתים זה בצד זה וכו'. וזולתם רבים שהם כתובים בלשון הקדש, או בלשון מעורבת, חצי מדבר עברית, וחצי מדבר ארמית.

גם מצאתי בין הפסקים קצת ענינים שהם מימרות מן התלמוד ככתבן וכלשונן, כגון בפרק ט"ז דשבת: אמר ר' אמי בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד. וכן במשקל בידקא וכן מיטרא. הן אמת כי מלות "וכן במשקל בידקא וכן מיטרא" אינן בתלמוד (ענה קכ"ח), אבל מכל מקום אין זה דרך הלכות פסוקות להביא שמועות בשם אומרן, והדרך הזה אינו אלא דרכן של הלכות גדולות בכל הספר. וכן בפרק כל שעה יש פסק שתחלתו: אמר רבא הלכתא חמץ בזמנא וכו'. וכן בהלכות יוה"כ: אמר רבא תולה שאמרוהו וכו'. גם בקצת

צו תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

קמח מכל בית ובית וילוש ויאפה עוגה אחת או שתיים, ויעשה אותם קשות שלא ידקבו ושיהו שמורות, שכל זמן שהעוגות שמורות העירוב קיים (וכו' ועוד שש עשרה פעמים כזה).

¹²³⁴⁵⁶⁷העושה סוכה לעצמו בשמתחיל צריך לברך שהחיינו, וכשיכנס בה בכל סעודה וסעודה צריך לברך לישוב בסוכה, וצריך לכסותה היות צילתה מרובה מתחתה, ושחאה מרובעת, ולעשות לה צורת הפתח, וגובה עד עשרה טפחים כשרה, פחות מיכן אסורה, ויותר מעשרים אמה פסולה, בתוך עשרים כשרה (וכו' מעט יותר מכפלים).

^{אוצר החכמה}לולב הגזול והיבש פסול, אם לקחו מגוי בדמים כשר, אם הוא כמוש לא לח ולא יבש כשר, וכן ארבעה מינים שבלולב, ולולב צריך שיהא ארכו ג' טפחים, כדי שיהא טפח יוצא חוץ מן ההדס ושני טפחים בתוך ההדס, פחות משלשה טפחים פסול, וארבעה מינין מעכבין זה את זה, ולא יצא ידי חובתו אפילו חסר אחד מהן. והאחרוג שיעורר עד כאגוז בינוני, פחות מאגוז פסול. שתיים ערבות ושנים הדסים בלולב כשרים ויצא ידי חובתו וחובת צבור, פחות מכך פסול. וההדסים שנים אחד עבות ואחד שופה כשר. נשלמו.

והנה אחד מגדולי הדור כתב (כרם חמד ו' עמוד ל"ו) כי הלכות פסוקות של רב יהודאי הן כלולות בהלכות גדולות שבידנו, ובצדן רשום בגליון פסק והן ניכרות גם בלשונן, כי הן תמיד בלשון ארמית צחה. והנה הלכות פסוקות וקצובות אשר לפנינו במחזור וישרי כתובות כלן בלה"ק, אין בהן מלה ארמית, ומלבד זה האמור בהן איננו האמור בפסקים הנמצאים בהלכות גדולות. ועל הראשונה יש להשיב כי באמת רב יהודאי נתבן בלשון ארמית, ואחד מחכמי איברופא (ואולי רב יוסף טוב עלם) תרגם אותן ללשון הקדש; והיה אפשר להביא סיוע לזה ממה שמצאנו בשערי צדק דף ג"ב (והובא בתולדות רבינו נתן הערה צ"ד), ובהלכות פסוקות דמר ר' יהודאי ז"ל כתוב כיון דקנו מניה קני ליה במתנה מקבל מתנה כל היבא דאיתה ואע"ג דלא כתב, הרי מבואר שהלכות פסוקות דרב יהודאי ארמית נכתבו. אבל על השניה לא מצאתי תשובה, אלא בשנאמר כי בעל מחזור וישרי ייחס בשעות לרב יהודאי הלכות שאינן שלו, וזה לא יקשה למי שכתב (כרם חמד ז' עמוד ג' עמוד פ') כי הפיוט יום הודו וכבודו (סס עמוד ל"ה) המיוחס במחזור וישרי לר"ת, איננו לר"ת (ואע"פ שמחזור וישרי שלפני אין כתיבתו מאוחרת למיתת רבנו תם אלא כשבעים שנה, ולא נכתב באפריקא,

והלכות פסוקות דרב יהודאי צט

הצבור לברך יבירך גם היחיד, אבל אני איני מברך עליו, לא עם הצבור ולא ביהודה, לפי שאינו אלא מנהג, ואין מנהג צריך ברכה, כדאמרינן בסוכה פרק לולב, שקול חביט חביט ולא בריך, קסבר ערבה מנהג נביאים היא וכו', לפיכך איני מברך עליו אקב"ו, אבל איני מברך עליו בא"י אמ"ה המהולל בפי עמו משובח ומפואר בשיירי דוד עבדך, בא"י מלך מהולל בתשבחות, ולאחריו יהללך כדרכה. ולא שמעתי יותר, כי לא דקדקתי מרבתי. שלמה בר יצחק.

ואח"כ קם רבינו חס וחלק עליו, וכתב על זה תשובה, הלא היא בתובה על ספי הישר סימן תמ"א ובמחזור וישי סימן רכ"ז, ובתובה בתוב: ואם תאמר אמאי נקט יחיד (ר"ל במימרא דר' יוחנן בערכין דף י" שמונה עשר ימים יחיד גומר בהן את ההלל), אומר אני דלא גרסינן הכא יחיד בכל הספרים (ר"ל שהגירסא היא י"ח ימים גומרין בהן את ההלל, כמו שהיא גירסת תוספות שם), ואי גרסינן ליה היינו טעמא, דבמתניתין קרי בשנים עשר יום החליל מכה לפני המזבח, בשחיטת פסח ראשון ובשחיטת פסח שני, ביום טוב הראשון, וקאמר בגמרא מאי שנא, הואיל וגומרין בהן את ההלל, דאמר ר' יוחנן י"ח ימים שיחיד גומר בהן את ההלל, למעושי שחיטת (פסח) ראשון ושני, דתניא במתני' דאין שוחטין הפסח על היחיד, ואע"פ כן לא מצאתי יחיד בכל הספרים, ועיד נראה לי מה שכתוב בהלכות גדולות דהיכא דלא כגיפו כלהו ישראל קרי יחיד לגבי הלל, לפי שהוא מתוקן לשחיטת פסח שהוא צבור דכלהו ישראל כדאמרינן בערבי פסחים, אבל הכא באלו י"ח יום לא הוי צבור, אלא כעין יחיד לגבי כלהו ישראל. וראיתי תשובה על זה שסותרת מה שכתוב בהלכות גדולות, ואין בה צמש, דאי גרסינן יחיד, כדבריהם כן הוא (וכו' וכו'). הנה מבואר כי הלכות גדולות שהיו ביד רבינו חס היו בהלכות גדולות שלנו, ולא בהלכות גדולות של ר' יוסף טוב עלם, ונראה ג"כ כי הלכות קטועות שהיו ביד הקדמונים לא היו אלא פסקים לקוחים מהלכות גדולות על דרך פסקי תוספות ופסקי הרא"ש שלנו, ואותם שכתבו לר' יוסף טוב עלם שמצאו כך וכך בהלכות קטועות לא ראו הלכות גדולות שלנו, גם ר' יוסף טוב עלם לא ראה אותן.

והנה גם תשובות הגאונים הזכירו הקדמונים מכ"י ר' יוסף טוב עלם, ויחנן שהעתיק אותן בכיונה להגיהן ולעשות מהן נסחא מדויקת, אך דעתי נוטה יותר להאמין כי הוא להיותו בסוף ימי הגאונים אסף

צח תשובות הגאונים ר"י טוב עדם

מקומות מצאתי פסק מתחיל במלות בלתי מתפרדות ממה שלפניו , כגון בהלכות לולב : שמעינן מהני שמועתא דהיכא דאפיך ליה ללולב או לאתרוג וכו' . ועוד שם : שמעת מינה יחיד דמצלי לחודיה וכו' . היתכן להאמין שאלו הן הלכות פסוקות וקצובות ? גם ראיתי כי הפסקים המסוורים בהלכות גדולות הם מתי מספר , ולא יתכן להאמין שהיתה מעולם כוונת שום אדם להעתיק בין בדקי הלכות גדולות את ההלכות הפסוקות של רבי יהודאי . הנה בהלכות שבת לא נמצאן אלא י"ד פסקים , ובסוכה ג' , וביום טוב ז' , ובראש השנה א' , ובכתובות ז' , ובגיטין ז' , ובקדושין א' , ובנדה א' , וכן על הדרך הזה . —

גם הלכות גדולות יש אומרים שהעתיק אותן רבינו יוסף טוב עלם , וזה לשון סמ"ג לא תעשה ס' : אמנם בהלכות גדולות שכתב רבינו יוסף טוב עלם וכתוב בסופן סלוק ספרא דרב יהודאי גאון , והלכות גזיר אין בהן וכו' . ואנשי ספרד היה להם נסח אחר מהלכות גדולות , והוא נקרא בחוספות הלכות גדולות של אספמיה (פסקים ל' זיכרות מ"ח) . ודע כי הגירסא שזכרתי . החוספות מביאין ביבמות מ"ח מהלכות גדולות של אספמיה היא הגירסא שבעל סמ"ג (לא תעשה ס') מביא בשם הלכות גדולות שלנו , וגירסת הלכות גדולות שכתב ר' יוסף טוב עלם היא משונה ממנה , נראה כי ר' יוסף טוב עלם מצא חלכות גדולות משובשות על ידי הסופרים , ועשה מהן העתקה מדוייקת כאשר מצאה ידו , ואולי זאת היתה גם כן בוונתו בהעתיקו הלכות פסוקות דרב יהודאי , אם לא נאמר שחרגם אותן מארמית ללשון הקדש . ואמנם הלכות גדולות שלפנינו בדפוס אינן העתקת ר' יוסף טוב עלם , תחלה ספני שיש בהן הלכות גזיר , ועוד כי הפסק האחרון מהלכות לולב : שמעת מינה יחיד דמצלי לחודיה דלאו בי עשרה ביומא דקארו ביה צבורא הלילא ולא גמרי , כגון ר"ח וחולו של מועד , קארי הלל ומברך תחילה וסוף , כי בי עשרה דהא לא קרינן צבור אלא לכולהון ישראל — הוא הוא הענין אשר דחה ר' יוסף טוב עלם בתשובתו שהבאתי למעלה , וכתב עליו : ומה שהקקתם לפנינו מצינו בהלכות קטועות לא יחיד יחיד ממש , אלא אפילו צבור נקראו יחידים , לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בעל פה , ולא תעשו בן וכו' ולא תשעו באותן הלכות קטועות וכו' . ודע כי רש"י כתב תשובה , בה הסכים גם הוא שהיחיד לא יברך על הלל בראש חדש , וזה לשונו (מחזור ויטרי סימן רכ"ז) : ששאלתם על היחיד הקורא את ההלל בימים שאינם מ"ח של תורה , אם חובה על

והלכות פסוקות דרב יהודאי קא

המפורסם שהיה בימי רש"י. ואולי גם ר' יצחק לאטאש בעל שערי ציון
טעת בזה, ור' יוסף קרא ברבינו יוסף טוב עלם נתחלק לו על כן כתב
שחבר פירוש התורה, ואחר ר' יצחק לאטאש נמשך בעל השלשלת,
ואחרים אחריהם.

ואבואה לענין זמנו של רבינו יוסף טוב עלם, ואומר כי כבר ראינו
למעלה כי רש"י מזכירו בתוספת ז"ל, ויותר מזה ראינו שנחלק עם ר'
אליהו הזקן, ור' אליהו הזקן היה (כעדות רש"ל תשובה כ"ט ואחרים)
בעל אחותו של רבינו האי, ורבינו האי נפטר בשנת תשצ"ח, אם כן ר'
אליהו הזקן ור' יוסף טוב עלם היו חיים קרוב לשנת ת"ח (1040 למנינם).
אבל בעל קורא הדורות מאחר זמנו, ועושה אותו חבר לר' שמחה תלמיד
רש"י, וזה מפני שמצא בשאלות ותשובות מהר"ם (דפוס קרימונה) סימן
קמ"ה: חבירי הרב ר' יוסף טוב עלם, מי יחייש תלם מתוך תלם בדינא
דבר מצרא וכו', ובסוף חתום: שמחה בר' שמואל. וזה דבר שאין דעתי
סובלתו שר' שמחה שהיה תלמידו של רש"י יקרא חבירי לר' יוסף טוב
עלם שכבר היה גדול בזמן שנולד רש"י, כי רש"י מת בשנת תתס"ה
בלא שום ספק, ואף אם נודה לדברי האומרים שר' שמחה מת גם הוא
בשנת תתס"ה, מכל מקום בחור היה מרש"י, ובהכרח רק אחר ת"ת נולד,
זא"ך יהיה חבירו מי שבשנת ת"ת כבר היה גדול: ואני לא אחליט אם
יש טעות במהר"ם, או שג"י יוסף טוב עלם היו: ושמחתי כי ראיתי כי
גם ידידי החכם המופלא מהר"ט צונץ בספרו צור געשיכמע וכו' עמוד
193 הציב ר' אליהו הזקן ור' יוסף טוב עלם בשנת 1050, אך תמהתי
בראותי כי הוא מציב ר' אליהו הזקן בעיר Paris וזאת לא ידעתי מנין
לו, כי הנה ראינו כי חכמי התוספות אינם מביאים מעולם שום פסק או
פירוש או קוש"א או תירגום בשם ר' אליהו הזקן, ואינם מזכירים אלא
האזהרות שלו (עין סוכה מ"ט, יומא ח', בתרא קמ"ה ב', גדה ל'), וזו
ראיה שלא היה בצרפת, וחכמי צרפת לא קבלו דבר מפיו, רק האזהרות
שחבר היו בידם. אבל ר' אליהו מפד"ש או רבינו אליהו סתם, מובאים
ממנו בתוספות ובשאר קדמונים פסקים ודינים וענינים הרבה, והוא ור'
משולם מליאון נקראים גדולי צרפת (מרכזי פרק חקת הנמים קרוב
לסופו), וזה הצרפתי לא נקרא מעולם הזקן, ולא זו בלבד, אלא ראוי
לדעת כי כנוי הזקן איננו תאר שנתנו לו אחרים לעת זקנתו, אבל
נראה שהיה שם משפחתו, כי הנה הוא עצמו באזהרותיו חותם שמו
בראשי בתים הזקן עד ארבע פעמים, והא לך סדר ראשי הבתים מתחלת

ק תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

וקבץ כל מה שמצאתם תשובות, וכחר מהן מה שבחר, וסדר אותן באיזה סדר ועשה מהן ספר שהיה לתהלה ולתפארת אצל הקדמונים. והנה ר' יוסף טוב עלם לפי ענותנותו לא עשה שום הקדמה לאסיפתו, ולא כחב שמו עליה, ואולי אסיפתו נמצאת עדיין באחד מבתי הספרים, בלי שיוכל אדם להכיר אותה ולומר עליה זאת היא. לפיכך הנני נותן סימן שיוכל כל אדם להכירה, והוא כי בשני דפים הראשונים ממנה יש תשובה בענין יין נסך, כי אמנם בסדור רש"י כ"י שבידי מצאתי תשובה מרבינו חם, ובתוכה מצאתי: ואני מסרתי הדבר בחשאי, עד שמצאתי בתשובות הגאונים בשני דפין ראשונים כתוב בכתב יד רבינו יוסף טוב עלם, יין נסך שנתנסך ממנו לע"ז אסור בהנאה, ואינו בטל אמילו באלף, כמו ששנינו יין נסך אסור ואסור בכל שהו, ואלו אסורין ואסורין בכל שהוא וכו'.

רבינו יוסף טוב עלם עשה גם כן סימן לסדר ליל פסח, והא לך מה שמצאתי במחזור ויטרי בפירוש האגדה: יגרוס זה במסורת מטעם ר' יוסי הגדול: גפן, קדש, זמן, נטילת ירקות, אדמה, וטבל, בצע, עניא, כסא, ונשתנה, נטילת שלמה, מוציא ופרוס, אכילת חסא, מרור, טבל, כרך, וסעד, בצנע, מפטיר, ונוטל שלישי למזון ורביעי להלל. ואם מקלע יום טוב באפוקי שבתא גרים ליה הכי: גפן קדש נר הבדיל זמן נטילת ירקות וכו'. — ודע כי בין מלת אכילת ומלת חסא יש עוד בכ"י מלת עמה, ובמקום קדש כתוב בפעם הראשונה קידוש, אבל בשניה כתוב קדש. ואולי יתכן לקיים מלת עמה, ולפרש שהפרוסה נאכלת ביחד עם השלימה, אך הלשון (אכילת עמה) קשה עלי. בעל שלשלת הקבלה (ואחרים אחרים) מייחס לרבינו יוסף טוב עלם ספר על הדינים נקרא פן פורתא, ואני לא מצאתיו נזכר בשום מקום. והנה הרב חיד"א בשם הגדולים אות ש הביא משל קדמון, זה לשונו: כל פירושי צרפתה השלך לאשפתה, חוץ מפרשנדתא ובן פורתא; ר"ל חוץ מרש"י ורבינו יוסף טוב עלם, כן כחב הרב ר' משה ז' ראנון מפורטוגאל וכו'. ואני שד"ל נ"ל כי אולי גם בעל השלשלת ראה דבר זה באיזה ספר, וחשב כי בן פורתא הוא שם הס'. ובאמת אינו אלא כנוי לאיש ששמו יוסף, ואני יען לא מצאתי לקדמונים זכרון פירושים מרבינו יוסף טוב עלם, דעתי נוטה להאמין שבעל המשל שהוא לא לרבינו יוסף טוב עלם נתכוון, אלא לר' יוסף קרא, הפשטן

והלכות פסוקות דרב יהודאי קג

שישאל לרבינו תם, ותשובת רבינו תם.

כ"ג כ"ד לר' יוסף בר' מנחם, ומכתב ר' יעקב ישראל (בר' יוסף
ישראל) לרשב"ם, ותשובת רשב"ם, ור' שמריה בר' מיכאל הרצה הדברים
לסני החבר ר' מאיר אדם גדול בתורה ולא נתיישר בעיניו דברי רשב"ם.
ח' שאלת ר' שמריה בר' מיכאל ותשובת ר' שמעון בר' שמואל.
ט' תשובת ר' יצחק בר' יהודה בענין נותן טעם לסגם.

י"א — י"ד ר' יוסף בר' יהודה מפי רבינו הקדוש מנוחתו כבוד.
ט"ו י"ז י"ח כ"ח כ"ט ל' ל"א ל"ב ל"ג ל"ד
ל"ה תשובות רש"י, ובסימן מ' חתום זרח בר' אברהם. שלמה בר'
יצחק, וכן סימן מ"א תשובה משניהם לר' יקר בר מכיר וסימן כ"ח הוא
תשובת רש"י לר' שלמה מטורש. גם סימן פ' נראה שהוא לרש"י, כי
כתוב בה כך מקובלני ממורי הזקן ר' יעקב בר' יקר וצו"ל.

ל"ד ל"ס ר' עזריאל בר' נתן ור' יוסף בר' יהודה לרש"י, ותשובתו.
ל"ו תשובת הגאון ר' יצחק בר' מנחם לתלמידו ר' אליעזר בר'
יהודה לקבילון (Cavaillon), ורבינו שלמה ז"ל היה מקנתר עליה.
ל"ז תשובת ר' שמעיה.

ס"ג תשובת רבינו גרשום בר יהודה (מאור הגולה), ואחריה קצת תשובות בלי חתימה, ונראה כי כלן שלו עד ע"ט. ס"ח נשלחה לר' יוסף בר פריגוריס. ס"ט תשובת רבינו גרשום לר' יצחק בר' יוסף. ע"ב רבינו גרשום לר' ליאון ולר' יושחו. ע"ו רבינו גרשום לר' שמואל בר יונה. ל"ז תשובת רבינו גרשום לר' ליאון בר מרדכי ולמר צדקיה בר אלעזר, ותשובת רבינו שמואל נגד רבינו גרשום. ור' משולם קאי כותיה דרבינו גרשום.

ע"ט תשובת הרומיים אל הצרפתיים (עיין למטה).

פ"ג נשאלה מאנשי פרגא, והשיב רבינו הקדוש.

מ"ד עד ל"ג שאלות ר' יצחק בר' יצחק לה' יצחק חלו וסרי שלמה

בר שמשון, ותשובתם:

ק"ד שאלת ר' יצחק בר' מנחם לר' אליעזר הגדול רבו, ותשובתו, ותתימתו אלעזר בר' יצחק (לא אליעזר), וכן בפירושו איוב לר' קרא על פסוק הקוטפים מלוח עלי ש"ח מצאתי אני שד"ל ר' אלעזר הגדול בר' יצחק זצ"ל (אלעזר בלא יו"ד).

קב"ד תשובת ר' יוסף.

קכ"ח ק"ל קל"ד קנ"ב קנ"ז רבינו מעריה.

קב תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

ועד סוף: אליהו חזק א"ב תשר"ק א"ב חזק בר מנחם חזק אבמש (?)
א"ב אליהו חזק אמשח (?) א"ב חזק חזק א"ב תשר"ק א"ב אליהו חזק
חזק א"ב אליהו חזק חזק בחורה ובמעשים טובים בלבי אמן אמן וכן
יהי רצון רוכב שמים בעזרי אפל לוף מכלל (?).

כי אמנם אוהרות אמת יהגה חבי אשר כתב ר' אליהו חזק, הנה
הנן בידי במחזור כ"י על קלף מנהג יוני או תוגרמי, ואדבר עליהן אם
ירצה השם פעם אחרת.

ועתה במאי דסליקנא נחיתנא, להודיע טיבן של תשובות הגאונים
הנמצאות בידי כ"י, וכבר אמרתי כי החלק הראשון דומה לספר שערי
צדק, אלא שהרבה תשובות יש בזה שאינן בזה, ושאמנם כ"י שלי
מדויק הרבה מאד מהגדפס, וכבר החלתי להקיש זה לזה ולכתוב בגליון
שערי צדק שלי כל חלופי נסחאות שבין זה לזה, ולעשות רשימה מכל
התשובות אשר בכ"י ואינן בדפוס, אך המלאכה ארוכה וכבדה עד מאד.
ודע כי התשובה אשר בראש ספר שערי צדק המיוחסת לרב שרירא,
איננה בכ"י, ואין ספק אצלי שהיא מזוייפת, וחלילה לרב שרירא שיאמר:
וכל החולק על שום דבר מדבריהם (של גאונים) כחולק על ה' ועל
תורתו. וראיה ברורה שאין התשובה ההיא לרב שרירא, כי בה כתוב:
„שית סדרי משנה דאחגניזו מיומי הללו ושמאי“ והלא רב שרירא באגרתו
הנדפסת בספר יוחסין שפתיו ברור מללו: „תלמוד ומשנה לא איכתבו,
אלא תרוצי הוו מתרצי, וזהירין רבנן למגרסיהו על פה“ „ולא הוה
להון להנך קמאי עד דאיפטר רבי חבור כתוב, וגרסין ליה על פה“ ואיך
יאמר שהיו סדרי משנה כתובים בימי הלל?

מהחלק השני כבר הוצאתי בכרם חמד ז' עשר תשובות, וכאן
ארשום רוב שמות החכמים כוחבי שאר השאלות והתשובות הנמצאות
בחלק ההוא, והמספרים אשר אזכיר הם כפי מה שמצאתים כתובים בגליון
מזמן קדמון, אך לא מיד הבותב עצמו, כי במקום אחד נתהפכו הדפים,
ומי שכתב המספרים לא הרגיש בזה, ויצאו המספרים מקולקלים, ואני
החזרתי הדפים למקומם, והנחתי המספרים כמו שהם, כי מלאכת תקונם
ארוכה ותועלתה מועטת, ורק אם ירצה ה' ואזכה להעתיקן ולהוציאן לאור
כלן על הסדר, אז אתקן המספרים, כאשר עשיתי באותן שהוצאתי בכרם
חמד, כי אותה שקראתיה עשירית נרשם עליה בכ"י כ"א, וזה מפני
הפוך הדפים.

סימן כ"ג ר' יום טוב בר' יהודה לאחיו ר' אליעזר, מבקש ממנו

תשובת חכמי רומי לחכמי פריש קה

שחמחומים, תפא זפרם ברכה וחיים ושלום, ארון השלום ידבר אליכם שלום, ופכלל זה יוכללו כל העדה כלם קדושים, כל אחד ואחד כפי מעלתו, אלופינו מזובלים אשר בפריש צורנו ישע ביניהם אהבה ואחוה, לחזות בנועם מצפוננו ולבקר בהיכל מלך, ומאת כל הקהל הקדוש אשר ברומא ומאתנו שעל החתום תפקדו לשלום.

עיינו בקצת האגרות ונתננו שבח והודיה לחילק מהחמתי ליראיו, שנתן בהם תורה וחכמה ודעה ובינה, וחוקרים ומרקדים בדקדוקי תורה ומצות; אפס נעצבנו על הפירוד, וכלפי שונאיהם קרינו המקרא ועוד יאיתי תחת השמש (מקום המשפט שמה הרשע) וגו'. מדוע נשתנה המדה? רבותינו אמרו על תלמידי חכמים מקנאין באף ומצלין אותו, בלשון ס' לוק (מעני' ח', והוא כיש גורסין שהביא רש"י) ושמה עולה למרום עד להשחית, להכרך הנחש בעקב לצורך נפשות ולהמיתם כחזא מכמה, ואחרי גדל האף והחמה להחרים ולנדות ולשמת על יד מי גולגל הדבר תחלה להודע למלכות? שנו חכמים, בין זכאי בין חייב, בשבועה לא תיעול, ועוד אמרו חזא ד'שא ולא תהא ד'שא (סנפדרין נ"ט). מי לא ידע בכל זאת, כי על יד הקצף כלם עמדו על הבריהם, ואבות העולם לא כן עשו. ראוי היה לדרוף דיבוק (צ"ל בפיה) קנה האגס, ולא קושי ארזי הלבנון. המשל אומר: אם שנים לא יאבו, אחד לא יריב; ועל ככה הקול נשמע ביתה מושל, ונתנה בשבטי ישראל מושל. זעל דבדיכם תמהנו מאד, איך תזיקונו להכנים ראשינו בין המחלוקת, בין הרים גדולים, ובדבר שאין אנו נהוגים, ואין אנו בקיין במנהג החזא, וגם אתם לא כתבתם סדר תקנת הראשונים ולשונה כאשר צתובה אצלכם, ואפילו אינה כתובה היה לכם לימלך בזקני העיר ואף בבעלי הדין, ולכתבה מדעתם, גם להחתימם עליה, אולי מחוכה נבין ונבדחין ונשיב לשולחנו אמרי אמת.

הנה העדתם על ארבע מלכיות צרפת ולותיר (היא Lorraine היא לוטרינגען היא ממלכת Lothaire או Regnum Lotharii) וברגוניא ונורמנדיא, שנוהגים בחקנה זו, ומהם תורה יוצאה לכל ישראל; טוב היה ליפסק הדין על פיהם. ואין להאמר כי כלם אהובים וקרובים, שאי אפשר שאין בהם קרובים ואהובים הראויים לדין, והמצוה עליהם הוא, דתניא דשב"ג אומר לשבטך ושפטו, מצוה בראש השבט לדרוך את שבטו. גם לא עשיתם כדרך השואלים, שכותבים שאלתם יחד ובלשון

קד תשובות הגאונים ר"י טוב עלם

קל"ג קט"ט ר' משולם.

ק"מ קט"ט קפ"ג ר' משה בר' חנוך.

קל"ה קט"ג קס"ו קע"ז עד קע"ח ק"ף קפ"א קפ"ד ר' חנוך בר' משה.

קנ"ח קפ"ו רנ"ה רע"ט רל"ג רב עמרם גאון.

קס"ד ר' יוסף בר' יצחק.

ר"ח רבינו יעקב.

גי"ג תשובת ר' יצחק הלוי ור' יצחק בר' יהודה לרש"י.

רי"ד ר' יצחק בר' יהודה לבן דודו ר' מנחם בר' מכיר.

רע"ו ר' יצחק בר' יהודה.

רע"ז ר' עזריאל בר נתן.

רי"ח עד רכ"ח ר' יהודה מפי רש"י בדיני איסור והיתר.

רכ"ט עד ס"א תשובות גאוני בבל.

ועתה הגני מעתיק סימן ע"ט, אשר בראשה כתוב: תשובת הרומיים אל הצרפתיים, ובסופה כתוב: תשובה זו השיבו גאוני רומא לעדת פריש על תקנת יישובם. ודע כי התשובה הזאת נזכרת במידכי פרק לא יחפור, דזה לשונו: וראיתי בתשובות שבאו מאיי הים ששאלו זקני פריש מחכמי רומי אם נמלכו הקהל והתירו חרם היישוב לראובן (לאחר) שנה הן חסר הן יתר, ושוב רוצים לגרשו וכו'. גם באור זרוע קצר כ"י מצאתי (צנא צמלא סימן ע"ג) חכמי רום השיבו שאם התירו הקהל חרם היישוב לאחר שנה הן חסר הן יתר דבטלה גזירתם לגמרי, ואינו צריך עוד התרה, זאין נראה לראבי"ה זצ"ל.

תשובת חכמי רומי לחכמי פריש

אבירי הרועים, ראשי הגבורים, בוקעים לשאוב מים להשקות זלרעות צאן מרעים, חבל נחלה אדני סו, סובלי עמודי שש ואבן יקרה מוסד מוסד אמרכלים, דוכי דוכנים (אמר שו"ל ענינו נשיאי נשיאים, עיין ערוך, דך), מפענתי צפונות כהתרש והמסגה, בעריכת מלחמתם מרגישים אלפי רבבה, כעל שמנה מאות עורר חניתו; הנה הנם רבותינו

תשובת חכמי רומי להכמי פריש קו

היישוב, ושאלתי (אולי צ"ל והשאלתי) לך ירושתי ונחלתי עד עתה, ואיני רוצה שתהיה עוד בעיר, ולא תהיה נותר (צ"ל מותר) עוד..... (אמר שד"ל מן הנני ראובן צועק, עד כאן, הוא לשון קבילת ראובן, ונ"ל כי מלות דברי הקבילות הכתובות למעלה, מקומן ביני שישי קודם מלות הנני ראובן). ועל שאמר ראובן (בכ"י כתוב ועל שאמרת, בקו על התי"ו, ואין ספק כי מתחלה היה כתוב ועל שאמר ר', והמעתיק לא הבין) כי סמכו הראשונים על דין בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב (נמלא כ"ל) מצא שמעון עילה, ולא השיב על דברי הקבילות, אלא טען על הראיה, ולכן יצאו מדבר לדבר, ונחרחב המדון כפוסט מים, גם יצאו מענין לענין, עד שאמרו כי בית דין הפקירו ממון בני אדם, והפקרם הפקר, נשיב על זאת בעניותנו שאפילו במקום שהפקר בית דין הפקר, אינו אלא אם ירדו מתחלה לכך על מנת כן, אבל אם לא ירדו מתחלה לכך, אין כאן הפקר בית דין שלא על דעתם, ואם ראובן חשב לתלות שאינו על נחלת אבותיו (אולי יש כאן טעות), שמעון לא היה לו להשמיט עצמו מן הקבילות מפני כן, היה ראוי להשיב על צעקת ראובן כפי דעתו, ועל ראייתו ישיבהו בסוף בלשון רכה, כדי שיתקבלו דבריו, כדאמרינן מיבעי ליה לאינש למימרינהו בניחותא כי היכי דלקבלינהו מיניה (סנה ל"ד). מכל מקום ראינו כי (הוא) מודה בגזירה, שכן כתב: הם גזרו שלא יעמוד איש בעיר וחוצה לה ט"ו פרסאות בלא התרתם, לבר הם זורעם. ואע"פ שאין כתוב בדברי ראובן כי תלו הראשונים הגזירה בהתרתם ובהתרת זרעם, כאשר (כתב) שמעון, נראה שכך היה המעשה, שהרי נהגו להתיר מזמן לזמן, וכיון שהתירו לשמעון לעמוד עד זמן פלוני, כל אותו זמן לדברי הכל בהתר גמור עמד. ואם הזקנים בשעת ההתר סתם אמרו לו: "הנך מותר לעמוד בעיר עד זמן פלוני" ולא פירשו לו: "מכאן ואילך אסור" כך ראינו כי נעשה הזמן הזה לשמעון כשבתות וימים טובים לגבי גזירה, שכיון שהותר בהם בהתרת חכם, הותר בכל הימים טובים ובשבתות, (כדתנן) בראשונה היו אומרים אותן הימים מותרין ושאר כל הימים אסורין, עד שבא ר' עקיבא ולימד גדר שהותר מקצתו הותר כלו; כיצד, אמר קונס שאיני נהנה לכלכם, הותר אחד מהם הותרו כלם (כדמי' ס"ו). ואפילו אם אמרו לו (בכ"י ואפילו אם לא אמרו לו, ואני מחקתי לא) בשעת ההתר ברשון הזה: "ומכאן ואילך הרי אתה ברשות בית דין" אם הזמן ההוא אחר שנים עשר חודש וקנה בית דירה בעיר ואין דעתו לחזור לעירו הראשונה, נראה לנו שגם הוא כבני העיר לכל דבר, ומוחי הוא, כדתנן (נמלא ז') במה יהא בעיר ויהיה כאנשי העיר, שנים עשר חודש; ואפילו לענין

קו תשובת חכמי רומי לחכמי פריש

קצרה נקיה וקלה מה מודים ומה חולקים. לו אם כן עשיתם, שמא היו
(אולי צ"ל היינו) מכריעין ביניהם. אכן כתבתם סידוגין סידוגין ובנתיים
דברים (שאין ראוי) להשמיעם לתלמידי חכמים (הכוונה שאין ראוי לת"ח
לשמעם) וכל וחומר לאמרם, וטוביה דשמע ואדיש; ואי אפשר לקרותם
יום או יומים ולא עשרה ימים, וטרם יגיע הקורא לסופם ישכח את.
תחלתם; שהרי רב אשי שהיה סוף הוראה העיר על עצמו (ערובין נ"ג)
אנן כי אצבעתא בבירא לשכחה, על אחת כמה וכמה זנב ונבי זנבות
כמונו. ואף אמנם כי עלי חכמה לא יבולון, מה זה אשר יקנתרו אלה
את אלה, אנו חכמים וגדולים? כל שכן שצריכין השתמר יוסיף דעת
יוסיף מכאוב, שאף התראה אינם צריכין, ועדיהם שיתפאר בם קונם, וגם
השומעים מזהירים מהחניף, דומה כי ליגיעת בשר נכתבו. גם כתבו כי
הוציאו עשרה ספרי תורות, ונשבעו בהם ובתרי"ג מצות — וכי אין בספר
תורה תרי"ג מצות? וביחידית מה שבכלן? אין זה מנהג גדולים וחכמים
ידברי הדור; (אין זה כי) אם רוע לב, דומה מחלוקת זה שרש פורה
דאש ולענה יש לו, והיא קנאת איש מרעהו. הנה רבותינו הגאונים אמרו
שאף שבועות הדיינים שהיא תורה, כיון שראו כי העולם שמם עליה,
כמפורש במקומה, עזבוה לגמרי מכמה דורות, ואינו נשבע, ועשו אותה
קללה, ושמה בלשון ארמית גזירתא, קל וחומר על זאת.
ואל תחשבונו כמטיחי ומעתידי דברים כלפיכם, כי מעידנו עלינו
היושבי בשמים כי לא לכך נתכווננו, אלא לפי שקשה לנו פירוד אנורתכם
כיום מה, ומרוב שיח וכעס דברנו עד הנה. ועלתה על דעתנו לסלק
נפשנו ולהשמיש עצמנו, ולקבל דברי ר' ישמעאל בר' יוסי (אמר שד"ל)
הכוונה על משנה ראבות פרק ד': ר' ישמעאל בנו אומר החושך עצמו
מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא; אמנם על שכתבתם:
אם ימאנו להשיב, ידעו כי מהה תהיה באחרונה, אע"פ שאין אנו כדו
נתננו דעתנו אל עקר המעשה דברי הקבילות (ר"ל מה שאחד קובל
זמטרעם על חברו), שלא למרות את פיכם, ומחונן הרעת נשאלה תשוקת
דצון (אולי צ"ל הפקת רצון).

הנני ראובן צועק על שמעון היוזר לאומנותי, ואני תובעו על פיר
הגזירה שיצא חוץ לעיר ולא ירד לאומנותי, ולא יעמוד בעיר בנחלה אשר
הורישוני אבותי בגזירת היישוב שנתגזרה מן יעמוד איש בעיר לבד בני
העיר אשר היו באותם ימים, וזרעם אשר יולד להם מאותו זמן, זכרים
אלא נקבות; ואני בן עיר אנכי, ואתה בן עיר אחרת, ורוצה אני שלא
לזרויח בעיר עוד, אך צא מן העיר, כי עד הנה הותר לך, מדעתי גזירת

העדות. מן השלשה החמושים באגרת הזאת אחד לצדו ידוע לי והוא ר' **שמואל** ז"ל אשר ג"כ צלח ספק שהוא ממשפחתו ר' נתן בעל הערוך, שהיה גם הוא מעיר דוונא. והנה צענזלי הלקט כ"י חלק ב' (הנחלת ציד לידו) החכם והנכון כמ"ר יוסף אלמנסי ה"ו) מלאתי צבימון כ"ו בדברים האלה לחומר: חסות הר' שלמה ז"ל אשר הם ציר' יחיאל ז"ל וכן רומא שהסינ את רבי מנחם ז"ל ילסק ישיע"ם: יסא צרכה וואת ה' המנצח את עמו צלום ולקחה וואת מלדיק ומושיע, וכן צית רבינו יחיאל ישיע"ם קבר שלומים צבים להשפע, אחת ר' מנחם ציר' שלמה מעיין הטובע ונסימן כ"ו מלאתי: חסותה זו הסינ ר' שלמה ציר' אשר הם ציר' יחיאל את ר' מנחם ציר' שלמה ציר' ילסק ז"ל. והנה ידוע כי יחיאל רבים היו במשפחת בעל הערוך, כי גם אציו וגם נכדו היה טמם יחיאל, ועי' ידוע בניה אחרים מלכד אלה בקרלו כך במשפחה ההיא, לכן לא תחליט שום דבר על רש"א זה ועל זמנו. וידידי החכם המופלא מהר"ק לוצ' נספרו לך געשעפטע עמוד ע"כ ונזכיר את רש"א זה אשר וואל גם הוא צענזלי הלקט כ"י, והוא חומר שהיה צן לחיו (געפאע) של ר' נתן, כלומר שר' אשר הם ציר' יחיאל הוא לחיו של ר' נתן ציר' יחיאל, וזה אפשר ואם הדבר כן, שהיה האגרת הזאת כתובה בדור מאחרי ר' נתן, כלומר קרוב לשנת קמ"א, בזמן שכבר מתו רש"י ורמב"ם חתומיה, ועדיין נכדיו לא היו גדולים ומפורסמים. וזה יצא לא היה לו צלחת אדם מלויין שיסקיט ריב וישים שקים, בלי שילטברו חכמי פרים לחכמי רוס.

אוצר החכמה

וכאן ראוי לכתיר על מעלת המשפחה הזאת, משפחת ר' יחיאל שהיו צרי קרואים בשם צית הבינו יחיאל, וצענזלי הלקט כ"י הנ"ל סימן ה' מלאתי שמזכיר השוכות באוני בית ר' יחיאל מן דומא. ולהשלמה ענין חסותם הנאונים מציר' נתן כי צמח"ס כ"י מלאתי צבימון קע"ח זכרון חסותם חבמי אבי קא ששארנו מנאוגי בבל וקשיובוס, ואחד מאותם חבמי אפריקא הוא מנאוגי ורבנא יהודה בניה דרב יהודה בריה דרבנא שאר ז"ל, שאל לבד גטונא ציר' הילת, ורצ נטרונא הש"ס. עוד יש לדעת כי קה"ר עקדכי ל"ב צמח"ס אשר בולית לאור בימים שעברו קלח ספרים עתיקים יקרים, פיה צלנו להקדים צליוורנו שאלות ומסונות הגאונים אשר מלא גכ"י, אך נעדם יסלים ומסננותו ממכר הב"י שהוא לציבליאויקא גדולה וגבוה הוא שילא ומס בלוג עולם. ועתה מקרוב בתנו לי מאשכנז כי צמח"ס עתיקים שאלות ומסונות הגאונים, יהי נעם ה' עליהם, ומעשי ידיהם יכונן, ואסוצה לעיני ד' יוסף טוב עיני, ואומר בי אחרי כחצי כל מה שכתבתי למעלה ושלחתי לנצוב לידדי הגזיר היקר

קד תשובת חבמי רומי לחבמי פייש

איטורין ולקולא, כל שכן תקנות שמתקנין ביניהם בני העיר, שלא יחא
משל חמור מן העקר. ואם נפז אדם לומר כי רב אשי עצמו (פסחים
כ"ט) כי אבל (רבה בר בר חמא) דאיתרא (אמר) הני מילי דנותנין
עליו חומרי מקום שהלך לשם, הני מילי בשאין דעתו לחזור, ורבה בר
בר חנא דעתו לחזור הוה, אלמא בשאין דעתו לחזור גמי, חומרי
נותנין עליו ולא קולי: ולא קשיא, תוך שנים עשי חדש אם דעתו
לחזור נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחמישי המקום שהלך
לשם, ואם דעתו לחזור הרי הוא כבני עירו, ואע"פ שמקילין; אחר
שנים עשר חדש אם דעתו לחזור נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם
וחומרי המקום שהלך לשם, ואם אין דעתו לחזור הרי הוא כבני העיר
ואפילו מקילין. ואם במירוש אמרו לו: "ומכאן ואילך אסור" כיון שהוא
תקנת בני העיר, הרי היא בתוקפת, כפי מה שיראו יעשו.

וששאלתם תקנה שנגזרה על דעת המקום ועל דעת הקהל, אם
היא על דעת רבים או לא, כבר כתבנו לכם פעמים גם שלש שאין אנו
כדי שאחם שולחים לנו, אף על פי כן דעתנו נוטה שהיא על דעת
רבים ואין לה הסרה, ודבר זה מפורש בתלמוד, דאמרינן ולטעמך נימא
להו עק דעתי, על דעת המקום למה לי, אלא כי הכי דלא תהוי
הסרה לשבועתיהו כלל, בלומר דתהוי שבועתם תלויה על דעת אחדים
ואין לה הסרה, מיהו קבלה בידנו מפי אדונינו נר ישראל גאון יעקב
מר דרב האי זצ"ל דהאי אין לו הפדה בעסק להשאל עליו איתמר,
דאם נדר על דעת רבים, כגון שאמר לרבים הריני נידר על דעת כולכם
שאעשה כן או שלא, אעשה כן, אין דרך להשאל על נדרו, לפי שאין
הדבר תלוי בדעתו, אלא גם בדעת אחרים; אבל רבים שחקנו על עצמם
תענית, או שחקנו תקנות, ואח"כ נודע להם כי הטוב והישר והיפה
לשנות את הדבר ההוא, ברור הוא הדבר כי יש לשנות, וכל שכן אם
יראה להם לפסחית ולחוסית, שאין בכך כלום, ואם החיימו על הדבר
רשאין הם להתיר החרם, ואין בכך כלום אלא שראוי להיות ההתיר
והשינוי נראה להם כי הוא הטוב והישר.

יודע כל שער עצמו כי אתם הרבב והפרשים ועיר מבצר והנשק.
ולא הוצרכתם לדברינו אלה כי אם לפי שעה על גילוע הדיב ולכן
וחסדרה החכילה לשתי אנודות, וישראל בהרצאה צריבין שיהיו כלם
לאגודה אחת, שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה.
שלמה בר' אברהם יש"ע"מ (ינא סלוס ינוח על מסכנו). אברהם
המכונה אורה בר' מתתיה. מנחם בר' יהודה זל"ע.

משפחה Bonfil הייתה משפחה מפורסמת באיטליה, ובשנת תצ"ד (1734) הרב המפורסם ר' שמחה קליינמאן ז"ל הדפיס צווייליגה ספר כולל כ"ד דפים קטנים, וזה שער הספר :

קול שמחה או נצוח החכמה

להגלות ולהרחות בנישואין הרומים בין היקר ונפלה הנחמד יוסף חיים בן הגביר המרום פנ"ר שמעון קראבה יל"ו וכלתו הלנועה זרת מלכה מצ"ת בת הנשא ונעלה כמ"ר דניאל בונפיל יל"ו ובין אחיה הנחמד הנחמד נכון ומשכיל ה"ה הסתן הנעים כמ"ר יעקב והכלה הלנועה זרת בדוכה מצ"ת בת הגביר כמ"ר שמעון קראבה יל"ו הנ"ל מנחה שלוחה לחתן הנעים הנחמד, המשביל יעקב בונפיל יל"ו הנ"ל.

קול שמחה - או נצוח החכמה הוא משל ומליכה (אין חללעגארישעס דראמא) על דרך מה שעשה אחר כן רמח"ל צשירו הנחמד לישרים תהלה, ואמת כי רמח"ל קדמו צשירו מגדל עוז או חמת ישרים, אך קול שמחה דומה יותר לכו' לישרים תהלה, צמה שהמדברים צו אינם שנות צני אדם צמו צמגדל עוז, אלא שנות המעלות והפסיפיות, כמו צלישרים תהלה. ואלה הנה שנות המדברים בקול שמחה : חכמה, חכונה, זריזות, סבלות, קנאה, כבוד, עושר, הבל, יגון, כח משוררים. ודבר הזה נראה שהרב קליינמאן קדם לרמח"ל, ורמח"ל למד ממנו ; גם כי מלך אחר אין להכחיש, כי צמלחת הסגיר רמח"ל גבר ונח על הרב קליינמאן, וקול שמחה טפל מאד מלישרים תהלה. צראש הספר יש דעדיקאליון מהרב המחבר אל הסתן יעקב בונפיל, וזה פתח דבריה :

ידיד גפשי ועמדת ראשי

כאיל תערוג על אפיקי מים כן ערגה נפשי לך אהובי וידידי מיום ידעתיך להדלותך עד סיכן כחם של אהבתי מניע, המית שרעפי כל היום חוכיחני ומעללות חרטיעני, לאמר לא שמת מחסוס לפיך, שמתך יענו צך ודרכיך יודיעוך. ולולא יראתי להסתפח צבת החכמים, עמה הניפותי ידי ואשלח את עטי, וצעט צדל ועופרת מלי יעידוך יגידוך, כי נפלאתם להצחך לי, אין לה ערך ודמיון ; אמנם נכונותי אחור, כי השעה לא שחקס לי, ודבר צעמו מה טוב. הנה יום שקייתי אונתה נפשי יום חחונתך ושמת לנך, ומה טוב ומה נעים כי הוכפלו השמחות והגדילה החדה, ציווג אחותך הנעימה עם הצחור הלעים אחי כלחך מצ"ת. כל שעיפי ישינוני כיום הזה כי לפולס אני מחסה, אין עוד עת לחשות, שמחה לאיש צמעת פיו, ויננית זאמרת סירים וחודות, להסכיל ידידות, והיו לאות ולמופת.

והנה זה יעקב בונפיל הוליד את דניאל בונפיל, ודניאל זה הוליד

אח"ח 1234567 אוצר החכמה

מדינת כספת שוקלים ק"ב

והענין קול בכל עתיהם ונבדקתם לאמר לאן הבר והענין עלי זאת וכל כדלם דלן לרין לנחוק הגירסא , דלן מיינתי רחיה על הסעסע שבו לטון סכומם , אלס מיינתי רחיה סכדין לזרז סלס יסכאל להביא סדנות המוסלן עליהן, ואין סומכין לומר סידיתם העניןם.

בסלס סכומם כספה תורמין סלס הלסכה , כל הסקלים היו כומכין לחוד לסכה סלס וסלס סעסם כספה כטלין ממנה ומוסמין לחוד קופסא לקופסא ומן קדנות כזר, ולס היו כטלין כסעס סלס ללוד כל ססס, לפי ססרמקיס לס סניסו עדיין סקליהן. כפרס ספסס, סירוס קלי סזון, כמו סרוסת לסס, דסלסס יס לסני סמועד דודסין כסלכות סמועד , וסססע עסר יוס קרוי סרוס. וסרמנ"ס קירס מוסדין כל ססמון הגרוי מן הסקלים ומנימין סומר כססכה ומליסין ממו סלס קוסית גדולס סומכילוס סרס , ולס כזר לסן סיטור קלז כססס , סל כעיל סול כירוסלמי כסס סיטורן סל קוסית , וסססו ילמד ססוס מן סמועד , סירוס מוס סמועד סלר כן סמירמין ג' סעסם כספה וככל סעס תורמין כג' קופסות סל ג' ג' סלין, סלס למד ססלס קופסות סרססססס סו מוסיקות עסריס וססעס סלין, ומן תורמין לחוד קופסות קססות סל ג' ג' סלין , ולס ידעתי מוס לוד סיס כקופסות סרססססס . ולס סדין יסס סירוסלסי , לכך ססס לפרס כן, וסו לסין סירוסלמי : ר' עסירס סל סל סל ר' יססי כסס סול סיטורן סל קופסות, סל ילמד ססוס מן סמועד , סני ג' קופסות סל ג' ג' סלין סל ססע סלין סל עסריס וססע סלין, וסירס סרמנ"ס כסס סיטורן סל קופסות סגדולות, וסון סירוס כזר, דקופסות גדולות מון דכר סמיו סיסל עג סיטורן, וסלימי כירוסלמי דססס דסססס מ ססס גס כפרק מוסין סרסע וססס קופסות, ועלס קל כסי, ר' זגירל כסס סיטורן סל סזון קופסות , וססי כן דסלמיר קופסות סמועד דססס מוססס דכר סמועד סיטורן סל סלס סלין ססן ססע סלין כסססס סלס, עסריס וססע כסלס סרססס.

ססס סל סרסססס וססס כקססליות, סירס סרמנ"ס סלס קופסות סגדולות סססן כל סמיון ססססס ססן סיטור כ"ו סליס סו מוססות כג' מוססות, וססססס ססריס כג' קופסות ססססס סמכילוס ס' סלין מוסל סקוסס סססס עליה ס' מוסס מן סקופסות סגדולות, וסל"כ מוסס סוסס כססססס וסל"כ מוסל סל סקוסס סססס מן ס' קופסות סגדולות ומוסל סססס סקוסס סססס עליה כ' וסל"כ מוסס סוסס כססססס וסל"כ מוסל סקוסס ססססס ומוסל מוסס סקוסס סססס עליה ג', וסיו מוסס סוסס, לפי סססו סוססס ססס יכסס סוסס סלין כסלס ססס ססס ססס סססס סססס מוסס כססס כסססס, וסו עסס סלין יססס מן סססס, ועססו כססססס מוסל

ח" ברוכה בונפיל, וחי' בנפיל' להקפין מתקשר' בחדל' (סדיגור' יוסף
טרייט' ע"ה, ויוסף הולד' את דניאל ע"ה ויגסק' ופייט' ה"ו, ואלה
קצלו מהקיסר' כראון ז"ל כנוי גדולה ותפארת (אדעלסברג), ואלה ופאפא
הוסיפו על שם משפחת פאפא' שם משפחת פאפא, וקראו עלמס טרייט' די
בונפיל, והקפין המפואר (עדלער, פונד' ריטער) יעקב הולד' את יוסף,
הוא היקר יוסף טרייט' די בונפיל, קינד' פאפא' ונת' בולד' לו
זנת הי"ו, והוא במדותיו החמורות גפרע' געט' ויהא' שטייט' מוסר' לעצמו
דור, ועליו אמרתי כי גם צדק' הזה, ועני' הזל' די יוסף טוב' עלם' הי'
וקים, כן יאריך ה' שלומ' ושלום ביתו מעתה ועד עולם.

פירוש מסכת שקלים

לאחר מן הקדמונים צד' תיקר והמכנז' פל"ר שלמה באזיבי הי"ו
מיחדי ק"ק פאדוזה מלחאי ספר אור זרוע קצר כ"י על קלף, ומלחאי גס'
פן הרא"ש על סדר מועד כ"י על נייר, משלמה כחצתו, בחרצפה פלר
יום לחדש תמוז שנת סמ"ג' וחמש לפת' סגולה' צטליסל' (כך כתוב בסוף
מסכת סוכה). והנה הוא יקר מאוד ונכנז', כי נכתב צד' הממזר ונפיר
מוטב, אלפ' כי ה"י היקר הזה חסר צראסו ונקל'ת מקומות נחלקל' הנ"ל
במשך חמש מאות ועשרים שנה ספנדו עליו, קלתו שפחיתו חללי' וקלח'
אכל הפס'. ואחר חללי' פסקי הרא"ש על סופה יצ' כחן פירוש מלכות
שקלים, נלי' שם המזנה, ונכתב גם הוא צטליסל', אלפ' צמח קפ"ו, והפירוש
הזה להיותו בסוף הספר נחלקל' הרבה במים, עד שאי אפשר להפחיתו
בשלמות. המפרש הזה היה אחרי הרמז"ש לו בזמנו והנני מעתיק מפירושו
לקומים כל זל'.

משתדל' על השקלים, בית דין מולחין בכל ערי ישראל ועפ"י
סיני'ו שקליסן, כי כאשר צמחן צדיקן מוצאו קרבנות לזכר ומתדומה משנה
כדאמרין צמ' בחרל' חנניה מנח' הכי' מלכי חמר' ר' טדי חמר' ר' יחזקי' קרל'
שם שילת חרם בחרשו לחדשי סמס', חרם זכנל' קחנן מתדומה חרש',
ובפירקא קנא' דר"ה זליף לחדשי חסנ' מרחסן' החל לבס' לחדשי חסנ', חלעך
מקדיעין להבחי' חסד' בחר' סיני'ו שקליסן. מור' דייק' במחן, חלל' בדרבנ' ח'
דאיסו חמר' דמולחן צטלכות' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ'
חיל' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ'
חיל' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ'
חיל' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ'
חיל' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ' חסנ'

פירוש מהבית שקלים

קצו

סחמיני או צחלת האלף הסמי היה עומר, שחם היה מאוחר יותר היה פחד
הרמז"ם נופל עליו, ואף אם היה מוכרח לחלוק עליו היה מחליק אליו בדבורו,
זלא היה אומר צפסיעות כי פירושו משובם, ושלל הבין יפה הירושלמי. וכבר
עלה כלני לומר שמה המפרש הזה הוא עלמו רצונו שמאין שפירש סדר זרעים
זמירות שאין צחם תלמוד צללי, ולמה לא יפרש גם מסכת שקלים שאין צח
תלמוד צללי? והר"ם זה היה תלמיד רצונו חם, חם כן היה צימני הרמז"ם.
אבל נראה לי כי לשון הפירוש הזה איננו לסונו של רצונו שמאין.
אך דבר אחד קשה לי: אם ראה הרע"ב את הפירוש הזה, איך היה
שצל אלו הן המצויין (ריש פרק ה') אמר ורבותי פירשו על שם שהממונין
הראשינים שכתבונו על כך, כך היה שחם, לפיכך נקראו הנאים אחריהם על
שחם? ולמה ייחס לרבותיו דבר שכתבו ועומד בפירוש הקדמון אשר כמעט
זכמה דברים לקח ונמנו כבר?

תקנים ותיספיות.

רבות מחשבות כלל איש, ועלת ה' היא תקום. ידוע מאמר ר' שמעון
בן יוחאי (כרם דף כ"א) אשר זכר להיות נכתב בעשרת תפארת מליכת
סדרתו, אשר צמתק מימיו אמר וזה לסונו:
מתדמה מבפירה מצרה מתחלחלת מחבליה מקללת מאבנים
משפבי מזדוג: מהרתה מתנהמת מעמלה מאהבה מנשקת.
כן אנכי זה שחמים ימים, מרוב שימי וכעסי צלחותי תהלות שפיכותה
בחובות אלל דברי צפירות המקראות, התעוררתי לננום לי בית האוצר הזה,
וכחצתי צהקונתו כי ראיתי כי אין ראוי לי לשלות עוד תכחצי צפרי חסופות
אשר לא אדע מה יצא על ימינם ועל שחאלם; ולא עברו ימים מועטים
וזחורתי למנהגי להיות נדרם לכל דורשי, כי ראיתי כי כך היא חובתי וכך
ראוי לי לעשות, לזרוע חורה ותוסיה כפי כחי בכל מקום שירי מנעת, כי
אינך יודע איזו היא חלקת השדה אשר תלליח יותר; ומזנעת אני שימלאו
בין חכמי הדור שלשה אנשים שילדיקו חרעתי ויאמרו לי מותר לך מותר לך,
ונפרט על דבר המשחדל אשר כחצתי במשך הזמן הזה ונספח לנתיבות השלום
הנרפס מחדש צקרית מלך רב יר"ה, אקום סינרכוני עוזים ויסלחו לי אם
צחוך כך לא צייתי לשכה אחרת צנית האולר.
והנני עתה לערוך לפני הקורא קלת תקונים יתוספות אשר ראיתי
להוסיף או לחקן צמה שכתנתי צנית האולר הזה בעיני קדמוניות, אשר הם
מים שאין להם סוף; וקלת מן התקונים והתוספות האלה העירתי עליהם

פירוש מסכת שקלים

מזה ניכרת, לכשיכנס פעם שנית יתחיל מנהג, כדי שיוציא מכל קופה מן
 סג' הגדולות כל אחת מן סג' קופות שכתוב עליהן חז"ג, כדי שיקריבו מכל
 קופה מהן צטציל כל ישראל. ופירוש משווא הוא לפי מה שנכתבם הירושלמי
 חללו, חדא שלא הזכירו ג' הקופות הגדולות במנהג, דלימא עליהו ראשונה
 שניה ושלישית, ועוד מאי נפקא מינה מאי זו מהן יתרום תחלה, כיון שכל
 פעם תורם מכל קופות הגדולות קופה קטנה מקופה גדולה; אלא הכי פירושה:
 תורם את הראשונה, פי' תרומה ראשונה צפרם השבת, וחיתה כל מעות
 הנשארות בלשכה בקטצציות דהיינו עור שלוק, כדי שיתנו עליו השקלים שיציאו
 ממדינות שסביבות ארץ ישראל שלא יכלו להציא קודם הפסח ומציאין מפסח
 ועד עלרת, ונותנין אותם על גבי העור השלוק כדי שיתרום מהן צפרם העלרת
 ולא יתרום מן הדבר שתרם כבר צפרם הפסח, ואחר שתרם חיתה כל מעות
 בלשכה בקטצציות ונותנין עליו כל השקלים שמציאין ממדי ומוצצצ וממדינות
 הרחוקות ותורמין מהן צפרם החג, ואז לא היה מחסר מאין עוד תרומה
 אחריה. אמר ר' פפייס שמעתי את דברי שניהם, שהמקדים בפירוש ופירוש
 פירש הרמז"ס שהקדים לצדק הצית בפירוש, ולא נהירא מאי פירושא, דלמלא
 דפשיטא היא כיון שפירש בפירוש לצדק הצית, ולא הוה ליה למימר אלא
 שמעתי בדברי ר' יהושע. ונראה בפירוש הרב ר' אליעזר מגרמייזא שהמקדים
 בפירוש שפירש בהמה ונכסי, מדחפדישן זה מה ולא אמר בהמה למזבח ונכסי
 לצדק הצית, הכל הולך אל מקום אחד.

אלו הן הממונין, יש לפרש בשעה שנסנית משנה זו היו אלו המזכרין
 במשנה ממונין, אי נמי הממונין הראשונים שנתמנו על כך היה שמוחם כך,
 דנקראו הנאים אחריהם על שם.

עד כאן מה שראיתי ללקט מן הפירוש הזה, והנה כל מי שיעריך
 סלקומים האלה עם פירוש הרע"ב צענינו יראה כי הפירוש הזה היה צד
 הרע"ב, והוא העתיק ממנו דברים, אבל בעל תוספת יום טוב לא ראה ולא
 ידע את הפירוש הזה, כי הנא צפרק ג' משנה ב' הרע"ב מציא פירוש הרמז"ס
 זכייס, וזכנס לחק לומר כן, ובעל תוספת יום טוב כתב על זה: ואני
 אומר לא נחנס אלא על פי הירושלמי. אמר כן, דהכי איתא התם וכו' וכו'.
 דאלו ראה בעל תוספת יום טוב פירוש כ"י אשר לפני, היה רואה כי גם
 הרע"ב ידע כי מתוך הירושלמי למד הרמז"ס לפרש מה שפירש, אלא שלדעת
 הרע"ב ולדעת המפרש אשר היה לפניו, הרמז"ס לא הבין יפה הירושלמי,
 לכך נדחק לפרש כן.

והנה בעל הפירוש הזה אין ספק כי מן הראשונים הוא, כלומר שלא
 היה מאוחר ארצה להרמז"ס, ואולי בימיו היה, ועל כל פנים נסוף אהלף

ספר פארוני רצ סגריה דרשימת ספרי רס"ג, והנה נצר הזכירו בייגער לחלק
 ס' עמוד 286, מתוך לקוטי דוקאס שהעתיק מדברי מנחם באריענא 1848
 לוי' בלאטע 187 (יה"ש). תמיהתי היתה על ידי האלם דוקאס, למה
 בספרו מיטטיילונגען, דרשימת ספרי רס"ג, לא הזכיר ס' השתדלוש. אבל
 בייגער (במקום הנ"ל) כונן כי ס' השתדלוש הוא עלמו ס' האגרון, ואני
 לא כן דעתי, כמו שכתבתי באקומו. ועתה ראיתי בייגער (שם) שכתב כי
 נראה כי ספר השתדלוש שכתב רס"ג כבר צימני הפרחון נאצר ולא היה נחלת,
 כי הנה הפרחון צטרם פרח אחר כג' רס"ג לא עלה בדעתו לחבר ספר על זו
 הדרך (ר"ל ס' שרשים), והוא מצין מזה כי צימני הפרחון לא היה הספר
 שהוא ידוע, מפני שאזכר, ואני אומר בהיפך כי דברי הפרחון מסייעים סברתי,
 שמועלם לא עשה רס"ג ס' שרשים.

דף ל"ח ראש האגרת של דונס כבר נדפס בייגער ח"ג 278
 (יה"ש). אבל נדפס בשושים גדולים ומזהילים, כגון: דע חלקים כי לולא
 שהרציתי לך בתוכחותיך, ולמען תרנה לי להצתך, ובכ"י שנידי כך כתוב (וכן
 גבון): דע אחי כי לולא שהצתך, בדברה אחת לא הוכחתיך (כלומר לא
 סייתי מוכיח אותך אפילו בדבר אחד), והרציתי בתוכחותיך (כלומר אבל לכך
 הרציתי להוכיחך) למען תרנה לי להצתך. וכגון: ונודע כי חזאת הראשונים
 הגדולה שנאת המוכיח, ובכ"י שלי (וכן גבון): ונודע כי חזאת הראשונים
 הגדולה, שנאת המוכיח היתה.

דף נ"י הנאתי שירה נגד דונס, וייחסתי אותה למנחם בן סרוק, לפי
 מה שנלחתי בכ"י קדמון שנידי; אבל שנה וחצי אחר שיגעתי ועמלתי לנאר
 תעלומות השירה ההיא, ולהשלים בה ובה האותיות והתיבות שאכלו זה העש
 והסם, זה אלי ידי. המשכיל והנפון הר"ר זלמן שצערן (המוליח לאור מחזרת
 הפרחון), והגיד לי כי הוא והר"ר מרדכי ציסליחם (המוליח לאור ישועות
 מסיחו וספרים אחרים); תלאו צליוורנו כמה ספרים כ"י הסמונים צ"ד ירשו
 של המפורסם ר' משה צנימן פואה, איש ריגיו, וקנו אותם מידו, ומכרו
 אותם לציבליאטעק הגדולה שבעיר פארמא, וצחוכם כ"י הכולל מחזרת מנחם
 והסמות דונס והסמות תלמידי מנחם ותלמידי דונס, והוא הגיד לי כי השירה
 אשר צידי אינה אלא פתיחת תשובותם של תלמידי מנחם, והראני העתקה
 אשר העתיק מן הכ"י שהוא והגני נותן היום לפני הקורא חלופי נסחאות
 אשר מלחתי צין העתקתו וצין העתקתי הנלפסת למעלה, וכל מה שלא חזית
 בלן הוא שיה בשני הכ"י:

החלוק הראשון והגדול שנכלל הוא כי כ"י פארמא, העפ"י שהוא שלם
 ויפה, הוא חסר ששה צהים, מן אשר נפסם חיה, עד עלי כנפי נשרים

תקנים ותוכחות

כ"ט

ידדי בגנא בקר. כ"כ יהושע העשיל שור כ"י ורשמי שמו נסוץ
באחמט יה"ש

דף כ"ט לענין פסדי דקדוק שבת כ"ט עיין ג"כ גייגער, לייטשריפט
סלק חמשי עמוד 282 ועמוד 344 (יה"ש). והנני נותן תודה לידדי הנפטר
פדרש"א, אשר נדנו לנו ושלח לי עסה מקרוב, מארץ רחוקה, את הלייטשריפט
הזה ופסדים פסדים נעמה; מהי זכות ה' בכל אשר לו, וישמח צאנו
עד זקנה יעצב.

דף כ' שמו של ר' דוד הצנלי לא היה נסבא עכל וכל, כי הצדדשי
באגרת כתגלות כתב ג"ל: ושני חקמים שלא נודע לללנו זמנא צצידור,
הבסד ר' דוד הצנלי מבונה אלמקמן, ואחנו ממנו ספר קראו על שם כנוני,
וכוא ¹²³⁴⁵⁶⁷תשדל זו להציג גאיות מן בעסקר על שרשי האמונה הידועה וגם
למלוק בלוחן הראיות על טענות הכופרים ושניכחן. ולפניו נעל סודות הלצות
צחקדמחו כתב: והענין השלישי ליסב עניני התורה בלצנו דרכי הראיות
וחטונות המינים, כספר האמונות וס' שרשי הקת וס' המקמן והדומה להם
גם הקראים, מצירים אותם, ולדצריהם היה גם הוא מחכמי עדתם, עיין דוד
מדדקי פרק שני ופרק חסיני, וארח לדיקים דף כ"א ע"ב, והוא נזכר ג"כ
צס' אשכול הכפר לר' יהודה הדסי הקראי. עיין גייגער חלק שני עמוד 120,
וקלק חמשי עמוד 271 (יה"ש). הדפוס מר' דוד הצנלי ששלחתי לאחשטאדס
בזר נדפסו שם בשנת חר"ז צס' הליכות קדם, וצאריענט 1847 ליערמאטור
בלאטס מן עמוד 620 עד 642, מן 631 עד 638, וצעמודים 642, 643,
צסס (מן 644 עד 648) הוסיף המכס פירשט דצרי חכמה ודעת על ר'
דוד זה, גם הוכיח נמיסור שלא היה קראי.

דף כ"א וכ"ב נגד קדמות כח הקראים עיין ג"כ גייגער חלק ב' מן
עמוד 93 והלאה, וסס צעמוד 103 בעיר ג"כ על לשון המסנה צמגלה הקי
זו דרך הקראים, שהגמטא ודאי משונעת (יה"ש). אצל ים לחמיה על גייגער,
איך בתנ כי רש"י גורס דרך הקראים? ואיך לא ראה כי קרוב הדבר מאד
שסי שהגים צמטנה הגיה ג"כ צפירוש רש"י? וידדי היקר והנכבד הר"ר
כרדבי דובש כ"י העירני לעיין תשובה יקרה צענין הקראים (שלא להרחיקם
מצוא צקהל צפוצם לתורה התלמוד) לאחד מן הקדמונים, ר' צרוך צר שמואל
מתגלח ז"ל, הלא היא כתובה צכפר צסמים ראש סימן ר"ד. והנה קראתי
התשובה הזאת, ומלאתי דצריה צוצים ונכוחים, רק מה שהציא מאמדם ז"ל
(מליעא כ"ג) אחרים אלו צעלי מקרא, אין ספק שאין הכוונה על הקראים,
בגימי חכמי התלמוד עדיין לא היו ולא צצראו.
דף כ"א שובתי על קלח מחכמי הדור שכלו מחצרת מנחם, ולא הביאה

וּמִרְפָּא הָעֲצָמוֹת גַּם חַי בְּשָׂרִים.
 לְנִכְחוֹ וּלְמוֹלוֹ לְמִשְׁפָּנָם אֲצִלוֹ
 לְמַעַן רַב שְׂכָלוֹ עָלַי כֹּל הַמּוֹרִים.
 וַיִּדְעָתִי כִּי לֹא יְהִי עוֹל בְּאַהֲלוֹ
 וְהָאֵמֶת גּוֹרְלוֹ וְלֹא שָׂוֵא וּשְׁקָרִים.
 וְחֵן נִשְׁכַּל פָּצָה לְפָנָיו לֹא יִמָּצֵא
 וְהַצֶּדֶק רָצָה וְאוֹהֵב מִיִּשְׂרָאֵל.

(דף מ"ד)

וכ"ל כי מלת נשכל ט"ס היא, והנכון ככ"י שלי שקר, והכוונה
 מי ספלה ואמר דבר שקר, לא ימצא חן לפניו.

דִּבֶּר הַמִּשְׁתַּדֵּר עָלַי כֹּל הַפּוֹתְרִים.
 וְזֶהוּ הוּא בֶן-לְבִרְאֵם אֲשֶׁר בִּשְׂוֹא יִרְמֵ
 וְחָשַׁב כִּי פָרַט וְכָלֵל בְּאִמְרִים.
 לְשׁוֹן קֹדֶשׁ הַכְּרִית אֲשֶׁר הִיא לְשִׁאֲרִית
 בְּשָׂקְלוֹ הָעֲבָרִית בְּמִשְׁקָלִים זָרִים.
 אֲשֶׁר בָּם נִתְּצִים פְּתוּחִים וְקִמּוּצִים
 וַיְהִיו גִּפְרָצִים גִּדְרוֹת נִגְדָּרִים.
 וּבִתְשׁוּבוֹת עֲזוֹת הַשִּׁיבוֹתִי עַל-זֹאת.
 וְאַל תָּבוֹז מְלִי וְגַם לְפָנוֹת אֵלַי.
 וַיֵּאָזֵן אֵל שְׁדֵי הַדְּרָה בְּמִצָּרִים.
 וַיִּרִיב אֶת-רִיבָהּ וְשִׁמַּח אֶהְבִּיהָ
 וְגַם כָּל-אִיְבֵיהָ יְהִי בִּיקָר פְּרִים.

עד כאן חלופי הסמכות, ותשלום הסמות ככ"י שלי.
 ולא אכחד תחת לשוני כי אינני רואה צמחצרת הזאת דברים מוכיחים
 סמכותם הוא חלמיד, המליץ צעד רבו, ועדיין איננו רחוק אללי שיהיה
 סכות מנחם עלמו, אך לא אשפוט צום דבר, עד אשר אראה כל דברי הסמכות
 סמכות אחר הסירה הזאת.

תקונים ותוספות

ק"ה

(למעלה דף מ"א), וזה צלח ספק הסרון וע"ס, כי אמנם מאמר צעת
פנה אליהם וכו' איננו נופל על חסדאי, אלא על האל ית'.
עוד צ"ח אחר חסר צכ"י פארמא, והוא והעצים צור ועלמותם פזר
וכו' (דף מ"ב).
צמקום והלליח דרכו שלחו צו מלכו (סס), צכ"י פארמא שְלַחוּ בְר מִלְפּוֹ.
זה יתכן לדעת קלח, אך לא לדעת מנחם, כי הוא כתב: צלזים וצפרדים
וצכררות, שלחו כר עוצל ארץ, הרלים והכרים, מיני צהמות הנה.
צמקום כמנחת צכורים (סס) כתוב כמנחת פפורים, וזה צאמת איננו
סלוק צין כ"י לכ"י, כי גם צכ"י שלי כתוב כך (כאשר העירותי צהרה י"צ).
אלא שאני חשתי לתקן וטעיתי.
צמקום עלי שרים הרים (סס) כתוב עלי שְרִיּוֹ הרים, וזה נכון.
צמקום מדינות נצורים, או וטורים (סס) כתוב פְּלָל או פְּלָל הַגְּבוּרִים.
אחר מלת הגבורים יש כאן צ"ח אחר, וז"ל:
וּפְתַח בְּנִיבוֹת וְנָעַם מִחֻשְׁבוֹת
בְּלֹא חֵץ וְחֶרְבוֹת מְדִינֹת גַּם-עָרִים.
ומי שכתב כ"י שלי טעה והשמיט הצ"ח הזה, וכתב סיום צ"ח זה (מדינות
גם ערים) צמקום הצ"ח הקודם, אלא שהחליף גם ערים צמלח נסערים.
צמקום וגדע (סס) וגזע.
צלותו צ"ח עלמו, צמקום ואוכלי, לאוכלי; וצמני חלה נסח שלי כ"ל עקר.
צמקום ופזורים (סס) נפזרים.
צמקום ומפחדו (סס) שהוספתי מסצרה, כתוב ומפניו.
צמקום ועמו (סס) שהוספתי, כתוב נדיצים.
הצ"ח המחזיל ופה למקום פער, כך הוא:
לְמַלְכוּשׁ שָׁפָה פָּעָרוֹ וּבִדְבָרוֹ נִחְרוֹ
וּמִפְּנֵי עֲצָרוֹ בְּמַלִּים כָּל שָׂרִים.
וּמִשְׁכָּלוֹ כָּלָם יִמְשֻׁשׁוּ בְּעוֹרִים.
וְגַם נִהְרֵי אֱלֹהֵי וְאֵל טוֹב מִפְּעָלָיו.
וְהוּא בְּמַלְיוֹתָיו בֶּקֶל בְּמַרְיוֹצוֹתָיו
וְגַם כָּל מוֹעֲצוֹתָיו בְּשׂוֹאֵל בְּאוֹרִים.
וּמַחֲיָה לְנִשְׁמוֹת שְׁפָתָיו בְּנִעִימוֹת

תקונים ותוספות

דף כ"ו. ה"ה מלח' ה' חלח' , חול' ז"ל מלח' אדנ'י, שחחר
 שלמד עורו על עלמו ה"ה חלח' וחחר מלח' חסדאי לקצוצ' לו פרנסה מדי
 חרם נחדשו, אך מנחם לא קבל מלחמה מיד האנשים אשר על בית חסדאי,
 ועל כן הוא מסיים ואומר הנה אני והם בחיים, שאל לא את פיהם וחרחם
 אם יכזיבוני (יה"ש) ונכון.

דף כ"ח הלל זה חומר נכון, וזכ"י נלוח. חול' ז"ל אמר גליון
 כלומר כי התווכחות חיוז עם ה' הוא דבור נלוח (מלשון וחננתו בעווסק
 ונלוח), חלל ה' לא השב לו לזות שפתים לחסאת (יה"ש), ונכון.

דף פ"ג עוד חסיפה אחרת מתשובות הגאונים ראיתי, ונקראה
 בשם הלכות פסוקות מן הגאונים, וכדפסה בקוסטנטינא שנת רע"ו על ידי
 הסופר המדפיס נטשה בר שמואל פיסילינו, והם שני חלקים, ונזכרו שמות
 הגאונים עליהן, וכבר דבר עליהן דוקעם באדיענט, אך לא ראה כי אם את
 החלק השני (יה"ש).

דף ק"א: ואני מלחתי בקוצץ כ"י ישן "פולח" זה רצינו יוסף
 זכור טור" וזה קרוי לאמת, כי ר' יוסף זכור טור כתב פירוש על התורה
 (יה"ש). ועל פירוש ר"י זכור טור עיין לוכץ לור גפטיכטע עמוד ע"ד וע"ה
 זקל"ח. דף ק"ז. ואם ראובן חסד לתלות שאינו על נחלת אבותיו. חול' ז'
 ז"ל ש"אגו, והכוונה טענתו ולעקתו, כי כך באמת ראובן היה טומך טענתו
 על נחלת אבותיו, וחכף אחר זה כתוב ג"כ לעקת ראובן (יה"ש), ונכון.
 דף ק"ט תשובות הגאונים שאמרתי שמדפיסים צברלין, כבר
 בדפסו שם עם הקדמה יקרה מהרב הגדול החכם המופלא רש"י רפאפורט כ"י,
 המלאה לה חכמה וחוכמה ומליחות יקרות, כמשפט כל היולא מתחת ידו,
 רק צענים שלשה גרגרים אין דעתי ומכלות לדעתו, וכבר חויתי דעתי באגרת
 חליו, ואין כאן מקום להאריך בזה.

דף ק"י על פיועי ר"י טוב עלם יש להוסיף עוד מעריב ליל
 שני של פסח הנמלא אחי צדור כ"י מנהג אשכנז, מחלתו וי"שע אדון
 איומה מפקד מעצ'י, וחמוס צו יוסף טוב עלם חזק (יה"ש). גם המעריב הזה,
 וגם בהוסעת טומן גמא, זכיתי וראיתי גם אני צדור כ"י על קלף משנת
 חנוסת אלפים ט"ה, אשר צדידי ידדי וחלתידי מוה"ר שמואל שלמה אלפער הי"ו.